

Міністерство освіти і науки, України
Полтавський політехнічний коледж
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

І.І.Пуленко

ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАНЬ

Навчальний посібник

Полтава
2019

ЗМІСТ

Вступ	2
Тема 1. Світогляд як духовно-практичний феномен. Філософія, її предмет, проблеми та Функції	4
Тема 2. Філософія Стародавнього сходу	8
Тема 3. Філософія Стародавньої Греції	16
Тема 4. Середньовічна філософія	32
Тема 5. Філософія епохи Відродження	46
Тема 6. Філософія Нового часу (XVII – XVIII ст.)	51
Тема 7. Німецька класична філософія	58
Тема 8. Філософська думка України	64
Тема 9. Загальна характеристика сучасної світової філософії XIX – XX століття	71
Тема 10. Онтологія. Філософське розуміння світу. Проблема буття.....	76
Тема 11. Діалектика	79
Тема 12. Філософська антропологія. Людина, її проблеми у Філософії	84
Тема 13. Феноменологія. Проблема свідомості у філософії	88
Тема 14. Гносеологія. Проблема пізнання. Чи можливо пізнати Світ?	90
Тема 15. Природнича і соціальна філософія	93
Тема 16. Філософія науки і техніки	95
Тема 17. Аксіологія. Цінності в житті людини і суспільства	99

Вступ

У сучасних умовах світоглядні уявлення і переконання людини формуються в контексті переоцінки нашого історичного розмаїття думок, поглядів на різні питання суспільного життя. Щоб не блукати у лабіринтах нових соціальних процесів, правильно зорієнтуватися, збагнути смисл свого існування людині потрібен духовний стержень, яким є філософсько-світоглядна культура. Систематичне вивчення основ філософських знань – це не сукупність готових істин, а лише загальні підходи до них, що склалися у світовій філософії і які повинен засвоїти кожен студент. Істину він має досягнути сам, осмислити теоретичний шлях до неї власним розумом, наполегливою і вдумливою працею, навчитись сміливо висловлювати і захищати свою точку зору. Враховуючи сказане, автор поставив собі за мету скласти посібник, який характеризує філософію, як теоретичну основу світогляду, розкриває загальну історію світової та вітчизняної філософії. Автор переконаний, що глибоке оволодіння філософською методологією допоможе студенту стати не просто спеціалістом у певній галузі, а фахівцем, який уміє мислити і діяти самостійно.

Дійсний навчальний посібник складено у відповідності навчальної програми з основ філософських знань, затвердженої Міністерством освіти для студентів вищих закладів освіти I-II рівня акредитації.

Тема: 1. Світогляд як духовно-практичний феномен. Філософія, її предмет, проблеми та функції.

Питання:

1. Світогляд як феномен життя суспільства. Структура світогляду.
2. Філософія, її проблеми, функції. Основне питання філософії.
3. Цінність філософії для особи та суспільства. Взаємозв'язок філософії з різними науками.

1 Світогляд – це результат духовного освоєння, усвідомлення дійсності з позицій взаємовідносин природи і людини. Це складне явище суспільної та індивідуальної свідомості. Суттєве значення для характеристики світогляду має присутність у ньому різних компонентів – знань, переконань, вірувань, настроїв, прагнень, надій, цінностей, ідеалів тощо. Дійсна сутність світогляду "захована" в забезпеченні відповідності самосвідомості суб'єкта його життєвому світу. Саме тому поняття світоглядної самосвідомості, залежно від обставин і культури індивіда здатне матеріалізуватись у різних формах свідомості. Як та чи інша людина виявляє своє світоглядне кредо – залежить від її соціального буття, способу життя, досвіду, знань, культури та ін. Істотним є те, що незалежно від форми і мови, світогляд повинен бути органічним виразом самосвідомості суб'єкта, він має поєднувати і узгоджувати внутрішній світ індивіда, його "я" з зовнішнім світом.

Це означає, що функції світогляду і самосвідомості полягають у забезпеченні духовного і практичного самовизначення індивіда в тому реальному світі, який є сферою його життя.

Світогляд, отже, це не просто знання про навколишній світ або про людину в ньому, це певна система поглядів на місце і роль людини у світі. Саме ця проблема є основою будь-якого світогляду і як така являє собою основне питання світогляду: людина-світ. Тому світогляд дає не тільки уявлення про Храм, ідеал, до якого ми наближаємося, а й про стратегію цього руху, принцип шляху до обраного Храму.

Світогляд у будь-якій своїй формі існує в будь-якому суспільстві і в будь-якої людини. Людина, яка не звикла розмірковувати про принципи та ідеали, вважає, що всі люди прагнуть приблизно до одного – до звичного, зрозумілого для неї та найближчого її оточення. Тим часом це далеко не так.

У структурі світогляду виділяється пізнавальний (гносеологічний) компонент, що ґрунтується на узагальнених знаннях – професійних, повсякденних тощо, і являє собою універсальну картину світу, в якій систематизуються результати індивідуального і суспільного пізнання, стилі мислення народу, епохи тощо.

Морально-вольовий компонент – це емоційно-вольове засвоєння, перетворення в особисті погляди вірувань, знань, а також цінностей і моральних норм у практичні вчинки і дії.

Ціннісно-нормативний (аксіологічний) компонент – забезпечити вміння керуватись певними суспільними цінностями, ідеалами, переконаннями, віруваннями тощо.

Цінність – властивість предмета, явища задовольняти потреби, бажання індивіда. До системи цінностей можуть входити уявлення про добро і зло, щастя, нещастя, сенс і мету життя та інше.

До структури світогляду входить також практичний компонент. Світогляд – це не тільки узагальнені знання, а й реальна готовність людини до певного типу поведінки в різних обставинах.

Інший поділ світогляду – на буденний і теоретичний. Буденний світогляд виникає через почуття, емоції, настрої, в яких відображується діяльність людини. Він рухомий, мінливий, не має логічної форми. У буденному світогляді позиція людини визначається не осмисленими оцінками, а почуттями любові чи нелюбові та інше.

Теоретичний світогляд ґрунтується на поняттях, концепціях, теоріях, гіпотезах, ідеях. На цьому рівні створюється світоглядна картина яка пізнає сутність явищ. Крім вищерозглянутих рівнів світогляду є індивідуальний чи масовий.

Індивідуальний світогляд відображує специфіку неповторних рис особливості людини та особливості її існування.

Масовий світогляд властивий націям, класам, групам людей.

2 Людина не просто приймає чуттєво осяжний світ таким, яким він є, а дивуючись, запитує про причину: "Чому взагалі щось існує ? Що стоїть за видимими явищами ? Чому ми живимо ?"

Коли завдяки цим, актуальним для будь-якого часу, запитанням буденна самозрозумілість уперше підпала під сумнів, стало зрозумілим, що з накопиченням поодиноких знань сутність і зміст цілого залишаються прихованими. До причин, які дають поштовх філософствуванню належить сумнів. Витоки філософії вбачали також у тому, що людина живе усвідомлюючи власну смертність.

Постійна загроза кінця життя перешкоджає бездумному існуванню без будь-яких питань, спонукає людину до роздумів про саму себе і до вибору, що в житті головне.

Філософські питання постають перед кожною людиною. Філософствування – це споконвічна природна потреба, властива свідомо-відповідальному людському буттю. Термін "філософія" в перекладі з грецької означає "любов до мудрості" (phileo - люблю, sophia - мудрість). Вважається, що це слово вперше застосував давньогрецький математик і мислитель Піфагор (VI ст. до н.е.). Завдяки Платону цей термін закріпився у європейській культурі. Спочатку він означав сукупність усіх теоретичних знань, що охоплювала не тільки практичні спостереження і висновки, початки наук, але й роздуми людей про світ і про себе, про сенс життя і цілі людського існування.

Мудрість цінувалась тому, що дозволяла приймати практичні рішення, була засобом керівництва людською поведінкою і способом життя. Джерелом розвитку філософії на перших етапах були спостереження людини за її власним життям, її сім'єю, суспільством, державою.

Філософія – це теоретично сформований світогляд, система загальних поглядів на світ у цілому, на місце людини в ньому. Філософію вважають матір'ю науки, і перші природознавці були одночасно філософами, а сама філософія прагне використати теоретичні методи дослідження, логічний інструментарій для обґрунтування своїх положень, вироблення достовірних, загально значимих принципів і положень. Філософствування означає пошук цілісної картини світу. Філософія навчає мислити, пізнавати навколишній світ і себе самого, вчить умінню дивлячись – бачити. Осмислюючи й обґрунтовуючи світоглядні ідеали, філософія виконує світоглядну функцію. Осмислюючи й обґрунтовуючи стратегію реалізації ідеалів, формуючи загальні принципи та норми філософія виконує методологічну функцію. Існує і виховна функція. Її мета – орієнтація людини на відповідні цінності в житті.

Проблеми філософії:

- 1) Що складає сутність природи і Всесвіту;
- 2) В якому відношенні знаходиться розум та зовнішній світ;
- 3) Що таке людина та її місце у світі.

Отже, сутність філософії утворює не який-небудь особливий специфічний предмет розгляду, а саме філософське мислення, філософствування, яке полягає в прагненні особистості встановити згоду між собою і навколишнім світом, тому філософія є формулою її самореалізації. Кожна особистість створює свою філософську систему з вибором ідей, які виражають внутрішній стан особистості філософа.

3 Сьогодні неможливо охопити одним однозначним поняттям цінність філософії, адже сама вона визначає себе, кожного разу заново реалізуючись у мисленні. Тому значущість філософії можна визначити наступним:

- 1) Біля витоків філософії стоїть людина, яка хоче зорієнтуватись в загадках свого внутрішнього та зовнішнього світу;
- 2) Філософія принесе в світ здоровий розум;
- 3) Філософія розвиває наукове дослідження загальних питань пізнання світу і поглядів на життя.

Бути філософом – це не специфічна професія, і філософ – це не сформований ідеал, відповідно до якого людина могла б формувати себе, намагаючись стати цим ідеалом; буття філософа – це прагнення до самоствановлення, яке забезпечує для себе в широких межах філософствування простір, можливість і спосіб вираження.

Відповідно до особливої проблематики і предметної сфери у філософії розрізняють самостійні складові (дисципліни):

Антропологія. Намагання пізнати природу людини. Спроба розмежування загального і людського служить самоосмисленню людини, з'ясуванню її особистого місця у світі (порівняно з іншими представниками живої природи).

Етика. Основні питання етики стосуються блага, яке має визначити манеру триматися і вчинки людини. Завдання етики – розкрити основи справедливих, розсудливих, осмислених дій і життя.

Естетика. Естетика дає загальне визначення прекрасного і форми його прояву в мистецтві та природі.

Логіка. Це вчення про послідовне і впорядковане мислення.

Крім того, є ще ряд спеціальних дисциплін.

Філософія історії намагається осмислити й пояснити сутність, зміст і перебіг історії, а також зрозуміти людину в її історичності.

У філософії релігії досліджується феномен релігії і з'ясовується її значення для людини й суспільства.

Філософія права досліджує проблему обґрунтування права, особливо питання про те, чи є загальна норма, з якої можна вивести яке-небудь конкретне право.

Соціальна і політична філософія розглядають структуру, функції і зміст держави й суспільства. Людина розуміється як соціальна істота, самоздійснення якої відбувається в суспільстві.

Питання для самоконтролю:

1. *У чому полягає сутність світогляду як духовно-практичного феномену?*
2. *Яким чином специфіка проблем, що стоять перед філософією, робить її основною потребою нашого розуму?*
3. *У чому полягає призначення філософії і як воно розглядалося в процесі її розвитку?*

Проблемне завдання

"Філософія, як я буду розуміти це слово, є чимось проміжним між теологією і наукою. Чи поділений світ на дух і матерію, а якщо так, то що таке дух і матерія? Чи є людина тим, чим вона видається астроному, – крихітним шматочком суміші вуглецю і води, що безсило метушиться на маленькій і другорядній планеті? Або ж людина є тим, і іншим одночасно?..."

Чи, існує така річ, як мудрість, або ж те, що виявляється такою – просто максимально рафікована дурість?... Вивчати такі питання, якщо не відповідати на них, – справа філософії.

Учити тому, як жити без впевненості і в той же час не бути паралізованим нерішучістю, – це, мабуть, головне, що може зробити філософія в наш час для тих, хто займається нею." (Рассел Б. История западной философии 1999. – с. 11-12).

Чи згодні Ви з таким визначенням філософії, її місцем і роллю в житті та пізнанні?

Використана література:

1. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник: в 2ч.-4.1. Історія розвитку філософської думки. – К., 2002. – С. 13-15; 18-20; 23; 35.
2. Кунцман П., Буркард Ф. – П., Відман Ф. Філософія. – К, 2002. – С. 11-13.
3. Заїченко Г.А. Філософія: Підручник. – К., 1995. – С. 7-8.

Тема: 2. Філософія Стародавнього сходу.

Питання:

1. Філософія Стародавньої Індії.
2. Філософія Стародавнього Китаю.

1 Початки філософії Індії дійшли до нас у ведах ("знання"). Щодо точного датування їх залишається невпевненість, але найдавніші уривки можуть сягати близько 1500 р. до н. е. У цих великих за обсягом творах зібрані міфічні та релігійні знання найдавніших часів, які призначалися для культового вжитку жерців.

Веди – різноманітна система поглядів та ідей – від образів міфології до перших спроб створення філософських поглядів на буття, сенс людського життя. У деяких гімнах прослідковується прагнення знайти загальний закон, відображений в "космічному порядку". Цей принцип, який управляє всім – рухом Сонця і Місяця, зміною пор року, а також народженням, смертю, щастям людини.

Веди складаються з чотирьох частин:

- Рігведа (хвалебні гімни) збірник гімнів, які формувалися протягом тривалого часу, до 12 ст. до н. е.
- Самаведи (пісні).
- Аджурведа (заклинання для жертвоприношення).
- Атхарваведа (магічні заклинання).

До них додаються пояснювальні тексти.

Брахмани – керівники ведичного ритуалу, основний з яких Шатапатаха. Брахмани мають пояснювати мету і суть жертвоприношення, а також правильне застосування формул. У Брахманах висловлюються гіпотези щодо виникнення світу, розвиваються положення про воду як про першосубстанцію. Вперше розробляється теорія буття, початковими проявами якого вважаються різноманітні форми дихання. Закінчується ведична література Упанішадами ("сидіти біля вчителя, розуміти те, що він каже"). У них викладено нове тлумачення навколишнього світу і буття – брахма, що є універсальним принципом. З брахмою нерозривно пов'язана духовна сутність кожної людини – атман. Однією з основних частин Упанішад є концепція круговороту життя – сансара і пов'язаного з нею

закону воздаяння – карма. В теорії круговороту людське життя показане як нескінченний ряд перероджень.

У першому тисячолітті до н. е. в староіндійському суспільстві відбуваються значні соціально-економічні зміни. Виникають нові доктрини, де основне всеіндійське значення одержують вчення джайнізму і буддизму.

Засновником джайнізму (термін від слова "джина" – переможець) вважається Махавіра Вардхамана, який жив в 6 ст. до н. е.

Виріс у заможній сім'ї, коли йому виповнилося 28 років, залишив рідний дім і після 20 років блукань у своїх працях заклав основи нового філософського вчення. В джайнізмі релігійні закони поєднуються з філософськими поглядами, що проголошують дуалізм (від лат. "два"). Сутність людини складається з двох частин – матеріальної (аджива) і духовної (джива), з'єднуючою ланкою між ними виступає карма. Карма – це тонка матерія, що утворює її тіло і з'єднує душу з грубою матерією. В результаті виникає живий індивід. Розрізняють вісім видів карм. Вони діляться на добрі і злі. Добрі карми утримують душу в циклах перероджень. Злі карми негативно впливають на основні властивості душі, які вона має. Коли людина повністю звільняється від злих і добрих карм, вона стає звільненою особистістю.

Людина за допомогою духовної сутності може керувати матеріальною сутністю і контролювати її. Звільнення людини від впливу карм можливе тільки через здійснення добрих справ і суворий аскетизм.

У цьому плані створюється етика, яка називається триратна (три дорогоцінності). Правильне пізнання, правильне знання, правильне життя. У VI ст. до н. е. виникає буддизм – вчення, засновником якого був Сіддхартха Гаутама (583 – 483 р.р. до н.е.) . Немовляті було пророцтво, що коли воно виросте, то стане аскетом, якщо побачить хвору, стару, мертву людину. Батько створив для сина чудові умови для життя, і Сіддхартха не знав проблем. Але одного разу він побачив хворого, потім старого, потім покійника, а потім аскета. Страждання життя вразили Гаутаму і він утік з дому. Після довгих років аскези він сідає під дерево Бодхи і вирішує, що не зрушиться з місця, поки не дізнається про головну правду життя. На четвертий день на нього зійшло прояснення, він стає Буддою, тобто «просвітленим».

У центрі буддистського вчення – чотири благородні істини:

- Життя є страждання (народження – страждання, хвороба – страждання, смерть – страждання, втрата приємного – страждання, невиконання бажання – страждання).
- Причиною страждання є бажання (тршна), яке веде через радощі та пристрасті до переродження, народження знову.
- Усунення причин страждань полягає в усуненні цього бажання.
- Шляхом, що веде до усунення страждань є правильне судження, правильне рішення, правильна мова, правильне життя, правильне прагнення, правильна увага, правильне зосередження.

Основою "праведного" життя є точно і беззаперечно дотримання правил моралі – п'яти знаменитих буддійських заповідей. Ці заповіді такі:

- не шкодити живим істотам;
- не брати чужого;
- утримуватися від заборонених статевих контактів;
- не вести безглуздих і брехливих розмов;
- не вживати алкогольних напоїв.

Людина, яка пройшла всі стадії шляху і прийшла до звільнення свідомості з допомогою медитації, одержувала звання архата, святого, котрий досягав нірвани.

До початку нової ери Індії міцні позиції завойовує індуїзм. Філософське обґрунтування індуїзму міститься в шести системах (веданта, санкх'я, йога, ньяя, вайшешика, міманса).

Основні положення філософської системи веданта приписуються Бадараяні (II-III ст. до н. е.). У веданті існують два напрямки: адвайта і вішишта-адвайта. З точки зору адвайти в світі не існує жодної реальності, крім Бога. Уявлення про різноманітність світу – ілюзія, яка виникає через пізнання. З точки зору вішишта-адвайти існують три реальності – матерія, душа і Бог. Без Бога матерія і душа можуть існувати тільки як поняття, а не як дійсність. Основним методом пізнання у веданті вважається божественна інтуїція. З'єднання з Богом повинно досягатись через жертвоприношення, піст, повним відчуженням від реального світу і заглибленням тільки в чисте мислення.

Засновником школи санкх'я вважається філософ Капіла (XII ст. до н. е.). Санкх'я стверджує, що існує матеріальна першопричина світу – пракріті (матерія). Спочатку вона існувала в аморфній нероздільній формі. Її перетворення в істоти і предмети відбулося під впливом трьох якісних елементів (гунів): раджас – прагнення, тамас – темнота; сантава – ясність. Поряд з пракріті визначається існування абсолютної душі (пуруші), незалежної від матеріальної основи світу. Її неможливо побачити, хоч вона присутня у всіх предметах і істотах. При з'єднанні пракріті та пуруші (матерії і душі) виникає вода, повітря, земля, розум, свідомість та інші.

В етичних поглядах санкх'я базувалось на ідеї універсального страждання, яке вважалось найвищою сутністю тілесного існування. Мета людського життя – це звільнення душі та аскетизм.

Система йога виникає в II ст. до н. е. Її принципи розробив Патанджалі. Йога стверджує, що найвищого блаженства людина може досягти не зміною об'єктивних умов свого життя, а повним звільненням своєї свідомості від впливу зовнішнього світу і досягненням особливого психічного стану – самадхи (зосередження), коли згасають усі бажання, мислення зупиняється і з'являється здатність інтуїтивного бачення світу. Для досягнення цього стану йога розробила цілу систему морально-етичної, фізичної та пізнавальної самодисципліни, в якій важливе місце займає утримання від насилля над живими, забезпечення досконалих положень тіла, регулювання дихання, зосередження думки на окремому предметі.

Важливим є виклад правил психологічного тренування: до нього входить самовладання (яма), оволодіння диханням при певних положеннях тіла (асона), ізоляція почуттів від зовнішнього впливу (праяхара), концентрація думки (джарана), медитація (дх'яна), стан відторгнення (самадхи), тобто звільнення свідомості від тілесної оболонки. Засновником філософської школи вайшеншка вважається Канада (III ст. до н. е.). На початку розвитку вайшеншка містила матеріалістичні положення. Основні положення базувалися на постійній зміні та циклічному процесу розвитку. В цьому процесі існує стійкий елемент – ану (атом). Ану вічні, незнищенні, ніким не створені. На їх основі виникають живі та неживі предмети. При зовнішній різноманітності живі та неживі предмети мають спільну сутність. Але крім цього визнається існування нематеріальної субстанції – душі (атман), яка складається з психічних категорій. Існує душа в двох формах: ішвара (абсолютна душа); параатман (вища думка, яка досконала); індивідуальна душа (атман), яка мандрує в нескінченному круговороті життя.

Засновником школи ньяя (правила, логічний висновок, метод, логіка) вважається Готама. Ньяя пов'язана зі школою вайшешика. Особлива увага приділялась проблемам гносеології, правилам надійного і правдивого пізнання, висновкам за допомогою анологій.

Філософська школа міманса заснована Джайміні (між II ст. до н. е. і III ст. н. е.). Сутність роздумів міманси в тому, що остаточне звільнення індивіда від перероджень (мокши) не можна пояснити раціонально. Але до мокши індивід може прийти і незалежно від своїх бажань – внаслідок безумовного виконання суспільних і релігійних обов'язків – джарми.

У процесі розвитку філософського мислення стародавньої Індії матеріалістичні тенденції демонструє школа лакоята ("спрямоване на світ"). Засновник школи Чарвака. Згідно з ученням лакояти в основі всього суцього лежать чотири елементи: вогонь, повітря, вода і земля. Заперечуючи існування бога, душі, потойбічного світу, лакоята розглядала свідомість, розум, органи чуттів як результат поєднання матеріальних елементів. Так, душа виникає з тілом людини при народженні, а після смерті гине і більше не існує. Єтика школи заперечує аскетизм, оскільки найвищим благом і метою життя людини вважається насолода.

Висновок: Філософські школи Стародавньої Індії формувалися на ґрунті міфологічно-релігійного світогляду. Вони включають найважливіші проблеми: початок буття, формування духу, особливості внутрішнього світу людини та інші.

2 Початок розвитку китайської філософії належить до (VII-II ст. до н. е.), коли виникають класичні книги, змістом яких є стародавня поезія, історія, законодавство, філософія. Знання цих книг було достатнім для складання державних іспитів на посаду чиновника.

Книга пісень (Ші узін – XI-VI ст. до н. е.) є збірником стародавньої поезії, культових пісень, містичних пояснень походження речей.

Книга історії (Шу узін – початок I тис. до н. е.) – збірник офіційних документів, опис історичних подій.

Книга порядку (Лі шу – IV-I ст. до н. е.) містить опис правильної організації політичних і релігійних церемоній, норм соціальної і політичної діяльності.

Книга весни і осені (Чунь-цю – VII-V ст. до н. е.) була зразком і мірою у вирішенні етичних питань.

Книга перемін (I узін – XII –VI ст. до н. е.) є найважливішою, тому що вона містить перші уявлення про світ і людину. Згідно з "Книгою перемін" у стосунках між небом і землею задіяні принципи "Інь" і "Янь". "Янь" – активне, всепроникаюче, освітлююче, шлях пізнання речей; для "Інь" – пасивність, очікування, темний початок. Чергування "інь" і "янь" називається шляхом (дао) і цей шлях проходять усі речі.

Класична епоха китайської філософії формувалась переважно під впливом двох шкіл: конфуціанства і даосизму. Поряд з ними були представлені численні течії, серед яких моїзм, легізм, софізм. Конфуціанство виникло в наслідок діяльності Конфуція (Кун Фу – Цзи, 551 – 479 рр до н. е.). За змістом його вчення – це насамперед консервативна моральна й державницька філософія. Він займався упорядкуванням стародавніх книг, йому належить редакція "Книги пісень", коментарів до "Книги перемін". Мислення Конфуція орієнтоване на конкретні питання життя людини. Стурбований розкладом суспільства, зосереджує увагу на вихованні людини в дусі поваги і шанобливості до оточуючих, суспільства. Основні чесноти, за Конфуцієм, такі: гуманність, чесність, пристойність, мудрість, лояльність. Вони реалізуються у фундаментальних відносинах: правитель і чиновник, батько і син, старший і молодший брати, чоловік і дружина, друзі один з одним. Стабільність держави ґрунтується на моральності окремої людини і на провідній ролі сім'ї.

Справжній правитель керує своїм народом, подаючи зразок моральності. Так, у "Великому вченні" Конфуцій підсумовує моральний взаємозв'язок цілого (держави) і його складових: "Хто хоче керувати своєю країною, повинен перш за все підтримувати порядок у своїй сім'ї. Хто хоче підтримувати порядок у своїй сім'ї, повинен перш за все сформувавати свій характер. Хто хоче сформувавати свій характер, повинен перш за все мати справедливе серце. Хто хоче мати справедливе серце, повинен перш за все відверто мислити. Хто хоче відверто мислити, повинен перш за все досягти проникливості". Досягненню правильного мислення є програма з'ясування і впорядкування понять.

Початкове значення поняття "порядок" (лі) як норми конкретних відношень між людиною і природою, людиною і людиною. Справжнє дотримання порядку веде до відповідного виконання обов'язків. Порядок наповнюється добročинністю (де). Таке виконання функцій на основі порядку з необхідністю приводить до виявлення людяності (жень). Людина повинна поступати так, як зобов'язує порядок і її становище. Зразкова, виправлена поведінка – це поведінка в додержанні порядку і людяності,

оскільки "благородний муж розуміється на тому, що є зразковим так само, як маленькі люди розуміються на тому, що є вигідним". Таким є шлях (дао) освічених, які володіють моральною силою (де) і яким довірятиметься управління суспільством.

Для встановлення дисципліни всередині Конфуцій висуває етичні правила:

- «повага до батьків» (сло);
- «повага до старшого брата» (ді);
- «вірність правителю і своєму господарю» (чжуань) та інші.

Підкреслюючи важливість навчання та виховання Конфуцій вважав, що тільки представники аристократії можуть володіти мудрістю, яка є наслідком їх вродженого знання, що є вищим видом знання.

У зв'язку з цим особливого значення надається вихованню, яке охоплює дух і серце.

Продовжив розвивати вчення Конфуція Мен-Цзи (Менке – 327-289 рр. до н. е.). Він створює концепцію людської природи, а також концепцію морального блага і ставлення освіченого до цього блага. Під благом розуміється порядок (лі), який йде певним шляхом (дао).

Блага в кожній людині може реалізуватись через чотири добродієвості, в основі яких лежить знання, яке веде до реалізації в суспільстві:

- людяності (жень)
- правдивості (і)
- ввічливості (лі)
- знання (чжи)

Основи всіх чеснот властиві людині від народження, вона повинна лише берегти й розвивати їх. Вирішальний фактор, який впливає на стан держави в цілому, – моральні риси правителя. Доброго правителя люди підтримують за власним бажанням. Його найвищою метою має бути благополуччя і моральність свого народу.

Навпаки, Сюнь-цзи (813-238 рр. до н. е.) вважає, що людина від природи зла і її можна виправити, лише доклавши великих зусиль, – через виховання та культуру.

Сюнь-цзи розділяє природу на такі частини:

- явища неживі, що складаються з матеріальної речовини;
- явища живі, що складаються з матеріальної речовини;
- явища, що складаються з матеріальної речовини, які живуть і володіють свідомістю;
- людина, яка складається з матеріальної речовини, живе, вміє мислити, має моральну свідомість.

Людина створює імена для того, щоб називати речі, відношення і поняття, розрізняти і чітко визначати явища дійсності.

Перша ступінь пізнання – чуттєвість, друга – розумне пізнання.

Важливим напрямом філософської думки Китаю поряд з конфуціанством був даосизм. Засновником даосизму вважається Лао-Цзи

(старий вчитель). Йому приписують авторство книги "Дао де цзін" (близько V-III ст. до н. е.).

У книзі трактуються "шляхи (дао) і добродетель", причому в ній ідеться про відношення дао до життя людини, особливо правителя. Сутність дао не можна передати словами. Воно безіменне, адже іменами позначають щось існуюче, визначене, дао ж по той бік усіх відмінностей, воно є шляхом природи й (індивідуального) життя. "Мірилом людини є земля, мірилом землі є небо, мірилом неба є дао, мірилом дао є воно саме".

Тому правильний шлях мудреця і мудрого правителя полягає в тому, щоб дозволити дао вести себе, внутрішньо звільнившись від будь-якої егоїстичної діяльності. Мудрий діє за допомогою "недіяння". Це не означає не робити нічого, а не залучати себе до зайвого втручання в те, що відбувається. Чим менше людина намагається планувати від себе, тим більше речі відповідають дао.

"Дао споконвіку недіяльне, але у нього нічого не залишається не зробленим". Хоч держава і порядок в управлінні не заперечуються, але вони мають бути зведені до необхідного мінімуму. Чим більше законів і принципів, тим більше стає злочинців. Чим менше правитель управляє, тим кращою стає його країна. Численні моральні принципи є свідченням того, що справжні чесноти втрачено. Хто живе по-справжньому добродетельно, тому не потрібно над цим замислюватись, а також не потрібно правил, яких він мусить дотримуватись. Мудрець живе в простоті й діє з позірною слабкістю. Тому його порівнюють з водою: вона корисна кожній живій істоті, й, хоч вона м'яка, жодна тверда річ не може зашкодити їй.

Видатним послідовником даосизму був Чжуан-Цзи (369-286 рр. до н. е.). Він висловлює зневагу до вчення Конфуція про мораль, яке Чжуан-Цзи вважав проявом втрати справжньої добродетельності – першопочаткової простоти. Чжуан-Цзи підкреслював відносний характер досвіду і ціннісних критеріїв. Приклад – "сон метелика":

"Одного разу Чжуан Чжау приснилось, що він – метелик, щасливий метелик, який пурхає на свободі й нічого не знає про Чуан Чжау. Раптом він прокинувся, і ось він знову Чжуан Чжау. Тепер він не знає, чи він Чжуан Чжау, якому приснилось, ніби він метелик, чи метелик, якому приснилось, що він Чжуан Чжау. Але ж між Чжуан Чжау й метеликом, безсумнівно є відмінність. Ось що таке перетворення речей". Чжуан-Цзи вважає, що дао можна описати лише за допомогою формулювань, що заперечують самі себе. Осягнення дао можливе лише на містичному шляху, який описується за допомогою образів. Дух має здобути спокій, як і вода, що стає прозорою, лише заспокоївшись.

Поширеним філософським напрямом був моїзм, що одержав свою назву за ім'ям засновника Мо-цзи (479-391 рр. до н. е.). Головна увага в моїзмі приділяється проблемам соціальної етики. Причина будь-якого зла в світі полягає в нестачі всезагальної любви до людей. Якби панувала всеохоплююча любов, то в результаті неминуче встановились би мир і добробут. Добробут народу – найвищий принцип політичної діяльності. Мао-

цзи відкидає все, що цьому не сприяє, наприклад війну, розкоші й значну частину культури, оскільки для її підтримання експлуатується народ. Щоб мати істинну теорію, необхідно дотримуватись певного методу, який передбачає три умови:

- порівняння з поглядами попередніх мислителів;
- перевірка на відповідність емпіричним фактам;
- ввічливості (лі)
- підтвердження в суспільній практиці.

Лінію конфуціанства продовжує філософія Ван Чуна (27-107 рр. н. е.). Головні його думки:

- найвищим ступенем пізнання є точне мислення, яке служить останнім доказом;
- опора тільки на чуття веде до помилок, лише розум може пізнавати речі;
- істинна міститься в речах і в світі;
- потрібно керуватися дійсністю, а не принципами людини.

Світ є поєднанням неба і землі, їх матеріальної енергії (ці). Внутрішній рух речей і зовнішня впорядкованість відношень у світі між речами виникає завдяки впливу принципів "інь" і "янь". Так само ці принципи діють і в суспільстві. Людина є частиною світу.

Висновок: У філософському мисленні стародавнього Китаю розроблені уявлення про світобудову, сутність буття людини.

Питання для самоконтролю:

1. *Розкрийте сутність світогляду Упанішад.*
2. *Який моральний зміст філософії джайнізму та буддизму?*
3. *Розкрийте відмінність уявлень про дао у конфуціанстві та даосизмі.*

Проблемне завдання

"Не виходячи з двору, можна пізнати світ. Не виглядаючи з вікна, можна бачити природне дао. Чим далі йдеш, тим менше пізнаєш. Тому досконало мудрий (філософ) не ходить, але пізнає все. Він не бачить речей, але проникає в їх сутність. Не діючи, він досягає успіху. Хто вчиться, з кожним днем збільшує свої знання. Хто служить дао, з кожним днем зменшує свої бажання... Хто діє – зазнає невдачі. Хто чим-небудь володіє – загубить. Ось чому досконало мудрий бездіяльний, і він не зазнає невдачі. Він нічого не має і тому нічого не втрачає. Ті, хто, здійснюючи справи, поспішають досягнути успіху, терплять невдачу. Хто обережно закінчує свою справу, подібно тому,

Тому досконало мудрий не має пристрасті, не цінує предмети, що важко дісталися, вчиться у тих, хто не має знань, а йде по тому шляху, по якому пройшли інші. Його шлях відповідає природі речей і не наважується самотійно діяти". (Лао-цзи Книга о дао і до // Древнекитайская философия: в 2 т. – М 1972. – Т.1. - с. 119-131).

Прочитавши цей уривок, визначте своє ставлення до принципу бездіяльності, запропонованому даосизмом.

Використана література:

1. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник: в 2 ч. – 4.1. Історія розвитку філософської думки. – к., 2002.– с. 42-50; с. 56-65.
2. Кунцман П., Буркард Ф. – П., Відман Ф. Філософія. – к., 2002.– с. 15-25.
3. Заїченко Г.А. Філософія: Підручник. – к., 1995.– с. 24-25.
4. І.В. Бичко Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник.– к., 1993.– с. 30-35.
5. Є.Є. Несмеянов Основи філософії в вопросах и ответах. Учебное пособие для высших учебных заведений. – Ростов-на-Дону., 1997.– с. 31-42.

Тема: 3. Філософія Стародавньої Греції.

Питання:

1. Становлення філософії Стародавньої Греції.
2. Розвиток італійської філософії.
3. Філософія класичної Греції.
4. Філософія Платона.
5. Філософія Арістотеля.
6. Філософія елліністичного періоду (IV ст. до н. е.-Vст. н. е.)

1 Для античних мислителів світ є важливим, гармонійно упорядкованим, предметно-речовим, цілим – Космосом (з грец. "порядок", "світопорядок"). Виникнувши в Елладі як світогляд промислово-торговельного класу, тобто у людей, у яких з'явиться вільний час для розмислу, філософія формується і розвивається на фоні виникнення товарно-грошових, речових відносин, міської культури, переходу до пробудження особистості й особистої ініціативи. Першою філософською школою була Мілетська школа. В першу чергу мислителів цікавило питання: "З чого все?". Звідси припущення, що речі виникають внаслідок тих перетворень, які відбуваються з першоречовиною, – згущення, випаровування, розрідження. Визначення води, повітря, апейрона першоосновою – початок субстрактного (речовина) підходу, який пізніше витісняється більш абстрактним підходом, де сутнісна першооснова не пов'язується з чимось предметним. Разом з тим першооснова мілетців – не просто відсутні речовини, а існуючий принцип, закон виникнення та зникнення конкретно-чуттєвого розмаїття речей оточуючого світу. Засновником Мілетської школи вважається Фалес (625-547 рр. до н. е.). Як філософ Фалес виступав з позицій стихійного матеріалізму. Першопричиною на його думку, виступає вода. На воді плаває земля – в цій формі Фалес уявляє субстанційність води, яка перебуває під усім, на ній все плаває. Але це не просто вода, а вода "розумна", божественна. Світ повен богів, але усі боги – сили, що діють у світі, вони також душі як джерела

саморуку тіл. Наприклад, магніт має душу, тому що притягує залізо. Сонце та небесні тіла живуть завдяки випарам води.

Окрім цього, Фалес залишив слід у математиці (теорема Фалеса) й астрономії (передбачив сонячне затемнення 585 р. до н. е.). Також ввів календар, визначив протяжність року в 365 днів, розділивши його на 12 місяців.

Учнем і послідовником Фалеса був Анаксимандр (бл. 611-546 рр. до н. е.). Його головний твір "Про природу", написаний в середині VI ст. до н. е. Він розширив поняття початку всього існуючого до поняття "архе", тобто до першопричини, субстанції, того, що лежить в основі всього.

Таке начало Анаксимандр знайшов в апейроні. Апейрон – це щось нескінченне, безмірне, безмежне. Він вічний і невизначений, оскільки внутрішньо безкрайній. Апейрон не тільки субстанційний, але й генетичний початок космосу. З нього не тільки все в своїй основі складається, але й виникає. Апейрон і для себе все виробляє сам. Знаходячись в обертвовому русі, апейрон виділяє протилежності – вологе і сухе, холодне і тепле. Парні комбінації усіх головних якостей створюють землю (сухе й вологе), воду (вологе й холодне), повітря (вологе й тепле), вогонь (сухе й гаряче). У результаті взаємодії цих стихій створюється суша, небо, зірки, місяць. Анаксимандру належать глибокі здогадки про походження життя. Живе зародилось на межі моря і суші, з мулу під дією небесного вогню. Перші живі істоти жили в морі, потім деякі з них вийшли на сушу і скинули з себе луску, ставши земними тваринами. А від них виникла людина.

Як учений Анаксимандр увів у практику користування сонячним годинником, побудував модель небесної сфери – глобус, накреслив географічну карту.

Учнем і послідовником Анаксимандра виступив Анаксімен (585-525 рр. до н. е.). Анаксімен знайшов першопричину всього суцього в найбільш без'якісній з чотирьох стихій – повітря, назвавши його безмежним (апейрос). Таким чином, апейрос перетворився з субстанції в її властивість. Анаксімен зводив усі форми природи до повітря; все з нього виникає через розрідження і згущення. Розріджуючись, повітря стає спочатку вогнем, потім ефіром, а після згущення – вітром, хмарами, водою, землею і каменем. Розрідження він пов'язував з нагріванням, а згущення – з охолодженням. Сонце – це земля, яка розжарилась від свого швидкого руху. Земля і небесні світила "висять у повітрі, тоді як Земля нерухома – інші світила рухаються повітряними потоками". Таким чином якісні визначення він пояснює кількісними змінами. Люди також підлягають цьому принципу, оскільки душа також складається з повітря.

Видатним представником був Геракліт із Ефесу(544/540-бл. 483 рр. до н. е.). Головне місце у його вченні посідає основа наук – Логос. Він субстанційно-генетична причина всього існуючого.

Субстанцією буття виступає Вогонь, оскільки перебуває рівним самому собі, незмінний у всіх перетвореннях, як першопричина, конкретна стихія. Світ – це впорядкований космос, вічний і нескінченний.

Він не створений не богами, ні людьми, а завжди був, є і буде вічно живим вогнем, що закономірно спалахує і закономірно згасає. Всі предмети і явища природи народжуються з вогню і, зникаючи, знову перетворюються у вогонь. "Вогню смерть – повітрю народження, і повітрю смерть – воді народження. Із смерті землі народжується повітря, із смерті повітря – вогонь" тощо.

Усі зміни світостворення у Геракліта відбуваються з певною закономірністю, підкоряючись долі, яка тотожна необхідності.

Необхідність – це всезагальний закон Логос. Логос – принцип порядку і міри. Він – той самий вогонь, але є вогнем, що для почуттів, для розуму з Логосом. Усе відбувається згідно з Логосом. Рух, за Гераклітом, властивий всьому існуючому. Вся природа, не зупиняючись, змінює свій стан. "В одну і ту ж ріку не можна ввійти двічі... Народження, виникнення ніколи не зупиняється. Сонце – не тільки нове щодня, але вічно й безперервно нове."

Таким чином, в Мілетській школі і у Геракліта відбувається поєднання філософського і фізичного (природно-наукового) підходу до пояснення першопричини світу. Представники здійснюють субстанційний підхід, ототожнюючи субстанцію буття з конкретною стихією, явищем природи.

2 Основними представниками цієї філософії є: Піфагорійський союз, школа елеатів, Елепедокл.

Цікавим був спосіб життя, який сповідували піфагорійці. Він спирався на ієрархію цінностей. На перше місце ставилось прекрасне і благопристойне, на друге – вигідне і корисне, на третє – приємне. Наука належала до прекрасного і благопристойного. До союзу приймались жінки й чоловіки. Властність була загальною. У школі було два ступені. Акусматики (послушники) засвоювали знання догматично, звідси походить легенда, що в школі Піфагора учень повинен перші п'ять років мовчати. Другий ступінь – математичний – вчені, які займалися обґрунтуванням складних проблем. Піфагорійський союз був закритою організацією, а його вчення таємним. Сам Піфагор викладав основи свого вчення за ширмою, щоб учні лише чули його голос, а самого не могли бачити. В основі піфагорійської етики лежало вчення про "належне", яке означало перемогу над почуттями, підкорення молодших старшим, культ дружби і товариства, шанування Піфагора. Велика увага приділялась медитації, психотерапії, проблемі дітородіння. Розроблялись прийоми поліпшення розумових здібностей, вміння слухати і спостерігати. Цінувався споглядальний спосіб життя мудреця. Перед сном обов'язковим був звіт перед собою за прожитий день:

Як я його прожив? Що я зробив? Який мій обов'язок залишився невиконаним?

Виходячи, ймовірно із спостереження, що інтервали музичної гами можна пояснити раціонально за допомогою числових співвідношень між вібруючими струнами, піфагорійці розвинули ідею, що в основі всього

суцього лежать числа. Вони створюють порядок у космосі, визначаючи і обмежуючи невизначене (апейрон).

Речі вважаються відображенням чисел, їхня сутнісна природа відбивається в їхній математичній структурі. У числовому ряді існують відмінності: так, одиниця стоїть над числами і вважається їхнім першоначалом. Непарне число розглядається як обмежене й досконале, парне – як необмежене й недосконале. Піфагорійці надали теорії чисел довшеної форми в різних сферах. У математиці вони досягли систематизації і розробляли аксіоми. Теорема Піфагора веде до відкриття ірраціональних числових співвідношень.

За їхніми уявленнями про будову космосу, небесні світила рухаються по кругових орбітах, поділених певними інтервалами, навколо нерухомого центру. Проте всупереч науковим дослідженням у математиці й теорії музики, все-таки в піфагорійській школі переважала релігійна й містична основа. Це проявляється у їхньому вченні про переселення душ та ідеї про окремініність душі й тіла: душа є справжньою сутністю людини, яка має бути звільнена від усього тілесного шляхом очищення.

Важливим кроком був творчий здобуток Елейської школи Парменіда, Зенона, Ксенофана. Засновник Елейської школи – Ксенофан (бл. 570 до н. е. – після 478 рр. до н. е.). Бог – це чистий розум, він фізичний, без тілесної сили. Його сила у мудрості. Мудрість є кращою за силу людей і коней. Тому філософ більш корисний для суспільства, ніж який-небудь олімпійський чемпіон.

Бог Ксенофана і є таким космічним філософом. Він нерухомий, керує лише силою своєї думки, без будь-яких фізичних зусиль. Такий бог один і єдиний: він є все, але "все" береться не в багатоманітності, а у вищій єдності.

Парменід (VI – V ст. до н.е.). Він розширив поняття єдиного світобога Ксенофона до поняття єдиного буття. Вчення Парменіда – метафізичне. Його буття незмінне, оскільки по суті все незмінне. За словами Парменіда єдино істинним є положення: "буття є, небуття немає, тому що небуття неможливо ні пізнати (воно недосяжне), ні висловити". Отже, буття є, воно вічне, не виникає і не знищується, залишаючись тотожним і завжди рівним самому собі.

Світ є єдиним сущим, яке не виникає і не зупиняється, є неподільним, непорушним і непроникливим буттям, що заповнює собою все. Воно тому і непорушне, що йому немає куди рухатись. Буття не може бути ні трохи більше, ні трохи менше. Воно однорідне і безперервне. Отже, немає і пустого простору. Все наповнене буттям.

Зенон (490 – 480 рр до н.е.). Метод Зенона – доказ від противного, зведення до абсурду думки опонента, протилежної його власній. Зенон доводить: якщо суттєве логічно, то воно одночасно має бути і настільки малим, щоб зовсім не мати величини, і настільки великим, щоб мати нескінченну величину. Воно не має величини тому, що кожна з багатьох речей сама по собі є одиниця, а множинність є сукупністю одиниць; але якщо воно одиниця, то неподільна, отже, воно є крапка, яка не збільшує, не

зменшує, не має величини і тілесності – є ніщо. Якщо одиниця ніщо, то і сума одиниць – ніщо. З іншого боку, вважає Зенон, якщо припустити, що кожна з багатьох речей має величину, тілесність і деяку відстань від іншої, так до нескінченності, то кожна річ безмежно велика.

Відомі чотири фрагменти (апорії грец. безвихідь), в яких заперечується рух (апорія – відсутність виходу, глухий кут, нездоланність, трудність): "Дихотомія (розподіл на двоє)", "Ахілл і черепаха", "Стріла" і "Тіло, що рухається". Суть апорії "дихотомія". Тіло не може зрушитися зі свого місця, почати рух і закінчити його, тобто не може бути переходу від спокою до руху, і навпаки. Апорія полягає в тому, що предмет, який рухається до мети, повинен спочатку пройти половину шляху до неї, а щоб пройти цю половину, він повинен пройти спочатку її половину і так до нескінченності. Отже, тіло ніколи не може досягнути мети, оскільки шлях його нескінченний, і тіло повинно вічно проходити ці нескінченні половини.

В апорії "Ахілл і черепаха" Зенон доводить неможливість руху тим, що неможливо пройти в певний час нескінченне число половинок шляху. Ахілл знаходиться позаду черепахи. Поки він пробіжить відстань, що їх розділяє, черепаха просунеться вперед. Поки Ахілл пробіжить цю нову відстань, черепаха знову просунеться вперед і так до нескінченності. Хоч відстань буде все зменшуватись, але ніколи не зникне. В апорії "Стріла" рух неможливий, якщо перервний простір. Стріла, що летить, покоїться, тому що предмет, який рухається, завжди займає рівне собі місце, тобто знаходиться у спокої в кожний момент, а тому він взагалі нерухомий.

Заслуга Зенона полягає в тому, що він уперше в логіці понять намагався висловити логіку речей.

Емпедокл (бл. 490-430 рр. до н. е.). Першопричинами світу в Емпедокла виступають усі чотири традиційні стихії, які він називає "корінням речей". Все, що є у світі – те чи інше з'єднання різних доз "коренів". Усі "корені речей", навіть вогонь, – пасивні. Тому всі процеси в світі Емпадокл пояснює боротьбою двох антагоністичних начал. Вони не фізичні, а психічні. По-перше, це любов як космічна сила, і, по-друге, – ненависть, гнів. Любов – космічна причина єдності і добра. Ненависть – причина різнорідності та зла. Любов з'єднує різнорідне і розділяє однорідне. Ненависть розділяє різнорідне і з'єднує однорідне. У своїй боротьбі любов і ненависть по черзі отримують перемогу. Тому, світ вічно повторюється.

3 Анаксагор (бл. 500-425 рр. до н. е.).

У центрі уваги Анаксагора проблематичного перетворення тіл. Суть вчення Анаксагора полягає в його розумінні першопричини, якою є не стихії, а всі без винятку стани речовини. Земля не більша першопричина, ніж золото, вода – ніж кров або молоко. Начала є "невизначеною множинністю", вони – найдрібніші, невидимі, надчуттєві частини вогню, води, золота, крові, дерева тощо, які є сім'ям усіх речей або "гомеомеріями". Вони – якісні, кожний вид гомеомерій зберігає всі якості відповідного виду тіл: сім'я крові –

якості крові, сім'я заліза – якості заліза та ін. Якості вічні та незмінні. Гомеомерії нескінченно ділимі, бо скільки не подрібнювати буття – в небуття його перетворити неможливо. Тому "в малому немає найменшого, але завжди є менше". Основна теза Анаксагора – "все у всьому". Це означає, що в будь-якому місці космосу знаходяться гомеомерії всіх видів, всі види якостей. Гомеомерії пасивні, і першопочатковий Хаос не міг своїми силами розвинути у Космосі. Для цього потрібен був особливо активний початок, який Анаксагор знаходить у Нусі (гр. розум). Світовий розум (Нус) має дві функції: він керує світом і, він пізнає світ. Нус єдиний, він діє завдяки мисленню, він нескінченний і незмішаний ні з якою річчю. Нус – найбільш тонка і найбільш чиста з усіх речей. Пізнаючи світ, Нус володіє найдосконалішими знаннями про все і має величезну силу. Він визначає минуле, сучасне, майбутнє.

Важливе значення мав атомізм Левкіпа і Демокріта. Левкіп (5-те ст. до н. е.) вважається засновником атомістики. Усе складається з неподільних (атомос) часток, які повністю подібні за речовиною, з якої складаються, й відрізняються лише формою, розташуванням у просторі та взаємним розміщенням.

Атоми споконвічно рухаються, механічно тиснучи та штовхаючи один одного. Між ними є тільки порожній простір. Різноманітні речі виникають лише завдяки групуванню атомів. У Левкіпа є закон причинності: "Жодна річ не виникає безцільно, а лише відповідно до сенсу і в зв'язку з необхідністю".

Демокріт (460-370 рр. до н. е.). Головне у філософії Демокріта – це вчення про атом, простий, вічний, незмінний, неподільний, що виникає і не знищується.

Атомів нескінченна множина, вони характеризуються твердістю, відрізняються один від одного своїм об'ємом і формою. Всі тіла складаються з атомів, реальними є лише ті властивості речей, які властиві атомам. Усі інші властивості, які сприймаються чуттями: смак, запах, температура тощо, існують не в речах, а тільки в чуттєвому сприйнятті людини. Атоми відділені один від одного пустотою. Якщо атоми – буття, то пустота – це небуття. Якби не було пустоти, то не було б реальної множинності та руху. Разом з тим, якби все було поділене до нескінченності, то пустота була б у всьому, тобто у світі нічого не було б, в тому числі і самого світу. Рух як механічні переміщення атомів у просторі Демокріт вважав вічним природним станом космосу. Отже, суть онтології Демокріта зводилась до двох основних положень.

- Усі речі складаються із сполучень атомів: багатоманітність світу викристомізується з їх поєднання і роз'єднання. Тому речі розрізняються лише кількістю своїх атомів, їх формою, порядком і положенням.

- Атоми вічно рухаються в пустоті, яка оточує їх, по відношенню до атома місце, яке він займає, випадкове.

Людей, які в 5-му ст. до н. е. навчали наук і красномовства за плату, називали загальним ім'ям – софісти (вчителі мудрості).

Загальне підвищення рівня знань (наприклад, завдяки спостереженню за іншими народами); плюралізм існуючих філософських вчень створює базу софістичного мислення.

Софістів істина не цікавила. Вони вчили мистецтву перемагати супротивника в суперечках і судових тяжбах, адвокатів тоді не було. Софісти ототожнювали мудрість із знанням, вмінням, здатністю доказувати все, що вони вважали необхідним, вигідним. Користуючись енциклопедичними знаннями і мистецтвом риторики, вони заперечували очевидні істини і обгрунтовували найнезвичніші твердження. Ось приклади софізмів:

- "Рогатий". "Те, що ти не губив, ти маєш. Ти не губив роги. Отже, вони в тебе є. Таким чином ти рогатий."

- Судять злодія. Після виступів суддів, свідків бере слово захисник софіст і звертається до суддів: "Скажіть, придбання хорошого є справа хороша?" "Так", – погоджуються судді. "Ця людина, – показує софіст на підсудного, – нічого не брала поганого, а тільки хороше. А ви згодні з тим, що це справа хороша. Так за що ми його судимо?"

Це привело до релятивізму. Релятивізм проявляється:

- у правовому мисленні: досліджуючи питання про витоки чинних законів, софісти прийшли до думки про протилежність природного права (фюсис) і законоположення (номос). Гіппій висловлює це так: "Закон (номос) тиранізує людину і примушує її до багатьох таких речей, які суперечать природі". Позитивне право не має сили від природи, а виникає із законоположень, що відбивають інтереси законодавця.

Фасімах заявляє, що позитивне право – це інструмент могутніх, з допомогою якого вони пригнічують слабших. Каллікл навчає протилежного: закон – це захисний вал слабких проти сильних. Лікофрон розглядає правопорядок як взаємні гарантії життя і власності громадян;

- у моральній філософії: моральні цінності у софістів теж не існують від природи, а виникають на основі домовленостей.

- у релігії: релігія тлумачиться як винахід людей.

Критій вважає: "Коли... закони заважали тому, щоб чинити насильство відкрито, злочини почали сколюватися таємно, тоді, гадаю, якийсь винахідливий чоловік вигадав для людей страх перед богами, щоб злодії боялися навіть таємно коїти, говорити чи замишляти щось зле". Інший аргумент знаходимо у Продика: Боги – це прояв людських почуттів, особливо вдячності. Усе, що приносить їм користь, люди проєктують на богів, як, наприклад, єгиптяни на Ніл.

У теорії пізнання: Протагор (близько 480-410 рр. до н. е.) висловлює думку: "Будь-яка річ допускає два протилежні висловлювання". Так, одне й те саме твердження в одній ситуації може бути істинним, а в іншій – хибним. Ця думка рівнозначна визнанню того, що ніякого об'єктивного стану речей не існує. Звідси знаменитий вислів Протагора "Номоменсура" (лат. людина – міра):

"Людина – міра всіх речей, існуючих, що вони існують, неіснуючих, що вони не існують".

Значення софістів:

- людина стає центром філософських пошуків;
- саме мислення стає темою філософських роздумів.

З появою софістів проблема людини, людської особистості стає однією із найважливіших проблем філософії. Особливо це чітко прослідковується в філософії Сократа (470-399 рр. до н. е.). Мірою всіх речей для Сократа була не суб'єктивно-випадкова одинична людина, а людина як розумна, мисляча істота, адже в мисленні знаходять своє вираження загальні закони. Фундаментальною здатністю людини він вважав розум, мислення. Вихідним початком методу Сократа стала іронія. Завдяки іронічному ставленню до навколишнього Сократ пробуджав у людей сумніви в загальноприйнятих істинах ("Я знаю, що я нічого не знаю", – заявляв він) і тим самим запрошував їх до розмови, до вироблення своєї власної позиції, яка б формувалась на логічних аргументах, була б достатньо обґрунтованою. Досягав цієї мети Сократ через точну постановку запитань.

Наприклад, Сократ зустрівши софіста Гіппія просить розібратися в питанні: що є прекрасне? На відміну від своїх попередників Сократ хоче зрозуміти світ в принципово іншому аспекті: потрібно рухатись не від подій до подій, а від подій до їх сенсу. Сократ говорить, що йому відомо багато прекрасних речей: меч, спис, дівчина, горщик, кобила. Проте кожна річ прекрасна по своєму, тому не можна прекрасне пов'язати з кожною із речей, адже інша річ у такому випадку вже не була б прекрасною. Але всі прекрасні речі мають щось спільне – прекрасне як таке, це їх загальна ідея або смисл.

Завдання філософа – допомогти людині народитися до нового життя, до придбання дійсних та істинних моральних норм.

Основна частина сократівських роздумів присвячена проблемам моралі: що таке добро і зло, справедливість і несправедливість. Філософія і є засобом пізнання добра і зла. Це пізнання Сократ здійснює за допомогою бесід, в яких виходить з фактів приватного життя, конкретних явищ навколишньої дійсності. Сократ вірив, що коли людина знає, що є добро, а що погане, то вона ніколи не вчинить зле. Моральне зло йде від незнання. Знання – це джерело морального удосконалення. Сократ виділяє такі основні моральні якості людини: міра (знання, які стримують пристрасті); хоробрість (знання, як перемагати небезпеку); справедливість (знання як дотримуватись законів божественних і людських). Саме його розуміння філософії є причиною того, що Сократ сам не заснував жодної школи і все-таки на нього посилаються течії: Кіренаїки, які зводять насолоду до найвищого принципу (Арістіпп).

Кініки доводять Сократову зневагу до всього матеріального до (Діоген із Синопи).

Життя Діогена – приклад відповідності філософського способу мислення філософському способу життя. Діоген максимально зменшив свої потреби, а також загартував себе: влітку лягав на розпечений пісок, взимку обіймав замерзлі статуї. Жив у великій круглій глиняній діжці, у таких греки

зберігали зерно. Привчив себе не тільки до фізичних поневірянь, але й до моральних принижень. Він просив милосердя у статуї, щоб привчити себе до відмов. Адже люди подають калікам і жебракам і не подають філософам, тому що знають, що каліками і жебраками вони ще можуть стати, а мудрецами – ніколи. Діоген знаходив насолоду в самому презирстві до насолоди. Діоген цінував свій спосіб життя, вважаючи його найкращим тому, що він звільнив людину від усіх умовностей, прихильностей і зводив потреби до мінімуму.

4 Платон (427-347 рр. до н. е.) походив з аристократичного роду. Справжнє ім'я – Арістокл, Платон – прізвисько (від "платюс" – "широкий", "широкоплечий"). Зміст платонівського вчення про ідеї – передбачуване царство нематеріальних, вічних і незмінних сутностей, ідей. Ідеї у розумінні Платона – це праобрази реальності, за якими сформовано предмети видимого світу. Ці ідеї існують об'єктивно, тобто незалежно від нашого пізнання і мислення. Отже, вони виникають не з актів нашої свідомості, а пізнаються з її допомогою. Тому позицію Платона можна визначити як об'єктивний ідеалізм.

Приклад: з того, що ми, незважаючи на різний зовнішній вигляд мухи, риби і коня, визнаємо ці окремі істоти тваринами, можна зробити висновок, що існує загальний прообраз "тварина", спільний для всіх звірів, який визначає їхню сутнісну форму. Так, є ідея тварини, завдяки якій найрізноманітніші організми є тваринами.

У своїй теорії двох світів Платон виходить з того, що світ незмінних ідей вищий за мінливий світ. Перший світ є істинно існуючим. Світ речей підпорядкований світу ідей – як з етичної, так і з онтологічної точок зору: він має своє буття лише за причетністю чи наслідуванням світу ідей, наділеного власним буттям.

Світ видимого:

- те, що сприймається опосередковано (наприклад, тіні й відображення);
- те, що сприймається безпосередньо (наприклад, предмети й живі істоти).

Провідною ідеєю платонівської філософії є ідея блага. Платон подає благо, як джерело всіх ідей, яке лежить поза їхніми межами. З нього ідеї беруть початок буття і цінність. Воно надає світові порядку, міри, єдності. У символі сонця Платон показує, що людина здатна пізнати буття лише у світлі блага: "Так от, те, що надає пізнаванню речам істинності, а людину наділяє здатністю пізнавати, я визначаю як ідею блага..."

"Об'єкти пізнання не лише дістають можливість стати пізнаними завдяки благу, а воно дає їм і буття, й існування, хоч саме благо не є існуванням, воно перебуває за межами існування, перевищуючи його гідністю й силою".

Місце блага у сфері досяжного розумом порівнюється з місцем сонця у сфері видимого:

"Сонце дає всьому видимому не лише здатність бути видимим, а й народження, і зростання, а також живлення, хоч саме воно не є становленням".

Чим вищий онтологічний ранг об'єкта, тим більша цінність його пізнання, тим воно достовірніше, тим більша впевненість, що його джерело слід вбачати в розумі, а не в наочному спогляданні. У Платона тіло і душа чітко відмежовані одне від одного, причому душі належить панувати над тілом. Платон визначає душу безсмертною. Аргументи, що служать підтримкою його твердження:

• оскільки душа пізнає чисте буття (ідеї), вона подібна до нього і має спільне з ним походження;

• саморух душі;

• діалектичний висновок про те, що душа, суттєвою ознакою якої є життєвість, ніколи не може сприйняти свою протилежність – смерть.

Платон поділяє душу на три частини:

• власне божественне начало душі;

• розум: те що належить до світу чуттєвого сприйняття;

• більш благородне начало: мужність;

• більш низьке, оскільки чинить опір розуму: жага.

Для кожної з трьох частин душі Платон визначає певну чесноту. Завдання розумної частини людської душі – стати мудрою: її чеснота – мудрість; завдання мужності – рішуче слухатись розуму: її чеснота – відвага; жага також мусить підкорятися розпорядженням розуму: її чеснота – стриманість. Над цими трьома чеснотами, що припадають відповідно на одну з інстанцій душі, Платон ставить четверту, вищу: чесноту справедливості.

Чуттєвий світ дає можливість отримати не істинне пізнання, а лише ненадійну думку. Мудрий скрізь намагається вислизнути з темниці тілесно-чуттєвого. Винагорода, на яку він може за це розраховувати, полягає, по-перше, в житті після смерті: душа розумного повертається в царство чистого духу, а душа нерозумного мусить відбувати покарання. По-друге, нагорода за добродійність зосереджена в ній самій: немає кращого життя, ніж життя, провідним принципом якого є пізнання.

Вчення про державу. Виникнення державності обґрунтовується не схильністю людини до державотворення, а слабкістю окремих індивідів. Здатна лише на якусь певну діяльність, людина мусить об'єднуватися з іншими людьми. Таким чином, основа спільності – поділ праці. Державу можна поділити на три стани:

• панівний стан: піклування про правильний спосіб життя всіх громадян можуть здійснювати тільки мудрі. На чолі держави повинні стояти філософи (стан вихователів).

• стан оборонців: турбота про внутрішню і зовнішню безпеку держави (стан воїнів);

• стан решти громадян, ремісників, селян, які повинні дбати про забезпечення суспільства (стан годувальників).

Оскільки ніяка форма державного устрою не обмежує правителів, то благополуччя держави залежить виключно від їхніх зусиль, що реалізуються шляхом розвитку набутої мудрості.

Таке навчання передбачає:

- початкове виховання: музика, поезія і гімнастика (до 20-річного віку);
- вивчення наук: математики, астрономії, гармонії (протягом 10 років);
- вивчення діалектики (філософії) (15 років);
- практична державницька діяльність (15 років);
- після цього – перебирання на себе влади або споглядальне життя.

Протягом усього життя вони проходять через суворі випробування, а в результаті чого відбирається невелика кількість придатних для того, щоб стати правителями – філософами.

Ідеальна держава повинна позбавити громадян несправедливості. У вченні Платона вперше поставлено питання про відношення мислення і буття, матеріального – чуттєвого та ідеального – суттєвого світу.

5 Найбільш видатним давньогрецьким філософом був Арістотель (384-322 рр. до н. е.). Арістотель – мислитель – енциклопедист залишив твори у всіх важливих галузях знання. Серед них природничо-наукові: "Про фізику", "Про небо", "Про походження тварин", "Про душу"; логічні – "Органон" ("Категорії", "Аналітика", "Логіка"); філософський твір "Метофізика"; з ораторського мистецтва – "Поетика", "Риторика".

Арістотелю належить заслуга першого розподілу наук, виділення для кожної з них спеціальних галузей досліджень, встановлення різниці між теоретичними, практичними і творчими науками. Отже, теоретичні:

метафізика – вивчає першопричини всіх речей, всього суттєвого; фізика – вивчає стан тіл і визначення "матерії"; математика – вивчає абстрактні властивості реальних речей.

Практичні: етика – наука про норми поведінки людей; економіка; політика. Творчі науки: поетика – теорія віршоскладання; риторика – теорія ораторського мистецтва і мистецтва ремесла.

Заслугою Арістотеля є і вчення про матерію. Пояснюючи чуттєвий світ, Арістотель висуває поняття матерії, яка для нього – первинний матеріал, потенція речей. Актуальний стан, що перетворює матерію з можливості в дійсність – форма. Форма – активне начало, початок життя і діяльності. Форма дає відповідь на запитання "Що є річ?" і є субстанцією речі. Сутності поділяються на нижчі, які складаються з матерії (всі предмети чуттєвого світу) і вищі, чисті форми. Найвища сутність – це чиста, існуюча без матерії форма, першодвигун, який служить джерелом усього космосу.

Важливе місце займає класифікація і аналіз причин. Арістотель виділяє чотири види причин:

- матеріальні – ті, з яких складаються речі;
- формальні – ті, в яких форма проявляє себе, створюючи сутність, субстанцію буття.

Кожна річ є те, що вона є:

- діючі (виробляючі) – ті, що розглядають джерело руху і перетворення можливості в дійсність.

- цільова (кінцева) причина відповідає на питання "Чому?" і "Для чого?".

Згідно з Арістотелем є перші сутності – одиничне буття, тобто субстанція. Світ є сукупністю субстанцій, кожна з яких – певне одиничне буття.

Вона єдність матерії і форми. Матерія – це можливість буття і разом з тим певний субстрат. З міді можна зробити кулю, статую, оскільки матерія – мідь є можливістю і кулі, і статуї. По відношенню до окремого предмету сутністю завжди виявляється форма (кулевидність по відношенню до мідної кулі). Форма виражається поняттям. Так, поняття кулі справедливе і тоді, коли з міді ще не зроблена куля. Коли матерія оформлена, то немає матерії без форми, як і форми без матерії. Форма – це і сутність окремого, одиничного предмета, і те, що охоплюється цим поняттям. Кожна річ – єдність матерії і форми.

Важливе значення має учення про душу. По відношенню до матерії душа є формою. Але вона притаманна лише живим істотам. Душа – це прояв активності і життєздатної сили. Нею володіють тільки рослини, тварини, людина. Але в кожному прояві душа носить своєрідний характер. "Рослинна душа" відповідає за функції росту, харчування, розмноження – загальними для живих істот. Чуттєва душа притаманна тваринам. Розумною душею володіє тільки людина, разом з тим вона є частиною душі, яка пізнає і думає. Розум – основний початковий елемент цієї душі, він не залежить від тіла, є безсмертним і знаходиться в тісному зв'язку з космічним розумом. Як вічний і незмінний, він один здатен досягти вічного буття і є сутністю першодвигуна, тобто чистого мислення, яким живе все на світі.

Суть учення про людину полягає в здатності до інтелектуального життя, яке передбачає моральну позицію, виконання певних моральних правил та норм. Тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість. Основи поняття етики – доброзичливість, яка має два види: інтелектуальний і етичний. Інтелектуальний виникає шляхом навчання, етичний – завдяки звичці. Значення має перший, завдяки якому виникає мудрість, розумна діяльність. Доброзичливістю володіє не кожна людина, а лише та, яка зуміла її знайти, та яка активно діє.

Вища форма діяльності – пізнавальна, теоретична. Людина одержує вищу насолоду не в матеріальних благах, не в почестях, не в діяльності для користі, а в самому процесі теоретичної діяльності, в спогляданні.

У вченні про суспільство Арістотель наголошує що, сенс життя не в задоволеннях, не в щасті, а в здійсненні вимог розуму на шляху до блага. Благо повинно бути досяжним. Доброчинності можна і потрібно навчатися, вона – компроміс благорозумної людини. Етика – це практична філософія, а етичне – середина між добром і злом.

Центральна категорія етики для суспільного життя – справедливість. Справедливим можна бути лише по відношенню до іншої людини.

6 Найвидатнішим мислителем елліністичного періоду був Епікур (341-370 рр. до н. е.). Засновник вчення, яке велику увагу приділяє практиці. Фізика Епікура ґрунтується на трьох принципах:

- ніщо не виникає з небуття;
- ніщо не зникає в небуття;
- Всесвіт завжди був таким, яким є тепер, і завжди буде таким.

Всесвіт складається лише з тіл і порожнечі. Існування перших відоме нам через сприйняття. Порожнеча – передумова існування і руху тіл. Епікур спирається на атомістику Демокріта. Тіла є поєднанням атомів. Атоми не мають жодних інших властивостей, окрім форми, ваги і величини. З різноманітних форм атомів складаються форми тіл. Атоми в силу своєї ваги падають у просторі безперестанку і паралельно. Деякі випадково змінюють напрям, ударяються об інші, "переплітаються" і утворюють тіло. Теорія пізнання Епікура називається канонікою. Фізичну основу пізнання становлять образи. Вони виникають внаслідок відпливу атомів від поверхні тіл. У речовій душі (яка складається з "тонких часток") спостерігача вони утворюють найтонші відбитки предметів. Внаслідок повторення образів чи вражень у нас виникає загальне поняття, що становить основу діяльності розуму. Якщо породжені розумом гадки співвідносяться із предметом, що сприймається, вони можуть:

- підтвердитися чуттєвим сприйняттям і вважатися істинним;
- суперечити чуттєвому досвіду або не підтвердитися ним, і відкидатися як "порожні гадки".

Якщо вони співвідносяться з предметом що не сприймається, то вони хибні, якщо суперечать тому, що чуттєво сприймається; істинні, якщо їм ні в чому не суперечить чуттєвий досвід.

Порожній простір, наприклад логічно необхідний для руху, але не заперечується і сприйняттям.

"Обман і омана завжди криються в домислюванні до того, що потребує підтвердження або визнанні незаперечності, але не підтверджується або заперечується".

Етика є ядром вчення Епікура. Її основний принцип – насолода. Кожна жива істота звичайно прагне насолоди й уникає болю. Отже, метою життя є насолода. Епікур визначає насолоду як відсутність болю. При цьому між насолодою і болем не існує проміжного стану. Коли усуваються тілесний (у зв'язку з нестачею чогось) і мисленнєвий (у зв'язку зі страхом) біль насолоди досягнуто. Епікур підкреслює досяжність насолоди. Якщо задоволено елементарні потреби шляхом усунення голоду, спраги і ін., то більша насолода неможлива, але збільшується кількість її варіацій. Відчуття насолоди стає лише різноманітнішим.

Наприкінці IV ст. до н. е. в Греції формується стоїцизм. Назва "стоїцизм" походить від грецького слова, що означає "колонада", ("партик"), яку купив

для своїх учнів і для себе Зенон із Кітіона – засновник стоїцизму. Історія стоїцизму поділяється на періоди:

1) Давня Стоя: засновник школи – Зенон із Кітіона (близько 336-264 рр. до н. е.), його учень Клеанф (помер близько 232 р до н. е.) та Хрісіпп (бл. 281-208 рр. до н. е.).

2) Середня Стоя: Панецій (бл. 180-110 рр. до н. е.) і Посидоній (бл. 135-57 рр до н. е.).

3) Пізня Стоя: Сенека (4 р. до н. е. - 65 р. н. е.), Епіктет (50-188 рр н. е.), Марк Аврелій (121-180 рр. н. е.).

Стоїки характеризують філософію як "вправу з мудрості". Її знаряддям, основною частиною вони вважають логіку. Логіка стаїків поряд із формально логічною теорією містить також дослідження теоретично-пізнавальних та лінгвістичних проблем. Силогістику стаїки доповнюють п'ятьма гіпотетичними, або диз'юнктивними, формами висновку, з яких мають складатися всі правильні висновки.

При цьому змінні (символи) стоять не замість понять, а замість висловлювань ("логіка висловлювань"):

1. Якщо є А, то є і Б. А є. Отже, є і Б.
2. Якщо є А, то є і Б. Б не існує. Отже, немає і А.
3. А і Б не можуть бути одночасно. А є. Отже, Б немає.
4. Є або А, або Б. А є. Отже, Б немає.
5. Існує або А, або Б. Б немає. Отже, А є.

В основу теології стоїків покладено поняття "логос": Бог – це творча первинна сила, першопричина всього існуючого. Він є логос, який містить у собі розумні зародкові сили всіх речей.

Мета людини полягає в тому, щоб "жити у згоді з природою". Тільки так вона досягає гармонії, котра веде до "доброї течії життя" та щастя.

Щастя є досяжним тоді, коли ніякий афект не порушує спокою душі. Афектом вважається надзвичайно сильний потяг.

Стоїки виділяють чотири види афектів: задоволення, огида, пристрасть, страх. Їх можна уникнути, застосовуючи правильне судження. Потяг перетворюється на афект, лише коли розум схвалює цінність його об'єкта. Розуміння справжньої цінності речей перешкоджає прагненню до хибних благ або усуває страх перед гаданим злом. Ніякі зовнішні блага не мають жодного значення для щастя. Для щастя вирішальне значення має чеснота. Вона полягає в моральному розумінні значущості речей. Із цієї чесноти випливають інші чесноти (справедливість, мужність т.ін.).

Наприкінці IV ст. до н. е. в грецькій філософії був Піррон із Еліди (бл. 365-275 рр. до н. е.). Скептицизм заперечує істинність будь-якого знання. Головна його теза – утриматись від судження. Докази проти вірогідності як чуттєвого сприйняття, так і "пізнання думкою" скептики об'єднали в десять тез.

В першому піддається сумніву положення про дійсність відмінності фізіологічної структури видів тварин, їхніх органів чуття.

У другому підкреслюється індивідуальність людей з так званої фізіології і психіки.

У третьому йдеться про відмінність органів чуття, що спричиняє появу різних відчуттів на одні і ті ж подразники (наприклад, вино здається зору червоним, а смаку – терпким).

Четвертий звертає увагу на той факт, що на пізнання впливають різні стани суб'єкта (хвороба, здоров'я, сон, радість).

У п'ятому говориться про вплив відстані, положення і просторових відношень на сприйняття (те, що здалеку здається малим, зблизька – великим).

У шостому вказується, що жодне сприйняття не відображається ізольовано у наших почуттях без домішки інших факторів.

У сьомому відзначаються різноманітні впливи різної кількості однієї і тієї ж речовини (те, що в малій кількості може бути корисним, у великій – шкідливим).

У восьмому розповідається, що визначення взаємовідношень між людьми є реметивним (те, що стосовно однієї речі є "праворуч", стосовно другої може бути "ліворуч").

Дев'ятий відображає той факт, що "звичні та незвичні речі" зумовлюють різні почуття (наприклад, затемнення сонця, як незвичне явище, захід сонця – як звичне).

Десятий підтримує переконання в тому, що нічого не можна стверджувати позитивно – ні існування різних правил, ні звичок, ні поглядів, ні проявів віри.

Таким чином скептики заперечували всі спроби пізнання причин, відкидали всі докази. Досягнення щастя означало досягнення спокою. Подібний стан речей є результатом відповіді на три основні питання.

Перше: "З чого складуться речі?" На нього неможливо відповісти тому, що жодна річ не є більшою від іншої.

Друге: "Як ми повинні ставитися до цих речей?" Єдина гідна відповідь – утримайся від будь-яких суджень. Визначається лише безпосереднє сприйняття.

Третє: "Яку користь ми отримуємо від такого ставлення до речей?" Якщо ми утримуємося від будь-яких суджень про речі, то ми досягнемо стійкого спокою.

Останньою великою системою античності вважається неоплатонізм.

Провідні постаті неоплатонізму:

- Амманій Саккас (бл. 175-242 рр.)
- Платін (бл. 204-270 рр.) засновник неоплатонізму.
- Прокл (бл. 410-485 рр.).

Засновник неоплатонізму Платін вважає, що основою всього, що існує, є надсуттєвий, надприродний, надрозумний божественний принцип.

Багато уваги він приділяє душі, яка є певним переходом від божественного до матеріального. Душа – це щось чуже матеріалізму, темному і зовнішнє по відношенню до них. Найвища для душі діяльність –

споглядання розуму. Як світова душа, вона пронизує, формує й оживотворяє космос, надаючи світові гармонії. Ця душа містить у собі індивідуальні душі, які поєднуються з матерією, породжують окремі речі матеріального світу. Людина повинна шукати опору в розумі і незворушно протистояти мінливості зовнішнього світу.

Питання для самоконтролю:

1. *У чому полягає філософська думка у визначенні першооснови буття мислителів Мілетської школи?*
2. *Визначте зміст гераклітівського поняття Логосу.*
3. *Прокоментуйте логічні докази софістів і покажіть їх значення в становленні філософського знання.*
4. *Проанізуйте сутність світу ідей Платона.*
5. *Визначте сутність вчення про матерію Арістотеля.*
6. *Які основні положення стоїцизму, скептицизму, неоплатонізму?*

Проблемне завдання

"Благодарно поступає той, хто рахуючись не з власними силами, а силами людської природи, ставить перед собою високі цілі, прагне їх досягти, мріє про такі ідеали, що втілення їх в життя виявляється важким навіть для людей, які володіють значними обдаруваннями. Ось які цілі він може поставити собі: "При вигляді смерті та при повідомленні про неї я буду однаково зберігати спокійний вираз обличчя, я буду переносити тяжкі випробування, які б вони не були, підкріплюючи тілесні сили духовними; я буду зневажати багатство незалежно від того, чи буде воно в мене чи ні; я не стану сумнішим, якщо воно буде належати іншому і більш гордим, якщо воно буде оточувати мене своїм блиском; я буду байдужим до долі, чи буде вона мене берегти або карати; на всі землі я буду дивитись як на свої, а на свої – як на загальну спільність, буду жити в переконанні, що народився для інших, і буду за це вдячний природі, так як вона не могла потурбуватися краще про мої інтереси: мене одного вона подарувала всім, а всіх – мені одному". (Сенека О щасливої житті//Римские стоики; Сенека, Епіктет, Марк Аврелій – М., 1995.- с.183.

Прочитайте і поясніть, чи відповідає розуміння Сенекою сенсу життя людини сучасним уявленням про нього?

Використана література:

- 1.Льїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник: в 2ч. – 4.1.Історія розвитку філософської думки - К., 2002. – с.73-127.
- 2.Кунцман Т., Буркард Ф. – П., Відман Ф. Філософія. – К., 2002. – с.29-62.
- 3.Заїченко Г.А. Філософія: Підручник. – К., 1995. – с.26-30.
- 4.Бичко І.В. Філософія. Курс лекцій. Навч.посібник. – К., 1993. – с.43-63.

5. Несмеянов Е.Е. Основы философии в вопросах и ответах. Учебное пособие для высших учебных заведений. - Ростов на Дону., 1997.- с.43-59.

6. Конович Л.Г., Медведева Г.И. Философия: Учебник. - Ростов на Дону., 1998.- с.43-47.

Тема: 4. Середньовічна філософія.

Питання:

1. Визначальні ознаки філософії середньовіччя.
2. Класична патрістика (друга половина IV-перш. третина V ст). Філософія Аврелія Августина..
3. Становлення і розвиток схоластичної філософії у Західній Європі (VI-XII ст.).
4. Арабська філософія Середньовіччя.
5. Розвиток схоластичної філософії у Західній Європі (XIII-XIV).
6. Філософія Фоми Аквінського, І. Дунса Скота.

1 Термінами "середньовіччя", "середні віки" визначає період, окреслюючи ними епоху V-XV ст. Однією з найсуттєвіших ознак філософії середньовіччя був теоцентризм. У центрі усіх її теоретичних пошуків стояла проблема становлення людини до Бога як найвищої сутності, яка є причиною і кінцевою метою всього суцього.

Стосовно методу середньовічної філософії, то вона мала у своєму розпорядженні чисто спекулятивні інтелектуальні засоби і прийоми, за допомогою яких аналізувала смисл понять, формули, найрізноманітніші логічні судження і таким чином дошукувалася істини. Відрив від життя, від матеріального світу, підняв середньовічну філософію на рівень абстрагуючого теоретизування, зробив її метафізикою. І нарешті, виключно важливим фактором, що формує цілісну філософську картину світу будь-якої епохи, є мова, яка є не просто системою знань, а формує ще й певну систему цінностей і уявлень епохи, відтворює спосіб мислення та світосприймання людей. Латинська мова у Середні віки стала мовою культури, науки і освіти Західної і Центральної Європи. На базі латинської мови середньовічна філософія вибудувала свою "професійну мову". На базі духовної спадщини пізньої античності і на основі створення християнської системи освіти виникла і формувалися специфічні форми та методи збереження й передачі культурної спадщини минулого. Авторитетом у середньовіччі користувалося Святе Письмо. Його сприймали і трактували як єдине у своєму роді завершене зібрання можливих істин, що дані людству Божою благодаттю на усі часи. За таких умов людині достатньо відчитати та сприйняти смисл біблійних положень і вона зможе досягнути істину, знайти відповіді на потрібні питання. Тому тогочасні філософи ставили перед собою одне з центральних завдань: збагнути, відчитати, розшифрувати оцю найвищу

істину, котру несе Святе Письмо. І чим більше власна думка чи ідея філософа збігалася з положенням Святого Письма, тим вони вважалися ближчими до істини.

Отже, середньовічний світогляд теоцентричний, оскільки головною ідеєю є ідея Бога, і це надприродне начало – Бог – виступає реальністю, що визначає всесуттєве.

Супранатуралізм (від. лат. над і природа), з позицій якого під особливим кутом зору розглядається розвиток, сенс історії і світу, людські цілі та цінності. Їм надається особливий, надсвітовий статус, який дає змогу вийти за межі кінцевих життєвих та історичних ситуацій, укорінює думку про абсолютне, вічне, що знаходиться поза межами всього земного, відносного, тимчасового.

Принцип сотеріологізму (від. лат. спаситель) орієнтує всю життєву діяльність людини на спасіння душі. Ісус Христос розглядається як спаситель світу і людства, який своєю смертю мученика на хресті спокутував гріхи людей. Саме ж спасіння інтерпресується як процес обоження, з'єднання людини з Богом у "царстві Божому". Сенс людського буття полягає не в пізнанні та перетворенні природи, а в з'єднанні з Богом у "царстві Божому".

Ревеляціонізм або принцип богоодкровення (від. лат. одкровення) передбачає існування "таємного", яке необхідно знати людям для спасіння. Але своїм розумом вони не здатні одержати це знання, тому що, зміст одкровення рівноцінний трансцендентальному буттю, яке є безмежно вищим за можливості пізнання. Тому і виникає необхідність такої форми спілкування Бога і людини, як процес передачі Богом людям своєї "таємниці", як акт божественного саморозкриття через пророків, Священне писання (Біблію). Ревелеціонізм передбачає ставлення християнських філософів до початкового інтелектуального матеріалу не як до результату теоретичного дослідження людини, а як до готової, вічної і незмінної істини, яку люди повинні приймати задля авторитету Бога, церкви.

Креационізм (від. лат. створення) – принцип, згідно з яким Бог створив світ з "нічого", актом своєї волі завдяки своїй могутності.

Божественна могутність постійно підтримує буття світу, відбувається постійне творення його заново, з припиненням творчої сили Бога світ відразу ж повернувся б у небуття.

Християнський Бог – вічний, незмінний, самостійний, ні від кого не залежить і є джерелом усього суцього. Бог – не тільки вище Буття, але й вище Благо, вища Істинна і вища Краса.

2 Важливим етапом утворення і розвитку середньовічної філософії є патрістика (від. лат. отець). У цей період відбувається обґрунтування християнського вчення його найавторитетнішими мислителями – "отцями церкви". Вирішення цих важливих завдань взяли на себе каппадокійські отці церкви (Каппадокія – область у Малій Азії), серед яких були Василь Кесарійський, його молодший брат Григорій Нисський і його товариш

Григорій Назіанський (Григорій Богослов). Їх діяльність розгорталася на фоні реального утвердження офіційної християнської догматики після Нікейського собору, зокрема догмату Трійці у 325 р., коли вже фактично існувало цілісне догматичне християнське віровчення. Йшлося про те, щоб на основі Святого Письма виробити філософські, теологічні ідеї.

Григорій Назіанський (прибл. 330-390), патріарх. Бога він іменує Єдиним, ангелів – "Розумами". Саму сутність Бога – Єдиного окреслює як щось непізнане, надрозумне і трансцедентальне. Бог перебуває поза світом, як точка, розташована над площиною круга. Світло, що іде від Єдиного, є, з одного боку, світло із середини світу, а з іншого – потойбічне світло. Світло мудрості, яке витікає від Бога і за посередництвом людини знову ж повертається до свого першоджерела.

Григорій Назіанський не порушував загальної доктринальної схеми християнського віровчення. На його думку людський розум не може осягнути біблійне вчення про Бога-Отця і Бога-Сина, про єдиного Бога. Людина може розвивати віру, а не розум і все сприймати через Святе Письмо, а не на основі текстів філософії. Серед каппадокійців головною постаттю вважають Григорія Нісського (328-394). Творчість мислителя розгорталася у руслі вже започаткованих спроб здійснити синтез християнської ідеології та догматики з головними положеннями філософії неоплатонізму. Його обґрунтування догмоту Св. Трійці спирається на головні принципи неоплатонізму, який у сфері ідеального світу визначав три головні іпостасі чи субстанції: Єдине, Розум і Душу.

У нього усі три субстанції є абсолютно рівними. Назва "Бог" означає не особу (бо тоді було б три боги), а істоту (сутність), яка є однією. Отець, Син і Святий Дух є і були трьома різними образами існування Бога. У Григорія з Ніси складається уявлення про Бога як про нематеріальну і надприродну істоту, яку безпосередньо збагнути неможливо.

Кожна реалізована річ, має певну мету у Божих задумах. Все у світі відбувається під опікою Божого провидіння. У цьому задумі особливе місце відведено і людині. Вона повинна бути посередником між природою та Богом. Людина своє повернення до Бога після гріхопадіння розпочинає з катарсису (духовне очищення), що означає переорієнтацію її волі з чуттєвого, земного світу на щось вище, небесне, де людська душа і має змогу пізнати Творця. Акт наближення і єднання душі з Богом є нескінченним і проходить як вихід за межі самої себе, переміни її сутності. У цьому процесі Бог вже розкриває душі свою досконалість, манить її до себе, однак залишається незбагненим і лише викликає все більший і більший потяг до себе. У вченні Григорія Нісського формувалися засади християнського містицизму, який означав вихід поза межі раціонального, розумного і входив у сферу надзнання, або особливого знання, яке будить у людині любов і забезпечує її єднання з Богом.

Одним із найвидатніших західних отців церкви був Аврелій Августин (354-430).

У Августина вищою і найбільш істинною філософією вважається та, котра вчить людину любити Бога, яка розкриває суть вищого Блага, яким зрештою, і є Бог, яка формує знання, мудрість, що слугують пошуком щастя.

Тобто, у розумінні Августина, філософія і є тією мудрістю, що вказує дорогу до щастя та допомагає пізнати Бога. Справжня мудрість виявляє себе як знання Бога, стремління до нього. Мислитель допускав можливість гармонії віри і розуму. Віра стимулює і прокладає дорогу до розуміння. На основі віри складаються умови "узгодженого розуміння". Водночас без мислення, розуму не може існувати і віра. Розум усе пояснює і неначе цементує фундамент віри. Ця позиція мислителя привела до висловлення – "вірю, щоб розуміти", "розумію, щоб вірити". Але Августин не урівнював у правах та можливостях розум і віру. Віра стає визначальним фактором не лише інтелектуальної діяльності людини, але й позначається на її моралі, задає людському життю чіткі духовні параметри.

Проблема буття Бога і його відношення до світу визначають суть філософської доктрини мислителя. Бог у концепції Августина представлений як абсолютно істинне і найвище буття. Він один має самодостатнє і незалежне існування, бо усяке інше буття існує лише завдяки його діяльності. Бог є реально присутнім і у людській душі. Бог стає принципом мислення, найвищою нормою життя.

Бог водночас є визначальним фактором постійного оновлення буття. Бог не просто дав початок світу, але й увесь час підтримує та зберігає його, а отже, творить і керує ним безперервно. Окремі його творіння мають вищу, досконалішу природу, а інші – менш досконалу. Все те, що народилося, має спільну природу з тим, від кого народилося, як, наприклад, Бог-Отець і Бог-Син, а те, що створене, має ту ж природу, з якої воно походить.

Творячи світ, Бог наперед знає і передбачає не тільки загальні принципи своєї будови, але й визначає долю, призначення кожної окремої речі, предмета, бо все це вже існує в ідеях його розуму.

Матерія, згідно з Августином, є первинною щодо форми, але не у часі, а логічно, як умова, оформлення існуючого. Вона існує у двох видах: як тілесна і духовна, або як "земля" і "небо".

"Небо" є матерією, що набула форми у момент творення. Це – духовний вид матерії, з якої складаються ангели. "Земля" ж символізує матерію тіл, що не мають стабільної форми, хоч певною формою все ж наділені.

Августина все ж чи не найбільш цікавило, а яке місце відвів Творець людині в ієрархічній драбині живих істот, надавши їй свій образ та подобу? Людська душа відображає у собі усі три субстанції

Бога, завдяки їй людина в стані не лише пізнати Бога, але і повернутися до нього. Визнавши душу людини як розумну Августин вважає, що Бог творить її кожен раз "з нічого", коли людина народжується. Душа не має кінця і є безсмертною. Вона продовжує існувати після смерті і розпаду тіла. Августин наділяє душу трьома головними атрибутами, чи функціями: пам'яттю, розумом, волею. Акт волі з необхідністю передує акту пізнання та знання. Найвищим виявом волі він вважав акт віри.

Свобода є властивістю волі, а не розуму. Розум наділений на пізнання, а воля на вибір, на конкретну акцію. Наприклад, первородний гріх – це гріх високомірності, а точніше – ухилення волі, коли первісна людина полубила себе і не проявила волі у любові до Бога, у стремлінні до Бога.

Вільна воля може бути такою лише у випадку, коли вона уникає зла, є непохитною у своєму слідуванні Божому Заповіту і його Благодаті. Істинна свобода і є служінням Христу. Визнавши Бога вищим принципом світобудови, Августин вважає його визначальною причиною як природного, так і морального ладу, що існує у всьому світі. Тому життя людини буде настільки досконалим та морально довершеним, наскільки вона привчиться до того найвищого морального джерела, яким є Бог. Реальне, земне життя людини засвідчує існування зла. Саме у процесі вільного вибору людина здійснила гріхопадіння, бо пішла проти волі Бога, обрала шлях зла. Зло перебуває не у людині, яка вийшла з рук Творця, а стало можливим у часі внаслідок свободи волі, можливості вільного людського вибору. Без допомоги вищої сили, самого Бога, їй не обійтися. Бог обдаровує своєю ласкою лише окремих, вибраних, що і дозволяє їм знову повернутися до вищого Блага і, отже, знайти своє спасіння. Ті ж, що залишаються поза його допомогою, будуть приречені на загибель. У розумі Бога передбачено усе, що стосується майбутнього життя людини, і визначено навіть те, хто отримає Божу ласку, а хто ні. За таких умов, щоб людина не робила у плані свого морального удосконалення її доля, життєвий шлях першопочатково вже окреслені та визначені Богом в акті творення.

В філософії Августина чільне місце займає і поняття любові. Християнський філософ трактував любов як вияв у людині своєрідної космічної сили. Враховуючи, що людина складається з душі і тіла, Августин розрізняє два види любові – любов чуттєву і любов духовну.

Об'єктом першої є усе земне, тілесне, а об'єктом другої – все духовне і сам Бог.

Людина у моральному житті не може обійтися і діяти без допомоги Бога, без його благодаті: "Поки людина намагається жити, спираючись лише на свої сили, без Божої благодаті, що рятує її, доти вона є здобичю гріха; у людини завжди є сила вірити у свого Спасителя і, у вільному волевиявленні, досягати благодаті". Отже, Бог є єдиною й істинною метою людського життя.

3 Історію середньовічної("схоластичної") філософії ділять на три періоди: ранній період виникнення і поступового розвитку; період розквіту; період занепаду. Перший період визначається VI –XII ст. На цей час фактично не існувало самостійної, окремої конституції філософії як науки.

Алкуїн (730-804 рр.) був досить відомою людиною для тогочасного індивідуального життя. Особливо важливим для осмислення філософських поглядів Алкуїна був його твір "Діалектика", який започаткував схоластичний тип філософствування. Діалектика, на його думку є своєрідним інтелектуальним мистецтвом, що покликане допомогти людині орієнтуватися

у справах природних, суспільних, особливо релігійних настільки, наскільки людина у стані їх збагнути.

Для Алкуїна найвищим і єдиним джерелом знання було Святе Письмо (Старий Заповіт), яке відкриває людині велику тайну земного життя, тайну Божого Слова та окреслює усі морально-етичні установки. Саме діалектика спрямовує людський розум на віру, релігію і цим допомагає йому пізнати Бога як найвищу Істину.

Наступною визначною постаттю початкового етапу розвитку західноєвропейської схоластики був Іоанн Скот Еріугена (прибл. 810-877 рр.). У своєму трактаті "Про поділ природи" він визначає сутність проблеми Бог-Світ-Людина. При цьому відношення Бога до світу Еріугена не повертає у русло християнського релігійного креаціонізму, що передбачав творення світу Богом із нічого. Еріугена практично повністю відходить від неї і подає своє пантеїстичне трактування Бога та світу, що вилилося у відому формулу: "Творець і створене є одне й теж", "Бог є все і все є Бог".

Бог всеж відкривається нашому розуму у своїх чи через свої незліченні творіння, або краще сказати, богоявлення. Саме завдяки їм він і стає для нас видимим, відчутним, визначеним. Бог є єдиним істинним буттям, яке причетне до буття всього іншого, і детермінує його. Він існує в усьому, є сутністю усього. Слово "природа" Еріугена трактує фактично як повноту буття Бога, що окреслюється як "природа творча і не створена". Цю природу він подає у чотирьох інваріантах, чи поділах. Перший іменує як "природа не створена, але творча". Це – Бог як вища причина світу, первинне буття. Він є абсолютною єдністю, яка ніким і нічим не породжена і зрозуміло, не може бути пізнаним.

Другий рівень становить природа "створена і творча". Це – ідеї, які локалізуються у Божому Розумі і є творчими причинами, що дають початок речам. Через них і проходить Боже Об'явлення і відкривається можливість пізнання.

Третій ступінь – "природа створена і не творча". Це – світ конкретно сприйманих чуттєвих речей і предметів у просторі і часі.

Подібно до того, як Бог дає початок ідеальному світу, так само з Бога виникають речі та предмети матеріального світу.

Четвертий ступінь становить природа, "не створена і не творча". Це – Бог як основна і кінцева мета світу. Тут завершується процес сходження "вниз" і розпочинається зворотний процес руху до Бога, на якому і закінчується коло буття. Отже історія світу є виходом з Бога і зворотним поверненням до нього.

Ансельм Кентерберійський (1033-1109 рр.). В дусі свого часу він заявляв, що віра вище розуму і саме вона становить суттєву передумову істинного пізнання та знання. Тобто людський дух, мислення повинні спочатку відчутти свою тверду опору в вірі і лише тоді зробити вирішальний крок у напрямку пізнання. Усе це вилилося у його знамениту формулу: "Я намагаюся зрозуміти не для того, щоб повірити, а вірю , щоб зрозуміти. Бо

знаю – доки не повірю, доти не зрозумію". Мета, яку вибудовує Ансельм: пролити світло на те, що вже є у вірі.

Ансельм ніколи не дискредитував розум людини, а навпаки, вірив у його можливості.

Головні положення доказу існування Бога Ансельм подає у праці "Монологіум". Намагаючись знайти переконливий аргумент, який дійсно б засвідчував факт існування Бога, а водночас його Божу природу, субстанцію, що є об'єктом віри для християн, Ансельм опирається виключно на поняття Бога як Абсолюту. Саме воно перебуває в нашій думці, а отже мусить існувати також в дійсності: "Таким чином, - пише Ансельм, - очевидним є те, що існує "найвища мислима Істота", про яку не можна і подумати, що вона може не існувати. І ця Істота Ти, о Господи, Боже наш". Окрім згаданого аналогічного доказу буття Бога у Ансельма в його "Монологіумі" знаходимо й інші докази. Один з цих доказів ґрунтується на тому, що в світі існує безліч земних благ, які втілюють у собі різний ступінь благодаті. А це передбачає існування єдиного, абсолютного та найвищого Блага, чи Добра, яке існує само по собі. Цим добром і є Бог. Своєю творчістю Ансельм робив усе можливе, щоб довести факт розумності віри.

Іоанн Росцелін (прибл. 1050-1122 рр.). Згідно з Росуеліном лише одиничні речі мають реальний антологічний статус. Роди й види не є рисами. Вони існують після речей, тобто становлять спільні назви, слова. Росуелін застосував принципи своєї нотіналістичної діалектики до тлумачення головних догматів християнського віровчення. Наприклад, догмат Св. Трійці; він трактує у дусі номіналізму. Його висновок: у Св. Трійці слід говорити про три окремі особи, про трьох Богів, а не про одну божеську субстанцію.

П'єр Абеляр (1079-1142). На противагу вже існуючому принципіві, згідно з яким спочатку необхідно вірити щоб згодом пізнати, зрозуміти, який поділяли Августин і Ансельм, Абеляр висловлює думку про те, що неможна безоглядно сприймати усе на віру, а, навпаки, спочатку збагнути, зрозуміти і лише тоді повірити.

У трактаті "Вступ до теології" Абеляр з позицій раціоналістичної діалектики фактично відкидає "надрозумність" християнських догм і вважає, що усі вони можуть бути пізнані, доведені і пояснені за допомогою розуму.

Зрештою, зауважує він, для чого потрібно було Богові відкривати нам свої таємниці, коли б ми були позбавлені можливості пізнати їх і осмислити. На підтвердження свого міркування Абеляр звертався до догмату Св. Трійці. Він співставляє членів трійці з трьома термінами силогізму: Бога-Отця – з великим, Бога-Сина – з меншим, Бога-Духа – з середнім термінами, а також з трьома так званими силами душі, коли перший член Трійці ототожнюється з могутністю, другий – з мудрістю, а третій – з благістю. Окремо названі три атрибути фактично не представляють нічого, але коли їх об'єднати, вони становлять вище і найдосконаліше поняття Блага (Бога). Тому, у цих трьох назвах ми лише членуємо те, що містить у собі вираз "найвище Благо", яке і представлено в єдиному понятті.

Конкретно окреслюючи зміст морального життя та поведінки індивіда, Абельяр зазначає, що кожна людина сама кує своє моральне обличчя, сама визначає критерій моральних діянь, а також несе відповідальність за них. Єдиним суддею для неї у даному випадку можуть слугувати лише її суб'єктивні наміри, свідомість і, особливо, - сумління. Внутрішнім побудником сумління (совісті) є моральний природний закон, спільний для усіх людей.

Однією із дуже суттєвих проблем в етиці Абельяра була проблема сутності гріха, який він трактує як діяння людини, що розходяться з її переконаннями, совістю і йдуть наперекір розуму, свідомості. Він постійно наголошує, що схильність до зла ще не є злом і не є гріхом, як і вчинок сам по собі не є ні злом, ні добром.

Все залежить від наміру суб'єкта, від того, чи погоджується він творити зло, чи, навпаки, виключає подібну можливість.

Саме з цих позицій Абельяр заперечував догмат первородного гріха Адама і Єви, стверджуючи, що вони фактично передали потомкам лише здатність покаюння за гріхи, а не можливість їх творити. Людині взагалі не потрібна Божа благодать для здійснення добрих і високих моральних вчинків. Вона повинна повністю відповідати за свої гідні вчинки, так і за гріхи. Сама ж Божа любов є лише нагородою за моральні вчинки, а не умовою їх творення.

У період IX-XII ст. у багатьох наукових європейських осередках культивувалися "граматичні студії". Це підтверджує діяльність Шартрської школи, що виникла наприкінці X ст. Біля її джерел стояв відомий ерудит Фульберт.

Одне з найголовніших завдань, яке ставили перед собою представники школи у м. Шартрі було вирішення проблеми "слова, імені, речі". Усі представники даної школи, будучи за способом свого мислення гуманітаріями, виявили глибоку зацікавленість античністю, її культурою, філософією.

Гуго Сен-Вікторський (1096-1141). Він вважав, що людина черпає знання через досвід і абстрактне мислення. Саме знання допомагає нам відчутти Бога, духовно осягнути його. Це і вважається вершиною мудрості. Пізнавальний акт людина здійснює завдяки тому, що наділена трьома інструментами, а точніше – має трое очей: око тілесне, око розуму, око споглядання.

Перше око визначає чуттєвий світ, ми отримуємо відчуття та образи. Друге око забезпечує пізнання внутрішнього світу людини, дає їй змогу розуміти світ, творити науку.

Завдяки третьому оку ми пізнаємо Бога, сприймаємо його як Творця.

На цій основі виписуються і три способи пізнання світу:

1) через мислення, що веде до приблизного на неточного погляду на речі й події;

2) через розміркування, що дає понятійне сприймання світу;

3) через споглядання, що здійснюється на основі інтуїції, яка дає змогу розуму вийти за власні межі і з'єднатися з Богом.

4 Національне і релігійне об'єднання роз'єднаних арабських племен в епоху пророка Мохаммеда (570-632) відкрило нову сторінку в їх історії.

Вже у першій половині VII ст., об'єднавшись під знаменами ісламу, араби розпочали масштабні завоювання багатьох країн і регіонів. Ця експансія завершилася утворенням Арабського халіфату, що охоплював Аравію, Іран, Вірменію, Сирію, Єгипет, Палестину, Північне узбережжя Африки і Піренейський півострів. Араби вступили у тісний духовний контакт з культурою завойованих народів, у тому числі з тогочасною християнською культурою і, зокрема, філософією.

Вже у VIII ст. з'являється напрямок (течія) мутазилітів. Чітким теоретиком цього напрямку вважається Васил Ібн-Ата (699-748). Він трактує Бога не лише як безтілесну, але і як абсолютно єдину істоту, яка наділена справедливістю. Цим він заперечував як політеїзм, так і концепцію Св. Трійці у християн.

Наступним видатним представником серед мутазилітів був Аль-Аморі (873/4-935). Світ у нього не є вічним і має початок. Бог не лише створював світ, але й постійно, безперервно діє.

Наприкінці VIII ст. усереді ісламу сформувалася опозиційна течія під назвою "суфізм". Це був містичний напрямок мусульманської релігії. Суфісти поділили містичне вчення про те, що людина налаштована на сприймання Бога лише через містичне устремління душі. Шлях до Бога та з'єднання з ним полягав через екстаз, тобто особливий духовний стан, який не можна окреслити і передати ні словами людської мови, ні повним відходом від світу.

Ще одним напрямком цієї філософії був арабський перипатетизм.

У своїх поглядах вони сходилися на тому, що Бог є першоосновою, першосутністю світу. Він – вічний, незмінний, впливає на світ не безпосередньо, а опосередковано за допомогою "інтелігенції". Представників арабських перипатетиків відкриває відомий енциклопедист Аль-Кінді (прибл. 800-прибл.878/9), повне ім'я якого Абу-Юсуф Якуб ібн Ісхан аль-Кінді. Творчу спадщину Аль-Кінді становлять такі його твори: "Книга про п'ять сутностей", "Про розум" та інші. Аль-Кінді вважав, що філософія є особливим видом пізнання і має чітко визначене місце у системі людського знання. Філософія є лише третім ступенем наукового пізнання, якому передають такі два попередні: перший – логіка і математика, другий – природознавство. Виходячи з античного розуміння філософії ("знання про все"), Аль-Кінді виразно говорить про неї як про знання, що є виразом своєрідної любові до мудрості і яке слугує досягненню моральної досконалості. Філософію він ще називає наукою наук, що дає знання вічних абстрактних істин, а також відкриває людині дорогу до самопізнання.

Розмірковуюючи, що душа складається з двох частин – чуттєвої і розумової, Аль-Кінді вважає, що і філософію у відповідності з цим слід розуміти у двох площинах: як особливий вид діяльності, що має суттєву основу, а самі знання творяться виключно розумом. У трактаті "Про п'ять сутностей" Аль-Кінді зупиняється лише на п'яти так званих "просубстанціях": матерії, формі, русі, просторі і часі, які є найбільш загальними сутностями буття. При цьому він виділяє "матерію". З матерії складаються усі речі, вона – незнищима і становить субстанційну основу буття.

Могутній імпульс у своєму розвитку арабська філософія отримала завдяки діяльності Аль-Фаробі (прибл. 875-прибл.950), повне ім'я якого Абу-Наср-Мохамед Фаробі. Основні його твори: "Про походження наук", "Трактат про погляди жителів добродійного міста" та інші.

Аль-Фаробі вважав, що існування речей і предметів є чимось випадковим, а тому все існуюче з необхідністю мусить мати поза собою якусь зовнішню визначальну причину, якою є Бог. Сам він не потребує жодної першопричини, бо його буття є необхідним і абсолютним. Отже, все існуюче бере початок свого буття від Бога, хоча ніколи не може поєднатися з ним. Бог як абсолютне буття є безтілесним, неподільним, позбавленим будь-яких протилежностей. До нього не можна віднести матерію і форму. У центрі його міркувань є спроба осмислити діяльний розум, який фактично є головним здобутком душі. Душа – абсолютно відмінна від тіла. А головне – вона наділена особливими духовними функціями, що виражені у здатності збагнути красу та досконалість. Розум слід вважати особливою духовно-пізнавальною здатністю людини, що спроможна пізнати вищі духовні форми, які передаються від Бога і позбавлені усякої тілесності.

Етико-соціальні ідеї найповніше викладені Аль-Фаробі у його "Трактаті про погляди жителів добродійного міста". Аль-Фаробі ототожнює суспільство з державою і проводить аналогію між діяльністю міста і функціонуванням живого організму. Тому він і стверджує: "Добродійне місто подібне до досконалого, здорового тіла, усі органи якого допомагають один одному з метою збереження життя живої істоти і щоб зробити його найбільш повн окровним". Людина наділена обмеженими можливостями і достатньо величезними потребами, а тому для її нормального існування мусить витворитися певна спільнота, соціальний організм (державою), завдяки яким вона може існувати і "набути тієї досконалості, яка їй визначена згідно природи". Аль-Фаробі веде мову про "добродійне місто", і вважає, що цим містом – державою має керувати правитель-філософ, який має високу духовність і здатен передати громадянам своєї держави істини. Правитель повинен володіти ясным розумом, здоровим тілом, чистою совістю, вмінням переконувати, завжди прагнути до набуття знань. Визнавши щастя як головну мету людського життя казав, що дорога до нього полягає через знання та пізнання, гарантом якого має бути воля та свобода людини.

Авіценна (прибл. 980-1037 рр.). Його фундаментальна праця "Канон медицини" майже до кінця XVII ст. була в Європі чи не найпопулярнішим

посібником для лікарів. На формування світогляду Авіценни та його філософії справив найбільший вплив Аристотель, а конкретно його праця "Метафізика". Арабський мислитель розглядав метафізику як науку про буття. Предметом метафізики є не окремі речі чи предмети, а буття як таке. Конкретним предметом метафізичних рефлексій у Авіценни стають чотири роди буття. Перший з них представляють предмети, що є виключно духовними сутностями, як Бог. До другого роду буття він зараховує вже предмети, які певним чином пов'язані з матерією. Такими, наприклад, є небесні сфери разом з душами, які їх оживляють та приводять у рух. Третій рід буття – це предмети, які інколи можуть мати тілесність, а інколи – позбавлені її. А такими є: субстанція, властивість, необхідність, можливість та ін. Останнім, четвертим родом буття, яким займається метафізика, є матеріальні предмети (поняття, що зв'язані з матерією, тобто ті, що мають фізичну природу. До таких він відносить, наприклад, сутність тієї чи іншої речі. Авіценна вважає, що тільки один Бог має статус абсолютного існування. Усе ж інше само по собі є лише можливістю, тобто може існувати, а може й не існувати. І щоб воно все таки виникло, перейшло із можливості у дійсність, йому необхідна причина чи навіть першопричина, яка б зумовила це реальне буття. Такою і є Бог. Буття Бога він трактує як абсолютну простоту, бо у нього немає нічого такого, щоб не було ним самим. Бог – абсолютна необхідність, реальна причина усякого буття, зокрема буття світу, яке є складним і залежить від нього. Богу притаманна вічність, незмінність, мудрість, могутність, краса. Бог мислить, пізнає себе завдяки цій мислимій, інтелектуальній діяльності, творить усе існуюче.

Авіценна зазначає, що для всього можливого повинен існувати і суб'єкт, який носить у собі саму можливість виникнення світу. Таким суб'єктом даної можливості і є матерія. В Авіценни Бог є першопричиною буття, формою усіх форм. Сам світ безпосередньо створений із матерії, а не з нічого. На думку арабського мислителя, людська душа – безсмертна. У "Книзі спасіння" Авіценна зазначає: "Душа взагалі не гине разом зі смертю тіла, вона насправді нетлінна". Тіло пасивно сприймає діючі на нього предмети, в той час, коли розум є завжди активним і не потребує жодної зовнішньої сили. При старінні тіло і його здатності старіють, слабіють, а розум міцніє. Тобто, розум, є субстанцією, буття якої не залежить від тіла.

Одним із найяскравіших представників вважається Ібн-Рушд (латинізоване Аверроес. 1126-1198). Йому належить трактат під назвою "Судження, що виносить рішення стосовно зв'язку між мудрістю і релігійним законом". У ньому він намагається з'ясувати проблему відношення між філософією і релігією.

Між філософією і реальністю існують мир та злагода, бо спільним для них залишається предмет – Бог як перша і найвища причина буття. Але між ними існує і розбіжність. Філософія намагається раціонально обґрунтувати усі положення і принципи. Вона керується логічними доказами і хоче досягнути істини в її раціональній сутності. Натомість релігія йде до істини через віру, через пророцтва і їх образне сприйняття. Головним чинником

буття Аверроес називає Бога і матерію, як дві незалежні одна від одної вічні першопричини існуючого. На цій основі сформулювала центральна ідея його антологічного вчення: світ є вічним, нескінченним, хоча обмеженим у просторі. Так само вічним, як і природа, є Бог, який, маючи пряме відношення до світу, однак не творить його "з нічого". У вічній природі не існує ні абсолютного виникнення, ні абсолютного зникнення, а має місце лише певна переміна, яка засвідчує постійне оновлення.

Згідно з Аверроесом, суспільство є природною, необхідною, бо усі люди від природи наділені різними задатками або здібностями. Тому у суспільстві вони займають різне соціальне становище і включені у різні і відмінні сфери соціального виробництва. Аверроес особливу увагу звертає на проблеми виховання як важливого чинника існування та функціонування держави. На перше місце у цьому процесі ставить переконання, через які здійснюється становлення громадянських обов'язків, відносин між людьми у суспільстві та виховання головних моральних чеснот. Аверроес настоював на тому, що на чолі держави має бути найбільш обдарована особистість з високими інтелектуальними, фізичними і моральними чеснотами.

5 На початку VIII ст. у країнах Західної Європи спостерігалось поживалення економічного та політичного розвитку. На цьому ґрунті почала формуватися і зростати нова європейська культура і така важлива її складова, як філософія.

Роджер Бекон (прибл. 1214-1292 рр) народився в Оксфорді. Коло наукових пошуків Бекона окреслено переважно проблематикою природничого характеру. Р. Бекон фактично вперше впроваджує у філософію поняття "досвід". Згідно з міркуванням філософа, двом видам реальності – Богу і його творінню (природі) відповідають два види досвіду – внутрішній і зовнішній. Внутрішній (духовний) досвід ґрунтується на Божому озарінні. Зовнішній досвід формується "за допомогою зовнішніх відчуттів". На думку Бекона, на ньому тримається усе природознавство, бо людям, "від народження властивий спосіб пізнання, що йде від відчуттів до розуму, так що коли нема відчуттів, не існує і науки" зовнішній досвід дає змогу цілісно сприймати явища і притаманний як людям так і тваринам. Соціально-політичні ідеї Р. Бекона склалися від впливом Платона. Це підтверджує його проект побудови раціональної держави, в якій існує ієрархія чотирьох соціальних станів (груп):

1. священиків;
2. вчених;
3. військових;
4. ремісників та землеробів

Провідна роль належить стану священиків, які є духовними керівниками суспільства і водночас найбільш освіченими людьми, бо причетні до розвитку усіх наук. Філософ надавав великого значення розвитку шкільництва. З цією метою він звертався до папи, щоб той потурбувався про

збільшення числа шкіл та здійснив суттєву реформу шкільної справи. І, нарешті, мислитель вважав, що держава (суспільство) має спиратися на фундамент наукового знання.

6 Фома Аквінський (1225-1274) – один з найвизначніших та найавторитетніших представників середньовічної філософії та теології. Фома Аквінський стверджував, що безпосередньо людському розуму не відкриваються ні Бог, ні душа, ні світ матеріальних речей та предметів.

У пізнавальному процесі реально доступними бувають одиничні речі та предмети, що є субстанціями (індивідами) і мають статус самостійного буття. Він вважав, що віра не повинна суперечити розуму, тому що принципові положення віровчення можуть бути раціонально обґрунтовані. Наприклад, розум здатен доказати догмати про існування Бога, про створення світу, про безсмертя душі. Тобто розум і віра спрямовані на пізнання однієї тієї ж істини – Бога, але роблять це різними шляхами: розум спирається на науку і філософію, віра – на теологію. Можливість гармонії розуму і віри базується на тому факті, що Бог відкривається людині двома шляхами: природним – через створений світ і неприродним – через одкровення. Разом з тим розум і віра - принципово різні шляхи до істини. Основою для прийняття істин віри служить авторитет Бога. Висновком діяльності розуму є знання, а віри – віровчення. Знання – це сфера очевидних і доказаних істин, віра – неочевидних і недоказаних. Людина або про щось достовірно знає, або приймає на віру, оскільки одну і ту ж істину неможливо одночасно знати і вірити в неї. Згода з істинами розуму є наслідком логічної необхідності, згода ж істинами віри є актом свободи волі. Показником моральної досконалості людини є її чесноти. Мислитель визнає чесноту особливою людською природною настановою, що її людина набуває як у процесі життя, так і отримує у формі Божої благодаті. Саме через чесноти людська воля відкриває для себе можливість чинити моральне добро. Серед основних чеснот Фома називає мудрість, поміркованість, мужність та справедливість.

7 Іоан Дунс Скот (1265/66-1308) народився у Шотландії, освіту здобув в Оксфорді. Філософію Дунс Скот визначає як теоретичну дисципліну, основним об'єктом якої є буття. У процесі пізнання світу філософія спирається виключно на розум, а також на досвід, знання. Воля Божа не тільки нічим не зумовлена, але й стоїть вище розуму. Світ створений таким, яким він є, бо такою була Божа воля. Найвище благо для людини це не акт пізнання і спостереження Бога, а вольовий афект, що породжує любов до нього. Тому у нього не розум, а воля визначає єдність душі. Усі здатності людської душі, мислення нерозривно пов'язані з волею людини, а самі вольові акти становлять необхідну умову для пізнання взагалі. Дунс Скот допускав, що воля людини може бути доброю лише у випадку, коли вона повністю підпорядкована волі Бога. Лише любов до Бога окреслює внутрішній само мотивуючий моральний чинник людського буття. Будучи

безконечною благістю і вищим предметом любові, Бог збуджує у людині любов заради нього самого. Людська воля є доброю лише у тому випадку, коли повністю підпорядковується волі Бога. Дунс Скот визнавав єдність душі і вважав, що усі її здатності є невід'ємними від неї. Він відокремлював духовні акти душі, які формально відмінні від її сутності. Такими були воля і пам'ять. За таких умов не розум, а воля визначає суть людської душі, отже найвище благо людини з формального боку полягає не у пізнанні, а в акті волі, не у спогляданні, а любові до Бога.

Уільям Оккам (1285-1849). Позицію, яку займав Оккам стосовно відношення віри і розуму, була своєрідним продовженням і поглибленням Дукса Скота. Все, що стосується буття Бога, його всемогутності, безконечної мудрості, засвідчує лише один факт: "Бога можна збагнути тільки шляхом віри". Окком дає два різні визначення людини – природне і філософське. Згідно з першим визначенням "людина є живою істотою, яка складається з тіла і розумної душі".

Друге філософське визначення трактує людину "як істоту розумну і смертну". Мислитель також стверджував, що існує рівність людей згідно з природою: " бо від Бога, від природи усі смертні народжуються вільними і, згідно з людським правом, нікому не підпорядкованими, так щоб за своїм власним бажанням доручити правителю керувати собою". Виникнення держави стало можливим на основі "загального договору": Народ "вище" правителя, бо якраз він доручив йому владу, і тому вимагає відповідним чином діяти в ім'я "загального блага".

Питання для самоконтролю:

1. *У чому полягають основні відмінності у світогляді античності та європейського Середньовіччя?*
2. *Розкрийте сутність схоластичної філософії.*
3. *Розкрийте основні положення арабської філософії Середньовіччя.*
4. *Проаналізуйте основні положення філософії Фоми Аквінського.*

Проблемне завдання

"Отже, Господе, який дає вірі розуміння, дай мені, скільки сам знаєш, щоб я зрозумів, що Ти є, як ми віруємо, і те є, в що ми віруємо. А ми віруємо, що Ти є щось, більше чого неможливо нічого собі уявити... Адже одна справа – бути речі в розумі, інше - передбачати, що річ існує. Так, коли художник заздалегідь обмірковує те, що він буде робити, він, правда, має в розумі те, чого ще не зробив, але зовсім не припускає його існування. А коли він вже намалював, він і має в розумі, і мислить як існуюче те, що вже зробив. Отже, переконається навіть безумець, що хоча в розумі є щось, більше чого неможливо собі уявити, так як коли він почує це (вираз), він його розуміє, а все, що розуміється, є в розумі. І звичайно, те, більше чого не можна собі уявити, не може бути тільки в розумі. Адже коли воно вже є хоча б тільки в розумі, можна уявити собі, що воно є і в дійсності, що більше.

Отже, якщо те, більше чого не можна нічого собі уявити, існує тільки в розумі, тоді те, більше чого не неможливо собі уявити, є те, більше чого можна уявити собі. Але цього, звичайно, не може бути. Отже, без сумніву, щось, більше чого неможливо собі уявити, існує і в розумі, і в дійсності". (Ансельм Кентерберийський-Просложон . // Соч. – М., 1995.-с.128-129)

Познайомившись із доказом буття Бога, визначте свою точку зору: що більш вагомим – доказ буття Бога чи його заперечення ?

Використана література:

1. В.В. Кондзьолка Історія середньовічної філософії. Навчальний посібник. – Львів, 2001.-с.7-13; с.79-81; с.85-111; с.119-155; 163-188; 218-220; 229-253; 259-270; 275-298.

2. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2ч.- 4.1.1 Історія розвитку філософської думки,-К., 2003,-с.131-148.

3. Кунцман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф. Філософія – К., 2002. – с.64-90.

Тема: 5. Філософія епохи Відродження.

Питання:

1. Загальні ознаки гуманістичного світогляду Відродження.
2. Основні філософські погляди М. Коперніка, Г. Галілея.
3. Філософія М. Кузанського, Д. Бруно, Н. Макіавеллі.
4. Філософські роздуми Піко деллі Мірандоли, Е. Роттердомського.
5. Філософсько-гуманістичні характеристики державного життя Ж. Бодена, Й. Альтузія, Г. Гроція.
6. Філософія Н. Монтеня.

1 Поняття "Відродження" виникло як найменування діячів цього періоду по відродженню цінностей та ідеалів античності. Епоха Відродження припадає на XIV-XVI ст.

Найголовніше для мислення епохи Відродження – постановка проблеми світу і Бога. Найважливішою характерною рисою світогляду епохи Відродження є орієнтація на людину. Якщо в центрі уваги античної філософії було природно-космічне життя, середньовічно-релігійне життя, то в XIV-XVI ст. на перший план виходить світське життя, має значення діяльність людини в цьому світі та досягнення щастя. Філософія ж повинна допомагати людині знайти місце в житті. Гуманістичний характер світогляду епохи Відродження проявляється в розумінні людини як вільної істоти.

В епоху Відродження гуманізм стає широким суспільним рухом. Гуманізм – погляд, згідно з яким визначається цінність людини як особистості, її права на свободу, щастя і розвиток. Орієнтація гуманістів: критика догматизму, доказ права людини на пошук істини, відстоювання ідеалів утилітаризму (вчення, в якому мета життя і добродійність ототожнюються з користю), пропаганда любові та доброти як основи людських відношень.

2 Боротьба за істину в епоху Відродження мала значення інтелектуального і морального подвигу, тому, що створена нова картина світу протистояла теології. У зв'язку з розвитком виробництва і науки філософія повернулася до вивчення природи. Винайдення книгодрукування, компасу, пороху, доменно-металургійного процесу; зацікавленість в астрономії, фізиці, анатомії, фізіології – все це розширювало людський світогляд, зміцнювало владу людини над природою. Математично обґрунтована М. Коперніком геліоцентрична система світу суттєво змінила середньовічні погляди на світ. Миколу Коперніка (1473-1543 рр.) можна вважати символом повороту, здійсненого новою епохою. У своїй основній праці "Про обертання небесних сфер" він замість панівної тоді геоцентричної картини світу з Землею як нерухомим центром Всесвіту висуває геліоцентричну, в якій Сонце є центральним світилом, навколо якого рухається Земля. Це був важливий крок до прориву від замкнутої середньовічної до відкритої динамічної моделі світу. Значний вклад в нове осмислення природи вніс видатний вчений Галілео Галілей (1564-1642 рр.). Він прославився відкриттям законів руху та вільного падіння тіл, а також тим, що виступив на підтримку вчення М. Коперніка. Для нього дійсність визначається з допомогою числових співвідношень. Лише той, хто вміє читати математичні символи і розуміти їхні закони, досягне об'єктивного пізнання. У науковому пізнанні однаковою мірою беруть участь розум і спостереження. Для його методу характерні розкладання предмета спостереження на прості елементи (аналіз явищ), висування гіпотез, перевірка експериментальним шляхом (включно з мисленими експериментами), математичне формулювання законів природи. Галілео Галілея називали "Колумбом неба, відкрив кратери і хребти на Місяці, побачив супутники Юпітера, плями на Сонці.

3 Філософія Відродження сприймається як натурфілософія (філософія природи). Проголошена філософами свобода думки втілюється в новому підході до трактування понять матерії, форми, руху, часу, простору і в кінцевому результаті веде до принципового переосмислення місця і ролі божественного начала.

Взаємовідношення Бога і світу втрачає схомостичний характер, на зміну теїзму приходить пантеїзм ("Бог у всьому"). Один з найцікавіших і характерних представників філософії епохи Відродження – виходець з Німеччини Микола Кузанський (1401-1464 рр.). Центральним пунктом онтології М. Кузанського є вчення про збіг протилежностей – абсолютного мінімуму і абсолютного максимуму. Оскільки абсолютний максимум є всім, в якому є все і він єдиний, є найвищою межею – оскільки йому нічого не протистоїть, оскільки з ним в той же час збігається мінімум. Максимум, будучи абсолютним, впливає в дійсності на все можливе і, не маючи сам

ніяких обмежень, – обмежує все. Цей абсолютний максимум – Бог, він не має людських рис, а є загальною філософською категорією – абсолютотом.

Він містить у собі все, він є розвитком усього тому, що сам є всюди. У своєму творі "Про вчення незнання" М. Кузанський пояснює, що якщо відсторонити Бога від творінь, то залишиться небуття, ніщо. Внаслідок пізнавальної діяльності людина приходиться до висновку, що існує нескінченна недосяжна єдність, в якій всі протилежності збігаються, і вона дізнається, що нескінченність недосяжна.

Звертаючись до проблеми людини, Кузанський не відділяє її від світу, вони єдині. Як в кожній частині людини відображується вона вся, так у кожній речі відображується весь Всесвіт. Але як у голові людини найбільшим є відображення її ж самої, так і в цілому в людині – Всесвіту, який досягає повної досконалості в ній як найвищій межі розвитку природи. Саме людська природа найбільш повно відображує Всесвіт, тому що має глибокі емоційно-вольові основи. Ідеалом для М. Кузанського є людина мисляча, творча, активна. Христос приходить у світ не тільки для врятування людини, але й для того, щоб вказати людині на її могутність. Людська сутність і є Христос. Він – не боголюдина, а людинобог, є загальним поняттям людства. Оскільки сутність людини втілена в Христа – вона нескінченна; оскільки це сутність обмежена в кожному окремому індивіді – людина має кінець. Отже, людина – кінцево-нескінченна істота. Людина не стільки творіння, скільки творець; саме в цьому проявляється уподібнення людини Богу.

Ідеї М. Кузанського поглинав Джордано Бруно (1548-1600 рр.). Основа його філософії – єдність і нескінченність світу, його нестворюваність і незнищенність.

Земля рухається навколо своєї осі та навколо Сонця і в той же час є піщинкою в безмежному просторі. Земля може бути центром Космосу, тому що у Всесвіті взагалі немає ні центру, ні межі. Бог у Д. Бруно – синонім природи, яка розуміється не як сукупність речей матеріального світу, а як необхідний закон руху і розвитку світу. Натурфілософські погляди Бруно поєднуються з елементами стихійної діалектики. Відмічаючи постійну мінливість усіх речей і явищ, він стверджував, що впродовж багатьох віків змінюється поверхня Землі, моря перетворюються в континенти, а континенти в моря. Людина (мікрокосм) тісно пов'язана з природою (макрокосмом). Безмежна любов людини до пізнання нескінченного, сила її розуму підносить її над світом.

4 Піко делла Мірандола (1463-1493 рр.) закладає в своїй "Промові про гідність людини" підвалини свободи людини, що пов'язана з її духовним призначенням. Наприкінці творення світу Бог роздав уже всі властивості, так що на долю людини не лишилося більше нічого особливого, тому він сказав людині:

"Тебе не стримують жодні непоборні межі – тобі самій доведеться визначити свою природу, відповідно до своєї вільної свободи. Я поставив тебе в центрі світу, щоб ти поглянула звідти кругом себе і побачила все, що є у цьому світі... Тобі вільно опуститися до нижчого світу і стати на рівні з худобою. Але тобі так само вільно піднятися за рішенням твого власного духу у вищий світ божественною".

Людина, яку веде її дух, може споглядати всі створені Богом форми і творити свою особисту сутність. Вона стоїть у центрі світу.

Ця ідея знаменна завдяки висуванню на передній план вільної суб'єктивності.

Н. Макіавеллі (1463-1527 рр.). Його девіз: "Спочатку жити, потім філософствувати". Людськими ідеями керує інтерес, який є їх наймогутнішим стимулом. Його прояви різноманітні, проте найчастіше він визначається бажанням зберегти свою власність. Макіавеллі вважав, що "люди швидше пробачать смерть батька, ніж втрату власності". Лише за власницькими інтересами йде людська турбота про моральні почесті та цінності. У зв'язку з цим вводиться концепція "фортуни"; встановлюється її співвідношення з діяльністю людини. "Фортуна" (доля, щастя) розпоряджається половиною наших вчинків.

Головна проблема творчості Макіавеллі – успіх політичного діяча. У своїй праці "Правитель" він виводить ідею "нового правителя". Вирішальним критерієм політики є успіх. Тому кожне насильство оправдане, якщо йдеться про державне добро. "Мудрий правитель держави повинен по можливості не віддалятися від добра, але при потребі не віддалятися від зла". Н. Макіавеллі розглядає способи створення сильної держави в умовах, коли у народу не розвинута громадська свідомість. Правитель може прислухатися до порад, але всі рішення повинен приймати один.

Мета виправдовує засоби, оскільки добро завжди слабше за зло. "... Бог і природа віддали людям у власні руки їх долю, але благополуччя доступніше для хижакства, ніж для чесною праці, для злих справ частіше, ніж для добрих... Хто по дурості або наївності уникає цього, залишається на вічно в рабстві, а добрі люди завжди бідні; з рабства допомагає вийти тільки зрада або відвага, з бідності – погоня за наживою і обман... Слід застосувати силу, якщо трапляється випадок."

Важливий вклад у розвиток гуманізму вніс Еразм Роттердамський (1469-1536 рр.). Своє розуміння взаємовідносин людини і суспільства він висловлює у праці "Похвала Глупоті". Він пише, що в людському суспільстві все наповнене дурістю, все робиться дурнями і серед дурнів:

"Більшість людей є дурні та кожний дуріє на свій лад". Дурість багата колективними проявами, найбільша з таких – війна, приваблива для тих, хто її не знає. Дурість могутніша від мудрості. Тому, що сфера чуттєвості пов'язана із всім тілом людини, набагато ширша і складніша від сфери її розуму, сконцентрованою тільки в голові. Могутність чуттєвості непоборна і безглуздо думати про моральні принципи, повністю звільнені від неї.

Розмірковуюючи над соціальним становищем людини, він вважає, що істинна знатність полягає в активності та постійній боротьбі за моральне удосконалення.

5 Основоположною теоретичною проблемою державності є питання про державну владу. Жан Боден (1530-1596 рр.) дає визначення поняття суверенітету, характерного для держави: це абсолютна, довготривала, вища (розпорядча) влада. Володарем суверенного права (законодавства, ведення воїн, розпорядження судами та фінансами) є абсолютний монарх, нікому не підзвітний, за винятком божественних заповідей і природного права. Владу, що йому належить, не може бути забрано в нього. Монарх зобов'язаний поважати свободу і совість громадян.

Інший погляд відстоює Йоганн Альтузій (1557-1638 рр.). Для нього єдиний володар суверенітету – народ, який призначає правителя виключно з можливістю відкликання його повноважень; він повинен управляти за допомогою уряду. Але народ має право усунути володаря від влади.

Наступний представник Гуго Гроцій (1585-1645 рр.) у праці "Про права війни та миру" вдається до міркувань про загальні поняття природного права. Він розрізняє позитивне право (встановлене і чинне в певний час) і природне право (вічне). Позитивний закон може претендувати на чинність лише в тому разі, якщо відповідає природному праву.

"Природне право – це вимога розуму, яка засвідчує, що певний вчинок – наслідок його відповідності або невідповідності самій розумній природі – морально необхідний..."

Основа природного права – стадний інстинкт, властивий людям, який спонукає їх об'єднуватися в організоване суспільство і розум, послуговуючись яким, людина може пізнати, що саме відповідає, а що не відповідає природі людини. Зміст природного права може бути встановлено, по-перше, на підставі очевидних принципів пов'язаних із природою людини, і, по-друге, на зіставленні того, в чому збігаються погляди всіх цивілізованих народів.

6 Головним представником французького Відродження є М. Монтень (1533-1592 рр.). Він був прибічником скептицизму. Необхідна особиста переконаність яка є наслідком індивідуального досвіду і власного розуму. Знання виникає з почуттів, а вже потім починається діяльність розуму.

Правда, є межі компетенції розуму, але в реальній пізнавальній діяльності людства допитливість є запорукою успіху знання, завдяки якому людина досягає мистецтва "жити вміючи". Головне для людини – "жити вміючи", "жити саме по собі – не добро і не зло: воно вмістилище і добра і зла, залежно від того, в що його перетворили".

Монтень підкреслював, що зрозумівши свій зв'язок зі всім живим, людина повинна визнати цей порядок і підкоритися йому, бо в світі природи немає справжніх та суттєвих переваг. Велику увагу він приділяв питанням

моральності. Моральність будується на природній основі. Земне життя – це наше буття, і тому недопустимо ставитися до нього з презирством.

Головне в його етиці – це визнання того, що мета людського життя не поза ним, а в ньому самому.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте загальну характеристику духовного життя Європи епохи Відродження.
2. Визначьте сутність понтеїстичних поглядів Миколи Кузанського, Джордано Бруно.
3. У чому полягає сутність гуманістичного відкриття людини Н. Маніавеллі ?

Проблемне завдання

"Мудрий правитель не може і не повинен залишатися вірним своїм обіцянкам, якщо це завдає шкоди його інтересам, і якщо зник привід, який спонукав його дати обіцянку. Ця порода була б порочною, якщо б люди чесно виконували обіцянки, але люди, будучи поганими, обіцяного не виконують, через що й тобі потрібно поводитися з ними так само. А достатній привід порушити обіцяне завжди можна відшукати. Цьому існує багато прикладів: скільки угод про мир, скільки договорів не набрало чинності або зникло даремно внаслідок того, що правителі порушували свої обіцянки, і завжди вигравав той, хто мав природу лисиці.

Однак цю природу потрібно ще вміти замаскувати, потрібно бути великим брехуном і лицеміром; а люди настільки довірливі та настільки зайняті своїми буденними потребами, що той, хто обманює, завжди відшукає того, хто дозволить себе обманути... Іншими словами, перед людьми потрібно виглядати милосердним, вірним обіцянкам, милостивим, не лицемірним, благочестивим – і бути таким насправді, але в той же час зберігати внутрішню готовність виявити і протилежні якості, якщо це буде потрібно". (Маніавеллі Н. Государь. – М., 1999.-с. 82-83).

Прочитавши текст, визначте, наскільки пропозиції Н. Маніавеллі відповідають Вашим уявленням про керівника, правителя, державну особу?

Використана література:

- 1.Льїн В.В., Кулагін Ю.І. філософія: Підручник в 2ч. – 4.1. Історія розвитку філософської думки.-К : 2002. – с. 151-152; с.156-168.
- 2.Кунцман П., Буркард Ф.- П., Відман Ф. Філософія.- К., 2002, с.97-101

Тема: 6. Філософія Нового часу (XVII – XVIII ст.)

Питання:

1. Основні напрямки філософії XVII – XVIII ст.
2. Вчення Ф.Бекона про "ідоли" та метод пізнання.
3. Раціоналізм Р.Декарта і Б.Спінози.

4. Філософія Т.Гоббса і Д.Локка.
5. Філософія "серця" Б.Паскаля.

1 Історична епоха XVII – XVIII ст. з погляду духовного змісту дістала назву Просвітництва. "Просвіта є виходом людини зі стану незрілості, відповідальність за яку несе вона сама. Незрілість – це нездатність обходитися власним розумом без стороннього керівництва" (І.Кант). Таким чином, для Просвітництва характерні розум і самостійне мислення індивіда, повага до свободи, позитивне ставлення до здатності розумно розв'язувати всі питання. Основи цього мислення закладалися в двох напрямках: 1) Раціоналізм (передусім у Франції та Німеччині). Його головні представники стверджували, що дійсність можна пізнати на засадах чистого мислення. 2) Емпіризм (насамперед у Великій Британії, потім у Франції, частково у вигляді матеріалізму). Основою пізнання вважається досвід, зв'язок з виникненням природознавства, а також у наголошуванні ним на ролі індивіда у філософії держави і права.

Застосування математики і метод спостереження спричинили прорив у природознавстві. Найяскравіший приклад цього – Ньютон і його механіка (1687 р.) – це всеохоплююче пояснення природи, яке ґрунтується на принципі чіткої причинності і відкидає зайві гіпотези. В соціальному погляді, для цієї епохи характерне піднесення буржуазії, чому сприяє розвиток економіки. Цей процес супроводжується лібералізмом у теорії: як економічне вчення він вимагає свободи ремесла і торгівлі.

В Англії виникають важливі юридичні документи, які гарантують ці свободи, як "демократія прав" (1689 р.) Вагомими результатами роботи у сфері філософії права стали нові формулювання природного права і прав людини, наприклад, "Віргінський білль про права" (США, 1776 р.): " Усі люди від природи вільні ... і мають вроджені права, а саме: право на життя і свободу, а крім того, можливість зберігати власність, а також прагнути до щастя і безпеки і досягати їх".

Ідеї цього періоду мали важливі наслідки для практики державного будівництва. Були сформульовані важливі принципи:

- 1) Теорія договору: здійснення влади розглядати як договір між народом і урядом;
- 2) Суверенітет народу: влада в державі належить народу;
- 3) Вимога демократичної участі в управлінні всіх громадян.

Впровадження цих принципів відбувалося по-різному. В Англії складається конституційна монархія (королівська влада, обмежена демократичними правами). В США – "освічений абсолютизм", заснований на принципі: "Ніщо не робиться народом, усе робиться для народу". У Франції спробу втілити в життя нові ідеї держави і прав своїх громадян здійснила революція 1789 р.

2 Біля колиски нового бачення наукових проблем стояв англійський філософ Френсіс Бекон (1561-1626). У нього метою науки є опанування

природою на благо суспільства. Знання – це сила. У зв'язку з цим Бекон бачить своє завдання в систематичному обґрунтуванні та викладі всіх наук. Їхня класифікація відповідає такому поділу людських здібностей: пам'ять – історія; фантазія – поезія; розум – філософія. Щоб досягти істинного уявлення про природу речей, людина мусить передусім звільнитися від будь-яких хибних уявлень, що стоять на заваді об'єктивному пізнанню. Пізнання – це реальне відображення природи без фальсифікованих уявлень. Людина помиляється через тупість, недостатність знань, обмеженість. Розрізняють чотири види "ідолів": "ідоли" роду, "ідоли" печери, "ідоли" ринку, "ідоли" театру (теорій).

"Ідоли" роду – це хибні уявлення про світ, притаманні цілому людському роду, вони є результатом обмеженості людського розуму й органів чуття. Ця обмеженість проявляється в наділенні природних явищ людськими характеристиками; приймаються до уваги лише те в природі, що служить для ствердження подібної думки. Наприклад, люди пам'ятають ті сни, які збулися, але забувають ті, які не підтвердилися. Для зменшення шкоди, завданої пізнанню "ідолами" роду, людям необхідно зіставляти показання органів чуття з предметами навколишнього світу і тим самим перевіряти їх вірність.

"Ідоли" печери (особистого світогляду) – це спотворені уявлення про дійсність, пов'язані з суб'єктивністю сприйняття довкілля. У кожної людини є своя печера, тобто свій суб'єктивний внутрішній світ, що накладає відбиток на всі його судження про речі та процеси дійсності. Нездатність людини вийти за межі своєї суб'єктивності і є причиною даного виду помилок.

"Ідоли" ринку – це забобони суспільних відносин, які є наслідками розмов – випадкового і неправильного вживання слів, промов тощо. Люди в одні і ті ж слова вкладають різний зміст, що спричиняє пусті та безпідставні суперечки, відволікає від вивчення природи і правильного її розуміння. Цим самим Бекон критикує схоластичне словоблуддя на зразок того: "Чи зможе Бог створити камінь, який не зможе підняти?" – яке, як правило, відбувалося в місцях скупчення людей – на ринках, площах.

"Ідоли" театру (теорій) – це різні догми попередніх теорій і філософій, які виникають внаслідок некритичного запозичення їх ідей. Згідно з Беконом, кожна філософська система – це зіграна перед людьми драма чи комедія. Скільки в історії існувало філософських систем, стільки було поставлено драм і комедій із зображенням вигаданих, штучних світів.

Але люди сприймають ці вистави як істинні, керуються їхніми ідеями як основними у своєму житті.

"Ідоли" роду і печери є природними властивостями індивіда, подолати їх можна шляхом самоосвіти і самовиховання.

"Ідоли" ринку і театру набуті розумом, завдяки пануванню над людиною минулого досвіду: авторитету церкви, мистецтв тощо. Подолати їх можна через зміну суспільної свідомості.

Як засновник емпіризму Бекон свій метод базує на визнанні вагомої ролі досвіду в пізнанні. Пізнання – ніщо інше, як відображення зовнішнього світу

в свідомості людини. Воно посилюється з чуттєвих показників, із сприйняття зовнішнього світу, але це потребує експериментальної перевірки, підтвердження та доповнення. Така позиція називається емпіризмом (від грец. досвід).

3 Якщо Ф. Бекон знаменує початок формування філософського мислення Нового часу, то Рене Декарт (1596 – 1650 рр) є мислителем цього часу. В центрі своєї філософської системи Р.Декарт ставить мислячого суб'єкта. Він хоче підкреслити сутність людського інтелекту, розуму. З цього виникає раціоналізм (від лат.розумний).

Філософія Декарта є новим, цілісним і раціонально обґрунтованим образом світу, визначає напрями розвитку природознавства, створює нову світоглядну орієнтацію. Першою умовою філософії є заперечення всіх визначень. Вихідним питанням філософії є сумнів. Сумнів є універсальним принципом. Проголошуючи сумнів як метод – "Я мислю, отже, існую", – Декарт обґрунтовує його так: "Вагаючись у всьому в усякому роді сумнівному, заперечуючи його, вважаючи ненормальним, я можу легко уявити собі, що не існує ні Бога, ні неба, ні тіл, що я сам не маю тіла, але не втому, що я як мислитель не існую, адже не може не існувати те, що в цей момент мислить і тому пізнання, мислення – найперше і най достовірніше". Отже, існування мислення є принципом філософії, оскільки "я мислю, я існую"- неподільні, становлять одне ціле.

Роздумуючи над буттям, Декарт підкреслює, відмінність між "моїм" мисленням і буттям – неможлива; "моє" мислення є "моє" буття, воно повністю єдине з ним. Мислення – це субстанція людини, яка завжди є мислячою сутністю. Істинне те, що розуміється ясно і чітко.

Характеризуючи дух, Декарт показує його відмінність від тіла. Його неможливо сприйняти чуттєвим уявленням, дух сприймає себе лише чистим інтелектом. Дух дійсно живий, свідомий, само достовірний на противагу тілу, яке підлягає сумніву і є нереальним. Показуючи відмінність Духа від тіла, Декарт займає позицію дуалізму. Дух ("мисляча субстанція") і матерія (субстанція протяжності") – незалежні один від одного, існують паралельно. Декарт створює теорію вроджених ідей. Найбільшою величиною є ідея безмежної субстанції – Бога, вона не може виходити від мене, оскільки я смертний. У безмежній субстанції є більше реальності ніж і обмеженості, тому ідея Бога – найбільш істинна, бо не взята з почуттів, з інших ідей, адже величність Бога в них не вишукується, я не можу її видумати, тому вона вроджена в мені, як вроджена ідея про мене самого.

Те, що існує, люди пізнають завдяки чуттям, чуттєвому спогляданню і тільки сутність пізнається розумом.

Ідея Бога містить не лише властивості абсолютно субстанціального і актуального нескінченного. Найдосконалішому буттю насамперед властива правдивість: обман і брехня походять від недосконалості. Правдивість Бога гарантує достовірне існування світу і його пізнання.

З проблематикою пізнання в філософії Декарта тісно пов'язане питання про метод досягнення найбільш істинного, достовірного знання. Цим методом є раціональна дедукція, яка обґрунтовується такими правилами: достовірність, очевидність пізнання; висновки з думок; систематизація як пізаного, так і того, що пізнається. Ці правила мали виняткове значення для розвитку філософії і науки Нового часу.

Барух (Бенедикт) Спіноза (1632-1677 рр). Головний його твір "Етика" (1677р). "Етику" поділено на п'ять частин, у яких ідеться "Про Бога", "Про природу і походження духу", "Про афекти", "Про людську несвободу", "Про владу розуму, або про людську свободу". Така побудова, коли питанню Бога передує питання людини, означає, що при хибному уявленні про Бога не може бути правильним і уявлення про людину. Бог – це абсолютне нескінченне буття, в якому немає ніякого (обмежувального) заперечення, він складається з нескінченної множини атрибутів. Бог існує необхідно, він єдина і тому неподільна субстанція. Відповідно речі протяжні й мислені є або атрибутами Бога, або станами атрибутів Бога. Однак, все що є, є в Богові, і ніщо не може не бути, не мислитися без Бога"

"Якщо є люди, які гадають, що Бог, природа одне й те саме, то вони цілком і повністю помиляються" Рівняння "Бог або природа" означає: Бог – це природа і все, що є, виникло завдяки йому, завдяки йому ж залишається в бутті.

Отже, і будь-яке пізнання має осягати і атрибути Бога і "нічого іншого".

Спіноза розрізняє три способи пізнання:

Чуттєвий, що виникає з афектів і здатний породжувати лише смутні і непорядковані родові поняття; раціональний, який характеризується загальними поняттями шляхом умовиводів; інтуїтивний, який здійснюється у відношенні до абсолюту. Джерелом помилок може бути лише перший спосіб пізнання.

Спіноза виділяє три основні афекти: потяг, який будучи усвідомленим стає бажанням, самозбереженням, і радість та сум. Із цих головних афектів виводиться всі решта; наприклад, любов визначається як "радість, яка супроводжується ідеєю якоїсь зовнішньої причини". У центрі етичної проблематики знаходиться питання свободи. В субстанції зливаються необхідність і свобода, оскільки Бог (субстанція) вільний, то й усе, що він здійснює, виходить з його власної необхідності. Свобода полягає в єдності розуму і волі, а розміри реальної свободи визначаються ступінням розумного пізнання, і тому свобода – це пізнана необхідність.

4 Одним з видатних представників англійської філософії, який сприйняв нове природознавче мислення, був Томас Гоббс (1588-1678 рр). Філософія для Гоббса є раціональним пізнанням причинно-послідовних зв'язків, причому наслідки розуміються як стан тіл. Таким чином філософія – це дослідження причин. Її предмет становить тіла. Тіла бувають природними, до яких належить і людина, або штучними – як держава. Завдання філософії –

аналіз складних явищ, розклад їх на елементи з метою зведення їх до всезагальних принципів.

Першим принципом пояснення різноманітних взаємозв'язків у природі є рух. Безпосередній об'єкт досвіду – не самі речі, а уявлення про них. Істина стосується лише висловлювання, а не речей. Основна цінність – самозбереження. Будь-який організм прагне зберегти свій вітальний рух, тобто уникнути смерті. Оскільки найвищу цінність становить самозбереження, то кожний індивід поводиться егоїстично, кожен вирішує самотійно, що для нього є благо.

Ці думки переходять у філософію держави. У природному стані люди рівні люди рівні між собою, тому мають однакове право на все, тобто право володіти усім і чинити все, що збагнеться. Кожен вільний реалізувати свої природні задатки і використовувати всі засоби для самозбереження. Оскільки кожен прагне до своєї вигоди на шкоду іншому і це робить більшість, то стає зрозуміло, "що природним станом людей до об'єднання їх у державу, була війна, причому ... війна всіх проти всіх". Війна могла б тривати вічно. Люди живуть усамітнено, їхнє життя вбоге і коротке, бо ніхто не сміє мати надію, що зможе довго, зберігати його. Тому виникає прагнення до стабільного миру.

Перший природний закон гласить: "слід прагнути миру, доки це можливо". Безпеки можна досягти тільки в тому разі, якщо не зберігати права всіх на все, а окремі права делегувати або відмовлятися від них, що й відбувається на основі обов'язкового для всіх договору.

Дотримання природних законів гарантується лише тоді, коли окремі люди підпорядковують свою волю одній вищій волі. Люди укладають суспільний договір, суть якого полягає в тому, кожен зобов'язується перед кожним іншим не чинити спротиву волі одного, якому він підкорився.

Так постає держава, що визначається як інституція, воля якої, вважається волею всіх. Носієм цієї вищої державної влади може бути як окрема особа, так і група осіб. Їхня влада не обмежена, невідчужувана і неподільна. Найвищим обов'язком носіїв державної влади є дії, спрямовані на благо народу заради збереження єдності цілого держава має підпорядкуватися державі.

Продовжує традиції емпіричної філософії Джон Локк (1632-1704 рр).

На перший план він виносить проблематику пізнання, вважаючи, що все багатство знань людина отримує від почуттів, досвіду, в яких подана об'єктивна природа. Відчуття – єдиний пов'язаний зі світом канал одержання знань, інших шляхів немає. Така позиція отримала назву сенсуалізму (від лат. – відсутня).

Локк переконаний, що людське знання виходить з досвіду – зовнішнього (відчуття), внутрішнього (рефлексів). В основі знання лежать прості ідеї, осягнуті розумом завдяки різним якостям тіл первинним, з яким ці ідеї схожі (протяжність, фігура, рух); або вторинним, з якими ці ідеї несхожі (колір, звук, запах, смак).

Д. Локк – представник матеріалістичного сенсуалізму, тому для нього пізнання істинне лише настільки, наскільки ідеї відповідають дійсності, воно буває трьох видів: інтуїтивне – розуміння самоочевидних істин, нашого власного існування; демократичне – розуміння положень математики, етики, буття Бога; сенситивне – розуміння існування речей, воно найменше ясне і достовірне.

У сфері суспільно-політичних уявлень Локк захищає конституційну монархію. Його основними положеннями є природний стан суспільства, рівність, свобода, проте не сваволя. Свобода не абсолютна, а обмежена природним законом, так само, як і влада правителя, одержана ним на основі "договору". Цими поглядами Локк виражає інтереси буржуа, які пропонують особисту свободу підприємництва.

6 Блез Паскаль (1623-1662 рр). Його філософія націлена на людину, яка "створена для безмежності". Вихідний пункт і кінцева мета інтелектуальних прагнень Паскаля – Людина. Із твору, задуманого ним як апологія християнства, до нас дійшов фрагмент, який називається "Димки". У ньому Паскаль змальовує образ людини, котра перебуває між двома нескінченостями нескінченно великим і нескінченно малим. Оскільки ж сфера розуму сягає лише меж скінченого, справжнім носієм пізнання стає серце. "Ми пізнаємо істину не лише розумом, а й серцем, саме серце ми пізнаємо перші принципи". Такі перші принципи (достовірність існування зовнішнього світу, простір, час) підтверджуються розумом лише в другу чергу. У пізнанні, шукаючи істину, жертвуючи всім заради неї, людина усвідомлює, що не можна "всього знати", але не уподібнюється тваринам, які взагалі нічого не можуть знати. У прагненні до "добра", "любові", "духовного" людина перемагає свою тваринну природу". Завдяки "самолюбству" люди більш схильні фіксувати увагу на своїй "величч", ніж на "нікчемності". Тому слід ненавидіти своє людське "нікчемність".

Ідеал щастя – "чудесна самотність", яка дає можливість замислитися над сенсом буття, скласти звіт про свої вчинки. Але люди живуть у постійній біганині, суєтності, пошуках щастя, якого ніхто не досягає. Все ж таки ненаситне прагнення щастя продовжує мучити, люди всі надії покладають на майбутнє, в якому можна знайти своє щастя. Тому люди не живуть, а лише надіються жити, нехтуючи сьогоdnішнім, приречені вірно чекати майбутнього, і тому щастя їх життя – ілюзія.

Велич душі полягає в тому, що людина знаходиться між розумом і серцем, а не займає позицію однієї з крайностей. "Серце" допомагає розуму, воно є гуманістичне підґрунтя розуму, на яке він завжди спирається.

Питання для самоконтролю:

1. *Визначте основні риси світоглядних орієнтацій Нового часу.*
2. *Проаналізуйте філософію "ідолів" Ф. Бекона.*
3. *Які характерні риси матеріалістичного сенсуалізму Д. Локка?*

Проблемне завдання

"Я є, існую – це достовірно. На скільки часу? На стільки, скільки я мислю, бо можливо і те, що я зовсім перестав би існувати, якщо б перестав мислити. Отже, я, суворо кажучи, - розум або інтелект. А що таке мисляча річ? Це річ, котра сумнівається, розуміє, стверджує, бажає, не бажає, уявляє і відчуває. Таким чином, нарешті, я помітно досяг того, чого хотів. Бо, як мені тепер стало ясно, що тіла не пізнаються відчуттями або здатністю уявлення, але одним тільки розумом і що вони стають відомими не завдяки тому, що їх розуміють або досягають думкою. Існування цієї здатності я прийняв за перше основоположення, з якого вивів чіткий висновок, а саме, що є Бог – творець всього існуючого в світі; а так як він є джерело всіх істин, то він не створив нашого розуму по природі таким, щоб останній міг обманюватися в судженнях про речі, сприйнятими ним ясним і найчіткішим образом". / Декарт.Р. Первоначала філософії// соч.в 2т.- М., 1989. – т.1 – с.306-307/

Прочитавши уривок, поясніть, наскільки переконливими для Вас є міркування Р. Декарта про роль і можливості людського розуму в пізнанні?

Використана література:

- 1.Льїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2ч. – 4.1.Історія розвитку філософської думки, - К. С. 171-184.
- 2.Кунцман П., Буркард Ф. – П., Відман Ф. Філософія. – К., с.93; 103; 105-111.

Тема: 7. Німецька класична філософія

Питання:

1. Філософія Імануїла Канта.
2. Філософія Й.Г.Фіхте.
3. Філософія Ф.В.Й.Шеллінга.
4. Філософія Г.В.Ф. Гегеля.
5. Антропологічний матеріалізм Л.Фейєрбаха.

1 Засновником німецької класичної філософії є Імануїл Кант (1724-1804 рр)

У творчості Канта виділяється два періоди: докритичний і критичний. У докритичний період (до 1770 р.) Кант виступав як вчений - астроном, фізик, географ. Йому належить першість у обґрунтованні залежності приливів і відливів від розташування Місяця, а також обґрунтування наукової гіпотези про походження Сонячної системи з гігантської газової туманності. Проте власне кантівська філософія, яка стала основою всієї німецької класичної філософії, сформувалась у критичний період. "Критичним" період називається і тому, що філософ поставив завдання провести критичний аналіз

усієї попередньої філософії. У Канта, не пізнання спрямоване на предмети, а предмети на пізнання. Етапи пізнання, за Кантом, такі:

"Будь-яке людське пізнання починається зі споглядання, переходить від нього до понять і закінчує ідеями". Предметом філософії Кант робить специфіку суб'єкта, що пізнає, який, на його думку, визначає спосіб пізнання і контролює предмет знання. Таким чином, пізнання є не спогляданням, а констатуванням предмета, тобто предмет виявляється не вихідним, а кінцевим продуктом пізнання.

Кант ставить завдання: встановити різницю між суб'єктивними і об'єктивними елементами знання в самому суб'єкті, в його різних рівнях і структурах. Він вперше в філософії стверджує всезагальність суб'єкта. В самому суб'єкті Кант розрізняє два рівні: емпіричний (дослідний) і трансцендентальний (той, що знаходиться по ту сторону досліду). До емпіричного рівня належать індивідуально-психологічні особливості людини, до трансцендентального – надіндивідуальне начало в людині, тобто всезагальні визначення людини як такої, людини як представника людства.

Кант вважає, що достовірне знання – це об'єктивне знання. Щоб знання мало достовірний характер, воно повинно володіти рисами всезагальності та необхідності. Об'єктивність знання обумовлюється надіндивідуальними якостями і властивостями суб'єкта.

Суб'єкту, що пізнає, від природи властиві деякі вроджені (досвідні) форми підходу до дійсності, які з самої дійсності вивести неможливо: простір, час, форми розсудку.

Розсудок має скінчений, обмежений характер. Розуму притаманне прагнення до виходу за межі цієї скінченності, пошук нового, не обмеженого досвідом. Простір і час – це не форми буття речей, що існують незалежно від нашої свідомості, а суб'єктивні форми чуттєвості людини.

Неможливо уявити собі ні щось поза просторовою протилежністю, ані сам простір окремо від його змісту чи як неіснуючий. Отже простір лежить в основі наших чуттєвих сприйнятів.

Час також неможливо вилучити з чуттєвості. Без нього не можна уявити собі ні тривалості, ні наслідку. Він є формою внутрішньої чуттєвості, тобто впорядковує наші уявлення.

Обидва – як простір, так і час – мають емпіричну реальність: "об'єктивну значущість стосовно всіх предметів, яку коли-небудь може бути дано нашим чуттям; трансцендентальну ідеальність: вони існують не як властивості речей у собі, а як умови нашого споглядання. Звідси й теза трансцендентального ідеалізму: "Все, що споглядається в просторі або часі... є не що інше як явища, тобто прості уявлення". Таким чином, теорію пізнання Канта можна подати так: існують речі самі по собі, які діють на органи чуттів людини і породжують багатоманітні відчуття. Такі відчуття упорядковуються простором і часом, фіксуються як протилежність. На основі цих перетворень формуються сприйняття, які мають суб'єктивний і індивідуальний характер. Діяльність розсудку на основі форм мислення – понять і категорій – надає цим сприйняттям всезагальний і необхідний характер.

Таким чином, річ сама по собі через канали органів чуттів, форми чуттєвості і розсуду стала здобутком свідомості суб'єкта, "з'явилася йому", і він може зробити про неї певні висновки. Речі, як вони існують у свідомості суб'єкта називаються феноменами (ті, що являються). Людина може знати тільки феномени. Які ж риси самі по собі, тобто які їх якості, властивості, взаємовідношення поза свідомістю суб'єкта – людина не знає і знати не може. Тому речі самі по собі для людини стають "речами в собі" – непізнаними, нерозкритими. Предметний світ, незалежний від свідомості (відчуттів, мислення), впливає на органи чуттів. Але світ сутностей – це світ "речей в собі", тобто не пізнається розумом, є предметом віри (Бог, душа, безсмертя). Отже, "речі в собі" трансцендентні (від лат. – той, що виходить за межі), існують поза часом і простором. Кант підкреслює неможливість пізнання "речі в собі", а тільки "явища".

Водночас це не означає, що світ недоступний для людини, яка є життям двох світів: чуттєво-сприйнятого і осягнутого розумом. Перший – це світ природи, другий – це світ свободи. В сфері свободи діє не теоретичний, а практичний розум, в якому ідеї свободи, безсмертя, Бога набувають значення моральної поведінки, оскільки "допомагають" нашим прагненням у досягненні найвищого блага. Кант, по-перше, виводить взаємну рівність усіх людей, а по друге, обґрунтовує людську свободу, автономність людей, їх правом розпоряджатися собою і речами. Як істота здатна до автономної мотивації, людина є "ціллю в собі", тоді як тварина – лише простий "засіб".

Як природна істота людина підкоряється необхідності, а як моральна – належить до трансцендентності світу і в цій якості вона вільна. Як моральна істота людина підкоряється тільки моральному обов'язку. Людина – завжди мета і ніколи засіб. Форму моральної поведінки висловлює так: "Роби так, щоб максима твоєї поведінки на основі твоєї поведінки могла стати загальним природним законом". Таким чином, моральна поведінка, за Кантом, характерна тим, що вона, з одного боку, відповідає закону, з другого – її мотивацією є гідність людини.

У своїй філософській системі Кант поставив питання:

- Що я можу знати? (філософія)
- Що я повинен робити? (мораль)
- На що я можу надіятись? (релігія)
- Що таке людина? (антропологія)

2 Для Йоганна Готліба Фіхте (1762-1814 рр.) філософія – це вчення про науку, тобто вона має справу не з предметами, як інші науки, а є наукою про знання взагалі. Тому завдання філософії – дати засади, з яких може бути обґрунтоване будь-яке знання, яке не потребує обґрунтування. В "Основах загального науковчення" (1794р.) Фіхте подає три найголовніші засади, які відповідають схемі: "Я" покладає "Я"; "Я" протипокладає "не-Я"; "Я" покладає "Я" і "не-Я".

Перша засада стверджує: "Я одвічно просто покладає своє власне буття". "Воно має виражати такий вчинок, якого немає і не може бути при емпіричній (дослідній) заданості нашої свідомості, а, навпаки, лежить в основі будь-якої свідомості". Кожне знання про будь-що передбачає наявність Я, яке має знання. Це Я, про яке йдеться в першій засаді, слід розуміти трансцендентально (за межами досліду), що задає умови будь-якого знання. Це абсолютне Я – нескінченна діяльність.

Друга засада стверджує: "Я" подається як визначення через "не-Я", тобто усвідомленню чогось зовнішнього передуює усвідомлення самого себе. Термін "Я" є виразом "нашої духовності взагалі", воно є його "чистою діяльністю". Усяка діяльність передбачає не тільки її носія, але й предмет, який йому протистоїть.

Третя засада: діалектична єдність "Я" і "не-Я", тотожність суб'єкта й об'єкта. З "чистого" Я повинна бути виведена не тільки форма знання, але й весь його зміст, природний світ; тобто з діяльності "Я" пояснюється вся повнота реальності; весь світ, що оточує людину, становить "не-Я". У процесі освоєння "Я" – "не-Я" досягається його тотожність із собою. Але воно не може бути досягнуте протягом обмеженого часу, а є ідеалом, до якого протягом усього історичного розвитку прагне людство.

Таким чином, конкретизуючи поняття "Я", Фіхте вважає, що з одного боку, "Я" – це конкретний індивід з притаманною йому волею і мисленням, а з іншого, – "Я" – це людство в цілому, тобто абсолютне "Я". Взаємовідношення індивідуального "Я" і абсолютного "Я" характеризує процес освоєння людиною середовища, що оточує її. Тому вся людська історія – лише наближена до ідеалу. Заслуга Фіхте як філософа полягає в тому, що він з'єднав пізнання і природу, людину і світ.

3 Світогляд Фрідріха Вільгельма Йозефа Шеллінга (1775-1854 рр) протягом його життя зазнавав значних змін. Проблема першорядної ваги у Шеллінга – єдність протилежностей суб'єкта і об'єкта, природи і духу, ідеального і реального. "Природа має бути видимим духом, дух – невидимою природою. Отже, тут, у цій абсолютній тотожності духу в нас і природи поза нами, має розв'язатися проблема: як можлива природа поза нами".

Шеллінг визначає пріоритет ідеального, духовного. Так, "Я" завдяки свідомості стоїть над речами. Природничі науки постачають лише матеріал, який філософія повинна домислити, сформулювати. Пізнання завжди має два полюси: об'єктивне або природу і достовірність "Я" відносно самого себе. Виходячи з цього можна говорити про два світи: перший, даний без людської участі, та другий – перетворена людиною природа. Впливаючи на зовнішній світ, людина одна впливає також на інших людей.

Свобода людини – це здатність до добра і зла. Розгляд зла закладено в самому Богові – це різниця між основою й існуванням. "Оскільки до Бога чи поза ним нічого немає, то він мусить мати основу свого існування в собі самому... Цю основу його існування, яку Бог має в собі, не слід розглядати

абсолютно як Бога, тобто тому що він існує; це ж бо лише основа його існування, природа – в Богові, правда, сутність від нього невіддільна, та все ж відмінна від нього".

Оскільки все створене йде від Бога, та водночас відмінне від нього, то початок творення має полягати в тому, що в Богові не є він сам, тобто в його основі. Ця основа розуміється Шеллінгом як темне, несвідоме начало (морок), як безформне, як сваволя, і має бути перетворена в світло існування (форму, розум, загальну волю). Тоді як у Богові обидві істотні ознаки нероздільні, у людині вони відділені одна від одної, в чому й полягає можливість добра і зла. Оскільки людина, яка виникла з основи, має відносно незалежне від Бога начало, то вона вільна чинити як добро, так і зло. Зло постає не з основи самої по собі, а в тому разі, коли воля людини відрікається від світла. Шеллінг проводить аналогію між природою і людським світом, яка полягає в тому, що основа дійсності проявляється в єдності несвідомого і свідомого.

Природа творить несвідомо, але в продуктах творчості є слід розуму, і це проявляється в законах природи, спрямованості до вищого, до людини. Людський світ, навпаки, творить свідомо, але з цього виникає те, чого ніхто не задумував, тобто несвідоме.

Інструментом перевірки належності свідомого і несвідомого служить філософія мистецтва. Художник творить свідомо, але в його результатах творчості більше ніж він в неї вклав, і це пояснюється лише тим, що в мистецтві проявляється те незмінне ідентичне, що не може прийти ні до якої свідомості. "Ідентичне" позначає у Шеллінга дійсність взагалі. Шеллінг характеризує природу як живу, свідченням цього є спрямованість до вищого і до людини.

4 Вчення про тотожність суб'єкта й об'єкта лежить в основі філософської системи Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1881 рр.).

Філософія Гегеля – це проголошення безмежної могутності людського Розуму. Розум у Гегеля повинен бути всією реальністю. Через Розум визначаються всі сторони людського життя. Природа, мислення, дух, держава, мистецтво, прекрасне, справедливе – це основа, в якій виступає наперед світом Розум. Перша і найбільш значна праця Гегеля – "Феноменологія духу" (1807 р.) – є відображенням духовного досвіду, набутого людством. У ній вирішується проблема тотожності суб'єкта й об'єкта на основі обґрунтування тотожності індивідуального і абсолютного «Я». Це – духовний розвиток індивіда, еволюція суспільства і зміна форм його свідомості або індивідуальна свідомість, суспільства і суспільна свідомість. Після закінчення процесу виховання і здобуття освіти кожна людина стає здатною подивитися на світ і на себе крізь призму певного стану світової історії, "світового Духу". Саме таким чином знімається протилежність суб'єкта й об'єкта, досягається абсолютна тотожність мислення і буття.

В процесі розвитку індивідуальної свідомості співвідносяться певні форми розвитку людської культури, духовного життя: мораль, наука, право, релігія та ін. Вершиною цього руху в історичному та індивідуальному питанні є освоєння мови філософії – поняття. "Дійти до поняття" – це значить оволодіти здатністю формулювати і виражати свої думки в системі понять і категорій логіки. Поняття – це і є абсолютна тотожність суб'єкта і об'єкта.

Найабстрактнішому поняттю "чистому буттю" протистоїть у Гегеля "ніщо". Сутність "ніщо" Гегель пояснює так: речі ще немає, коли вона починається, людини ще немає, коли вона зачата. В зародку об'єднане і буття, і небуття людини. Ця єдність зазнає "турботливість" усередині себе, і ця внутрішня напруга, процес, який постійно незримо відбувається, в становленні людини. Свою філософську систему Гегель назвав "абсолютним ідеалізмом". Це пов'язано з прагненням охопити увесь природний і духовний світ єдиним поняттям. Виходячи з цього, першим і основним визначенням буде "абсолютна ідея" – розум, мислення, розумне мислення.

"Абсолютна ідея" – субстанція, яка становить сутність і першооснову всіх речей. Розум є субстанція і саме те, завдяки чому і в чому вся дійсність існує як буття, розум є безмежна могутність. "Абсолютна ідея" існує вічно і містить всі можливості для визначення природних, суспільних і духовних явищ.

Перший етап саморозкриття "Абсолютної ідеї" – логіка. Через логіку виникають категорії – буття, небуття, пізнання тощо. Ці категорії чисті думки, що перебувають у стані руху. Наступний етап саморозвитку "Абсолютної ідеї" – природа. Створюючи природу "Абсолютна ідея" постає у вигляді кінцевих чуттєвих, тілесних одиниць. Бог створює природу з тією метою, щоб з неї виникла людина і разом з нею людський дух. Він охоплює сферу людського соціального життя і розуміється як надіндивідуальна цілісність. Найвища форма "Абсолютної ідеї" є "Абсолютний дух". Він є сукупною духовною діяльністю людських поколінь, що змінюють одне одного.

5 Людвіг Андреас Фейєрбах (1804-1872 рр.)

Фейєрбах вважає, що безсмертним може бути тільки Бог, але Бог є любов, і любляча людина причетна до Бога. Біблія – не вічна мудрість, а всього лише епізод в «епосі людства»; справжнє «слово Боже» містить всесвітня історія. Фейєрбах не визнає індивідуального безсмертя, його людина досягає тільки в творчості. Бог – об'єктивна абстракція, яка існує лише в головах людей. У свідомості здійснюється перевертання дійсних відношень, і дійсний творець Бога – людина стає залежною від нього.

Таким чином, Фейєрбах прагне відродити в людині необхідність самоствердження і гідності. І це можливо, на його думку тільки на основі матеріалістичного світогляду. Фейєрбах відстоює в своїй філософії антропологічний принцип. Сутність його в тому, щоб завдяки людині звести все надприродне до природи, і завдяки природі все надлюдське звести до

людини, спираючись на історичні та емпіричні приклади. В центрі філософії повинна знаходитись людина як найвища істота природи. Сутність людини, за Фейєрбахом, - це сама людина, конкретний індивід. Людина має три істотних принципи – розум, волю, серце. "Я" для Фейєрбаха – це людина, наділена тілом і мислячою головою, реальна істота зі всіма просторово-часовими характеристиками, завдяки чому здатна споглядати і мислити. Суттєвою характеристикою суб'єкта в системі Фейєрбаха є чуттєвість. Вона – узагальнююча характеристика антропологічних властивостей "природи людини", її тілесності, розуму, волі, "серця". Чуттєвість – це спілкування з іншою людиною. Саме в сфері міжлюдського спілкування і здійснюється реалізація людиною своєї родової сутності. Позиція Фейєрбаха як аїеїста полягає у відстоюванні релігії без Бога, релігії любові людини до людини. Любов є універсальним законом розуму і природи, і тому повинна бути вищим і першим законом людини. Людина людині Бог – така вища практична першооснова і поворотний пункт всесвітньої історії. Фейєрбах, обожествляючи прості закони людської спільності та моральності, прагне з цієї гуманістичної позиції упорядкувати людське суспільство, привести його до щастя. Саме тому етика Л. Фейєрбаха – евдемонізм, тобто вчення, яке обґрунтовує прагнення до щастя.

Питання для самоконтролю:

1. *Визначьте основну філософську ідею І.Канта.*
2. *Що покладає в основу філософського розуміння дійсності Й. Г. Фіхте?*
3. *Яке основне досягнення філософії Ф. Шелінга?*
4. *Окресліть основні принципи філософії Г. В. Ф. Гегеля.*
5. *Визначьте сутність антропологічного матеріалізму Л.Фейєрбаха.*

Проблемне завдання

"Удосконалення самого себе через вільне використання впливу на нас інших і удосконалення інших шляхом зворотної дії на них як на вільних істот – ось наше призначення в суспільстві".

Чи погоджуєтесь Ви з міркуванням Й. Г. Фіхте про розвиток людини ?

Використана література:

1. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2 ч. – 4.1 Історія розвитку філософської думки – К., 2002 – с. 217-287.
2. Кунцман П., Буркад Ф. – П., Відман Ф. Філософія. – К. 2002 – с. 134-146; 150-156.

Тема: 8. Філософська думка України

Питання:

1. Філософська думка у культурі Київської Русі.

2. Гуманістичні ідеї у філософській думці України (XV-XVII ст).
3. Філософія Г. Сковороди і П. Юркевича.
4. Українська філософія XIX-XX століття.

1 Найдавніші збережені пам'ятки писемності Київської Русі, що є джерелом пізнання історії філософської думки народу, датуються кінцем X – серединою XI ст. На думку деяких дослідників, наприкінці X ст. була написана включена до складу «Повість временних літ» «Промова філософа», де лаконічно відтворюється відповідно до християнського віровчення історія створення світу. У середині XI ст. створюється «Слово про Закон і Благодать» Іларіона, «Зборники Святослава» 1073 та 1076 рр. та низка інших пам'яток, що насичені глибинним філософським змістом. Істотне значення для розвитку тогочасної філософської думки мало запровадження на Русі християнства. Завдяки цьому Київська Русь одержує можливість прилучитися до досягнень світової культури. Адже християнство є релігією. Писання з властивим йому шанобливим ставленням до Слова. Не лише священні тексти, а й світ загалом сприймався як книга, що містить заповідану Богом істину, котру людина має збагнути. У такому розумінні культура, що розвивається під впливом християнства, спонукає до осягнення сенсу «прихованого» в Слові, стимулює до роздумів над словом. А це, стимулює напружену інтелектуальну діяльність, спрямовану на осягнення глибинних філософських ідей, закладених у текстах. Відповідно до цього у киево-руській культурі виробляється розуміння філософії і філософа. Філософом вважався той, хто, спираючись на книжні знання, не просто здобув істину про сенс людського існування, а разом з цим перетворив одержану істину на керівництво у власному житті. Такому розумінню філософії відповідають й ті визначення її, що функціонували у культурі Київської Русі. Серед найпоширеніших – перше в слов'янській літературі визначення філософії, що його містило популярне на Русі «Пространне житіє Костянтина – Кирила Філософа», складене болгарським мислителем Климентом Охридським. Згідно з ним філософія визначалась як «Знання божих та людських речей, що навчає, як людина може наблизитись до Бога, як ділами своїми уподібнитись за образом і подобою творцеві своєму».

Помітне місце у системі філософсько-світоглядних уявлень діячів Київської Русі посідає гносеологічна проблематика. Яскравим виявом теоретико-пізнавальних орієнтацій в культурі Київської Русі є розуміння ролі книги у житті людини. «Книжність» осмислюється як одна з найвищих чеснот людини, як заорука мудрості

Сенс пізнавальної діяльності вбачається не в одержанні нових, незнаних раніше істин. Істина, єдина і всеохоплююча, вважається давно проголошеною і викладеною у «богонатхненних» книжках. Текст, який містить істину, - таємний і багатозначний. Способом такого пізнання виступає «притча». Автор Климент Смолятич (XII ст.) пояснює, що є два способи пізнання – «благодатний», властивий лише святым і апостолам, яким Христос безпосередньо відкрив таємниці небесного царства, і «приточний»,

доступний всім смертним, які реалізують його в акті розумного тлумачення «знань» і «чудотворень».

Однією з головних під час з'ясування сутності людини стає проблема співвідношення в ній тіла й душі. Тіло, як «природна» сутність, єднає людину з усією природою. Душа ж людини нематеріальна. «Державною силою» людської душі вважається ум. Ум не тільки володар душі, а й «цар» почуттів. Тому він пов'язує воедино душу й тіло. Душа людини, яка, на відміну від природної плоти, створена «благодаттю», управляє тілом, «наче князь державою» – так пояснює роль душі митрополит Никифор у «Посланні», адресованому князеві Володимирі Мономаху.

Опозиція духу і тіла – не єдина, що зумовлює характер підходу до розуміння людини. Не менш складним для діячів тогочасної епохи виявляється поєднання індивідуально-особистісного і колективного. З одного боку, стосовно Бога людина мислилась як індивід, що особисто відповідає за вчинене протягом земного життя, з іншого осмислюється місце і роль людини в суспільному житті. У контексті такого погляду набуває великої ваги поняття «честі» і «слави» як найвищої цінносної характеристики сучасної людини. Це мало місце в «Руській правді», інших юридично-правових документах Київської Русі. На понятті «честі» ґрунтується ідеальний образ князя, княжого дружинника у межах дружинної моралі, оспівуванню якої присвячено «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім» та інші твори. Істотну роль в етичних поглядах Київської Русі відіграє розробка образу святого.

Святий – «обранець» серед людей, але, по суті, належить не їм, а світу Божественному. Образ святого набирає характеру розповіді про тяжкий шлях, що його проходить видатна особа до реалізації вищої життєвої мети – обоження.

Тим самим в культурі Київської Русі формується уявлення про святість як втілений моральний ідеал поведінки, особливу позицію, що розуміється як жертовність, яка надихається цінностями «не від світу цього», але здійснюється тут, на землі. Показовою щодо цього є й найдавніша оригінальна пам'ятка писемності Київської Русі –

«Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона. Залучення Русі до християнського світу, на думку Іларіона, й знаменує нову епоху, епоху Благодаті, що починає панувати на просторах «землі Руської». Зрештою, прикметною рисою філософської думки Київської Русі є співвідношення її з мораллю. Все в світі співвідноситься з космічним конфліктом добра і зла й виявляється включеним до світової історії спасіння.

2 Термін «Ренесанс» (Відродження) в історії філософії характеризує філософську думку доби, що визначає перехід від середньовічної культури до становлення капіталізму. Центральною ідеєю гуманізму була актуалізація можливостей, закладених в індивіді, ствердження права людини на задоволення земних потреб, насолоду, обґрунтування ідеї свободи

особистості, справедливого суспільного ладу. З кінця XV ст. зростає потяг до збагачення на Ґруні аристотелевої традиції наукових знань про природу, Всесвіт. Цьому сприяє активна діяльність гуртка київських книжників, які у 70-ті роки XV ст. здійснюють велику роботу по перекладу на давньоукраїнську мову серії трактатів арабо-єврейського походження з проблем метофізики, логіки, астрономічної та астрологічної літератури. До їх числа належать переклади книги науково-енцклопедичного характеру «Аристотелеві врата, або Тайная Тайних», логічних трактатів книг з астрономії: «Шестокрили», «Космографія» та інші. «Аристотелеві врата» були першою своєрідною медичною енциклопедією, що поширювалась в Україні. Крім різноманітних даних у галузі медицини, книга містила численні відомості з фізики, а також про особливості рослин, тварин, мінералів тощо. Разом з тим в ній обговорюється досить широке коло морально-етичних, онтологічних, гносеологічних проблем, зокрема, проблеми добра і зла, співвідношення слова і мовчання, питання віри в чудеса, християнські чесноти.

Помітне зростання інтересу до світу й людини заклало ґрунт для появи плеяди представників української інтелектуальної еліти, які зробили певний внесок у розвиток тогочасної західноєвропейської культури.

Найбільш яскравими представниками цієї плеяди були: Юрій Катермак-Дрогобич (бл. 1450-1494 рр.), Павло Русин із Кросна (рік народження невідомий – помер бл. 1517 р.), Лукаш з Нового Міста (помер бл. 1542 р.), Станіслав Оріховський Роксолан (1513-1566 рр.), Туробінський-Рутенець Іван (1511-1575 рр.), Григорій Чуй Русин (бл. 1523-1573 рр.).

Цей не повний перелік засвідчує, що певне коло представників української інтелектуальної еліти активно діє на Ґруні західноєвропейської культури кінця XV- серединиXVI ст. Значне місце у ранніх українських гуманістів посідає дослідження проблем природи. Поширення знань про всесвіт є обов'язковою передумовою вдосконалення розумових здібностей людини. Бо, зазначає С. Оріховський, як поле, хоч яке родюче, без належного обробітку залишиться безплідним, так і людина, навіть найталановитіша від природи, нічого не здійснить видатного без оволодіння науковими знаннями й, передусім, найпершою серед наук філософією. Основою світогляду цих діячів є ствердження гідності особи, її свободи, ідеалів соціальної справедливості.

На цьому ґрунті вони розвивають свої погляди на сенс буття людини й людської історії. Чеснота, на думку П. Русина, «прагне діянь великих», «трудів незмірних», які єдині вказують гідним людям шлях до справжнього щастя. Для здійснення «діянь великих» необхідною є не лише сила, а й розум.

С. Оріховський обґрунтовує принцип органічного єднання розуму з силою.

На думку гуманістів, справжня мудрість і правдива наука щільно пов'язані з освітою, вихованням. Українські гуманісти активно розробляють ідеї теорії «природного права» та «суспільної угоди». До філософського

осмислення проблем держави звертається С. Оріховський. Держава, з погляду С. Оріховського, виникає у результаті суспільного договору, що укладають між собою люди через вроджене їхнє прагнення до взаємної допомоги і схильності людей одне до одного. Центральним принципом, згідно з яким має будувати своє життя громадянин, є принцип спільного блага, основними ідеями якого є патріотизм, служіння державі.

Справедливою є держава, що забезпечує життя громадян згідно з їхніми природними правами. Такими є, насамперед, право на власність, свобода совісті, слова, право жити відповідно до вказівок власного розуму. Закон природи один є мірою свободи людини, прав та обов'язків її.

Таким чином, гуманісти відображали інтереси світської інтелектуальної еліти свого часу, прагнули зняти відчуження сутнісних сил людини, повертаючи її з неба на землю.

3 Григорій Савич Сковорода (1722-1794 рр.) є одним із найвидатніших представників історії української філософії. Визначаючи предмет філософії, Сковорода вважає, що вона – саме життя. Філософствувати – значить «перебувати на самоті з собою», на самопізнання слід спрямовувати людське життя. Мета людського життя – це «внутрішній світ», «радість серця», «міцність душі».

Причина людських страждань – у «неправдивому розумінні» суті речей. Для людини є два способи життя: «світський» – згубний та «божий» – спасенний, праведний. Останній є умовою знаходження «правильного» погляду, подолання гріха. Це не шлях розуму та розуміння, а шлях віри і любові до Бога. Найвища мудрість для Сковороди – «філософствувати у Христі», оскільки Христос та істина – тотожні. Жити в істині означає жити в Христі. Кожна людина прагне до самопізнання, бо найкоротший шлях до Бога через власне «серце», через відкриття в ньому «образу божого». Здобуваючи собі «нове серце», людина сама стає «сином божим», «обожнюється», «преображається». Отже, справжній центр ваги філософії Сковороди як «мистецтва життя» – у відкритті в собі «сина божого», «внутрішньої», «духовної» людини.

Реальність Сковорода розуміє як гармонійну взаємодію трьох світів: макрокосмосу, мікрокосмосу, символічного світу або Біблії.

Макрокосмос – великий світ. Мікрокосмос – світ людини. Макрокосмос – це природний світ відчутних речей і явищ (як матерія), але насправді – «пуста видимість», «тінь» справжньої, але невидимої його «натури» – Бога. Бог – не сама природа, а її «джерело», «світло», «сонце».

Мікрокосмос (людина) складається з «елепіричної» (тілесної) та «внутрішньої» (справжньої, «істинної») людини. Гармонія великого світу (макрокосмосу) і людини (мікрокосмосу) не встановлюється сама собою, автоматично. Можливих способів гармонізації людини із світом багато і кожен має віднайти відповідний своїй неповторності й унікальності спосіб життя у світі. Але ці способи репрезентовані людині символічно. Тобто між

макрокосмосом і мікрокосмосом існує посередник, третій світ, світ символів – Біблія. Біблія як третій світ є справжнім, реальним Словом Божим і втіленням Бога. Біблія є Бог.

Не освіта та знання роблять людину щасливою, а лише ретельне вивчення себе, що і відкриває шлях до щастя, спокою, душевної згоди. Кожен повинен пізнати себе, свої природні нахили та здібності. Так як суспільство складається з окремих людей, то це є шляхом і до загального блага, тому самопізнання у Сковороди виступає як універсальний засіб перетворення людини та світу, усунення світового зла.

Етичні погляди Сковороди базуються також на самопізнанні, яке має остаточною метою «мистецтво життя». Людина може знайти щастя через самопізнання. Найвищим усвідомленням цього є «вдячність» як певний ціннісний рівень людського буття, що поширюється на Бога, батьків, благодійників. Завдання виховання – зберегти здоров'я та навчити вдячності.

У вдячності людина не втрачає власної гідності, а, навпаки, дістає стимул для змістовного спілкування з іншою людиною на основі поважання її особистої самобутності.

Найвизначнішим українським філософом минулого століття вважається Помфія Данилович Юркевич (1827-1874 рр.).

«Філософія серця» П. Юркевича є цілісною філософсько-атропологічною концепцією, в якій пропонується погляд на людину як на конкретну індивідуальність. Серце – це скарбник і носій усіх тілесних сил людини; центр душевного та духовного життя людини; центр усіх пізнавальних дій душі; центр морального життя людини. Юркевич вважає, що мислення не вичерпує собою всієї повноти духовного життя людини, так само, як досконалість мислення не може визначати всіх досконалостей людського духу. В "серці" людини міститься основа того, що притаманне її уявленням, почуттям і вчинкам особливості, виражають душу саме цієї, а не іншої людини, стаючи проявами не загальної духовної істоти, а живої, конкретної людини.

Світ як система явищ, повних краси, існує і відкривається для глибокого "серця", а вже потім для розумного мислення. Завдання, що вирішує мислення, виникають не з впливів зовнішнього світу, а з вимог "серця". Тільки для "серця" можливий подвиг і самовідданість, і людина йде по велінню "серця", а не за абстрактною думкою.

Для розуміння суті «філософії серця» Юркевич робить два принципово важливі висновки: 1) «серце» може виражати, знаходити та розуміти такі душевні стани, які за своєю ніжністю, духовністю недоступні абстрактному знанню розуму; 2) поняття й абстрактне знання розуму відкривається або дає себе відчувати та помічати не в голові, а в «серці».

Таким чином, закон для душевної діяльності не покладається силою розуму як його витвір, а належить людині як готовий, незмінний, Богом установлений порядок морально-духовного життя людини та людства.

4 У XIX ст. різні галузі культури Європи охопив романтизм. Український романтизм починається з творчості І. Котляревського, визначальними в якій стають ідеї народності, демократизму, антикріпацькі тенденції. Світогляд Котляревського набував глибокого філософського змісту в утвердженні духовних сил народу, оптимізму, мужності, справжнього сенсу людського існування.

Важливе місце серед українських романтиків належить М. Максимовичу (1804-1873рр). На його думку, завдання філософії – проникнути у внутрішнє знання та єдність предметів, а роль філософа – визначити головні галузі знання. Предмет філософії охоплює всі предмети остаточного пізнання, тому філософія повинна бути історичною наукою.

З основними принципами світогляду романтизму пов'язані пошуки шляхів національного самоусвідомлення українського народу, провідним діячем Маркіяном Шишкевичем. На перше місце в своїй творчості Шашкевич ставив мову, вважаючи її найважливішою зовнішньою та внутрішньою ознакою національної самобутності. Романтичне світорозуміння притаманне і М. В. Гоголю. Мета його творчості – оживлення душі, а цього можна досягти не розумом, волею, а чуттям. Гоголю властива закоханість у природу, її обожнення, злиття з нею. Призначення людини, вважає він, полягає в тому, щоб приносити в світ гармонію, добро, красу, знайти своє місце в світі. Для творення добра людина повинна пізнавати саму себе, свої помилки. У пошуках правди і добра, Гоголь звертається до Бога.

В ньому він вбачає світ почуттів, розуму, правди, світ, який несе з собою гармонію і закон, творить усе прекрасне. Гоголь закликає жити для любові, оскільки сама людина є витвором любові Божої до неї.

Ідеї романтизму і народності, соціально-політичного та національного розвитку знайшли своє відображення в творчості діячів Кирило-Мефодіївського Братства, яке існувало з 1845 по 1847 рр. Програмним документом братства стали написані продзором Київського університету М. Костомаровим (1817-1885 рр.) «Книга буття українського народу» (або «Закон божий») і «Статут слов'янського товариства».

Український народ Костомаровим характеризується як індивідуальність з притаманними йому такими рисами, як ідеалізм, глибока релігійність, демократизм, небажання сильної влади. Все своє життя Костомаров обстоював самобутність українського народу, його право на гідне існування, на розвиток національної культури, рідної мови. Важливу роль у цьому відводив освіті, науці.

Важлива роль в діяльності Братства належала П. Кулішу. У ставленні до релігії Куліш був романтиком, будучи твердо переконаним, що наука потрібна людям, але за умови, що вона не відхилятиме ідеї «царства Божого» як вільного, тотожного самому життю, як «слово» життя, науки наук; носієм яких є Ісус Христос. У громадському житті, вважав Куліш, домінуюча роль належить ідейним духовним факторам. Між серцем людини і всім зовнішнім точиться постійна боротьба. Тому потрібно прислухатися до живого голосу

народу, відкинути все зовнішнє, вороже, шкідливе, наслідувати історичну ідею – слово Боже, відображенням якого є народний ідеал.

Зі світовою славою Т. Г. Шевченка (1814-1861 рр.) пов'язана величезна кількість багатогранних досліджень його творчості. Сутність його поезії становить романтизм. Світогляд Т. Г. Шевченка є «антропоцентричним», сутність якого полягає у зведенні людини в центр усього буття, всього світу, як природи так і історії, всіх сфер людської культури. При цьому саме природа відгукнеться на життя людського серця, говорить з людиною, озивається до неї, сумує, хвалить Бога, плаче, сміється – все це залежить від того, що переживає людина, яка завжди залишається в центрі образу історії, історичної події.

Питання для самоконтролю:

1. *Розкрийте зміст основних типових рис української філософії.*

2. *Визначте, що було спільного та відмінного в ідеях*

західноєвропейського та українського гуманізму в епоху Відродження та Реформації?

3. *Проаналізуйте основний зміст філософських ідей Г. С. Сковороди.*

Проблемне завдання

"Дух людський не безумовно діяльний у своєму мисленні та пізнанні; він пов'язаний відношеннями чуттєвими, потребує збуджень ззовні, але, з другого боку, він не є здатність, яка тільки страждає, тільки сприймає та відчуває; в ньому самому первісно покладені чисті форми і закони, за якими єдино він може і мусить діяти і при яких він діє самостійно, тому що спрямовує свою діяльність за законами й формами, тільки йому властивими... Безумовно, філософія не дає нам такого спокою, якого шукає в ній більша частина людей; і той гірко обманювався, хто сподівався знайти у філософії відпочинок від виснажливої праці дослідження істини, або ж без напруження духовних сил поринати у спокійне духовне засинання; внутрішній світ самозбудження не приходить ззовні, а виникає в нас і через нас".

/Новицький О. Про закиди, роблені філософії з поглядів теоретичного і практичного, їхню силу й важливість//Україна: філософський спадок століт: 132 т. – Т. 1. – К, 2000. – с 407-408.

Чи згодні Ви з таким визначенням і характеристикою людського духу? Яка Ваша позиція в даному питанні?

Використана література:

1.Льїн В.В, Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник: в 24-41 Історія розвитку філософської думки. – К; 2002. – с. 361-401.

2.В.С. Горський. Історія української філософії: Курс лекцій – К., 1996. – с. 25-45, с. 45-66, с. 84-105.

Тема: 9. Загальна характеристика сучасної світової філософії XIX-XX століття.

Питання:

1. Філософія А.Шопенгауера.
2. Філософія Серена К'єркегора.
3. Філософія О.Конта.
4. Філософія Ф.Ніцше.
5. Філософія З.Фрейда
6. Екзистенціальна філософія та її різновиди.

1 Артур Шопенгауер (1788-1860 рр) у своїй діяльності на перше місце ставить боротьбу волі та розуму. Він вважає, що світ існує тільки як уявлення. Матеріальний світ – не що інше, як світ явищ. "Світ – це моє уявлення". Отже, світ існує остільки, оскільки ми його уявляємо. Таким чином, відбувається перехід із світу "як уявлення" в "світ як волю". Істина проявляється лише у випадку підходу до неї не з зовнішнього боку, а з внутрішнього, тобто зовнішньому досвіду. Не в мисленні, а в бажанні (хотінні) суб'єкт виступає сам по собі, розкриваючи свою внутрішню сутність – волю. Воля – первинна, незалежна від пізнання. Кожне поняття, думка – лише абстракція, тобто "я хочу, отже, існую". Воля первинна, незалежна від пізнання, яке вторинним, незалежним від волі. Кожен організм, у тому числі і людське життя, є нічим іншим, як розкриттям волі. Універсальний об'єкт волі – "воля до життя". Перше правило волі до життя – інстинкт самозбереження, який веде до егоїзму, що є джерелом усіх вчинків людини. Кожен вчинок є егоїстичним. Шопенгауер розрізняє два види егоїзму: власне добро і чуже горе. Як позбавитись цього?

Необхідно виявити завдання, які стоять перед людьми, потім подолати два етапи самознищення Волі. Перший – естетичне споглядання; другий – моральне самовдосконалення, завдяки якому відбувається змінювання поведінки в потрібному напрямку. Таким чином складається дві установки щодо життя. В утвердженні волі людина свідомо бачить життя таким, яким воно є, і приймає свою волю з усім, що сталося і ще станеться. У запереченні волі вона прагне подолати страждання, гасячи волю до життя. Саме цим шляхом, вважає Шопенгауер, інші індійські та християнські аскети.

2 В основу своєї філософії Серен К'єркегор (1813-1855 рр) поклав спрямованість до бога. Для цього потрібно зрозуміти конкретні умови існування окремої людини. Людина повинна здійснити вибір, завдяки якому вона переходить від "недійсного буття" до "самої себе". Оскільки людина не сама себе створила, це зробив Бог, – то цей відчай є станом неготовності до Бога, а визначення гріха: небажання бути самим собою перед Богом. Дорога до Бога складається з різних стадій (принципів

На естетичній стадії людина живе безпосередньо, вона не визначилася як свідомість. Вона живе гаслом: "Слід насолоджуватися життям".

Етична стадія демонструє вибір індивідом самого себе "адже, я можу вибирати тільки самого себе, і цей абсолютний вибір своєї самотності і є моєю свободою, лише оскільки я абсолютно обрав самого себе, я встановлюю абсолютну різницю, а саме, різницю між добром і злом".

Це приводить людину до релігійної стадії. Людина, яка збагнула свою гріховність зрозуміла, що в християнському бутті вона не в змозі самотужки позбавити її, бо лише Бог може створити передумови істини.

Зміст віри становить парадокс, і вічне зійшло в час, тобто Бог став людиною. Але якщо Бог мусив прийти до людей, щоб дати їм істину, то людина сама не в змозі осягнути істину, а мусить отримати цю умову свого буття від Бога. У вірі людина повністю покладається на Бога.

3 Огюст Конт (1798-1857 рр) є засновником позитивізму. Його мета – висвітлення питань розвитку, структури та функції знання в суспільстві. Основний зміст позитивізму: вчений повинен обмежуватися лише описом власних відчуттів.

Закони, поняття які формулюються на основі відчуттів не мають ніякого відношення до об'єктивного світу. Істина полягає в заміні вивчення першопричин явищ вивчення їх законів.

4 Центральним поняттям Фрідріха Ніцше (1844-1900 рр) є "воля до влади" як значний критерій поведінки явища суспільства. В своїй філософії він ставить питання: "Що добре? – Все, що зміцнює свідомість влади, бажання влади і саму владу людини. Що зле? – все, що є наслідком слабкості". Таким чином, "воля до влади" – основа права сильного. Для Ніцше важливою є заповідь: " Не сотвори собі кумира". Цим він підкреслює, що треба більше вчитися у життя, ніж чекати, доки воно вчитиме, більше сумніватися, ніж бездумно дотримуватися традицій. Саме життя тотожне інституту зростання влади, нагромадження сил, впертого існування; якщо воля до влади відсутня – істота деградує.

З "волі до влади" Ніцше виводить дві основи моралі. Він переконаний, що мораль, яка базується на добрі і зле, виникає як наслідок почуття зверхності одних людей над іншими: аристократів (кращих) над рабами (гіршими). Ніцше виступає проти християнської моралі. Вона заважає самовираженню людини. Справжня мораль сильної людини повинна мати принципи:

- єдиною безумовною цінністю є "цінність життя";
- існує природна нерівність людей, пов'язана з життєвими силами та "волею до влади";
- сильна людина вільна від моральних обов'язків і не зв'язана ніякими моральними обіцянками.

Цементує ці принципи статус – "надлюдина". Зовнішня особливість "надлюдини" полягає в "вродженому благородстві", "аристократичності". Маса готова підкорятися, якщо володар доведе право керувати своєю зовнішністю, манерою триматися. Ніцше був проти будь-яких форм

панування масової свідомості, яка проявилась у фашистській Німеччині. Його надлюдина – гармонійна людина, в якій органічно поєднується фізична досконалість, моральні та інтелектуальні якості.

Ніщо не сприймав демократію, яка передбачає мораль рівності, для якої недосяжні ні високі почуття, ні високі думки.

У дійсності ж демократія надає рівні права та свободи всім – шлях до справедливості.

5 Засновником психоаналізу є австрійський лікар-психопатолог і психіатр Зигмунд Фрейд (1856-1939 рр). На думку Фрейда, більшість наших бажань і прагнень несвідомі. В сновидіннях, гіпнотичних станах, у описах, обмовках, неправильних рухах тощо знаходити вираження "несвідоме".

Людська психіка – це структура з трьома основними рівнями: несвідоме, півсвідоме, свідоме. До створеної моделі Фрейда входить три головних інстанції: "Воно" – глибинний пласт несвідомих нахилів, сукупність інстинктивних потягів, основа діяльності індивіда; "Я" – сфера свідомого, яке відділилося від "Воно" в процесі еволюції з метою адаптації до зовнішнього середовища, посередник між "Воно" і "зовнішнім світом". "Над – Я" – вища істота в людині і включає засвоєні індивідом значущі норми і заповіді, соціальні заборони влади.

Людська психіка функціонує на основі природних інстинктів з метою одержання найбільшого задоволення. Важливими є сексуальні нахили у вигляді прагнень, бажань, пристрастей. Вони охоплюють всю сферу людської любові, включаючи батьківську любов, дружбу, любов до Батьківщини.

Діяльність людини обумовлена наявністю як біологічних, так і соціальних прагнень, де домінуючу роль грають так звані "інстинкти життя" – "ерос" та "інстинкт смерті" – "тонатос".

Психоаналіз може бути використаний для пояснення і врегулювання суспільних процесів. Людина може оволодіти своїми інстинктами, пристрастями і свідомо керувати ними в житті.

6 Засновником сучасного екзистенціалізму є німецький філософ Мартін Гайдеггер (1889-1976 рр). В основі всього знаходиться людське існування. Ніщо, крім людини, не знає про свою скінченність, смертність. Структура людського буття позначена як "турбота". Вона становить єдність трьох моментів: "буття – у – світі", "забігання уперед" і "буття – при – внутрішньо світовому існуючому". Перший підкреслює нерозривність людського буття і світу.

"Забігання уперед" – це відмінність людського буття від усякого наявного, предметного буття. "Людське буття" постійно "забігає" уперед, є завжди можливістю. Момент "турботи" специфічний спосіб ставлення до речей як супутників людини. В основі інтимне ставлення до речі, як до близького, зігрітого людським теплом, яке взаємно віддається людині назад.

Людське буття буває недійсним і дійсним. Недійсне буття – сьогоднішнє буття. Тому "світ речей" закриває від людини її скінченність. Дійсне буття –

усвідомлення людиною своєї історичності, скінченності і свободи. Воно досягається "перед лицем смерті".

Продовжує традиції екзистенціалізму Карл Яс перс (1883-1969). На відміну від інших Яс перс ставить проблеми буття, пізнання та людини, які повинні розглядатися історично. Людина існує або як предмет дослідження, або існує задля свободи. Людина не може бути до кінця пізнана наукою. Все, що є істотним в людині і є необхідним для людини, забезпечує комунікація. Це спілкування, в якому людина не "грає ролі", яку готує для неї суспільство (наприклад, батька, чоловіка, вченого, політика тощо). В процесі комунікації стає відомо, що таке – "актор" і хто грає всі ці ролі. У Яскерса важливою є проблема істини. Істина – це повідомлення, а істинне тільки те, що можна повідомити іншому, що об'єднає людину з людиною.

Істина особиста і для кожної людини своя. У суспільному житті існують два устої – це "істинність і глибока повага до людського буття, або наука та гуманність".

Новим у розвитку екзистенціалізму стала діяльність французьких філософів Сартра і Камю. Жак-Поль-Сартр (1905-1950) в основі своєї філософії має принцип – якщо Бога немає, то все дозволено. З Богом зникає можливість знайти які-небудь цінності у надчуттєвому світі. Людина сама вибирає цінності моралі, сама проектує своє життя. Свобода не терпить ні причини, ні основи, вона не визначається можливістю людини діяти відповідно до того, якою вона є, оскільки сама її свобода є вибір свого буття: людина така, якою вона себе вільною вибирає.

Думки Сартра продовжує французький філософ Альбер Камю (1913-1960). За його переконанням весь світ, все сутнісне глибоко безглузде. Основне завдання – здобути всі наслідки із абсурду, що панує у Всесвіті, з його безглуздістю. Вся історія наукової думки для нього – історія протистояння розуму з почуттям. Не на пізнання закономірності, а на етичні теми треба спрямовувати свої погляди. Він вважає, що двадцяте століття є часом строку. Строк пов'язаний з "абсурдом нещасної свідомості". Камю заперечує віру в Бога як безґрунтовний, утопічний самообман. Для віруючих сам "абсурд" став Богом. Все реальне чуже для свідомості, випадкове, а отже, абсурдне. Абсурд і є реальність.

Свобода мислиться Камю, як притаманна природі людини потреба самовираження особистості; бунт – повстання проти долі. Дійсно вільна людина – це та, яка, приймаючи смерть, разом з нею приймає і можливі наслідки. Людина, яка усвідомила абсурдність свого існування, повинна керуватися тільки тим, що вона знає, рахуватися з тим, що існує, і не дозволяти втручатися у її життя нічому, що не було достовірним.

Питання для самоконтролю:

1. *У чому полягає сутність "волі" у філософії А.Шопенгауєра ?*
2. *Проаналізуйте міркування Ф.Ніцше про "надлюдину".*
3. *Визначте концепцію свідомості З.Фрейда.*

4. *Охарактеризуйте сутність екзистенціалізму.*

Проблемне завдання

"...я люблю тих, хто не шукає за зірками основи, щоб загинути і стати жертвою, а приносить себе в жертву землі, щоб земля колись стала землею надлюдини. Я люблю того, хто живе для пізнання, хто хоче пізнавати для того, щоб коли-небудь жила надлюдина. Я люблю тих, хто працює і творить, щоб побудувати житло для надлюдини і приготувати до приходу її землю, тварин і рослини, бо так хоче вона своєї загибелі..."

/Ніцше Ф. Так говорив Заратустра //Сочинения В 2т.-Г.2.-М.,1996.-с.8-10/.

Прочитавши текст, скажіть чи погоджуєтесь Ви з міркуваннями Ф.Ніцше про "надлюдину" ? Яке ваше розуміння досконалої людини ?

Використана література:

1.Льїн В.В., Кулагін Ю.І.. Філософія: ПідручникВ24-4.1 Історія розвитку філософської думки. – К.,2002.-с.278-294.

2.Кунцман П., Буркард Ф.П., Відман Ф. Філософія.-К.,2002.-с.161-165.

Тема: 10. Онтологія. Філософське розуміння світу. Проблема буття.

Питання:

1. Вчення про світ. Підстави існування світу.
2. Проблема «буття» у філософії.
3. Буття людини у світі.

1 Поняття буття пов'язане з поняттям «світ», яке близьке за значенням до слів «свій», «община». Поняття «світ» означало, єдність цілісність й упорядкованість всього суцього. Джерелом цієї єдності та впорядкованості світу було життя общини. У цьому «світі» можна виділити два аспекти: смисли, пов'язані з практичною діяльністю (знання їстівних і лікарських рослин, навик полювання тощо), тобто об'єктивні знання.

Паралельно формувалось інше поняття світу, основою якого було знання об'єктивних властивостей і відношень речей. Під світом починають розуміти світ об'єктивної природи, яка охоплює й людину.

У філософії світ осмислювався крізь призму категорій буття і суцього. Традиційно світ розумівся як буття упорядкованого суцього(речей).

Буттю світу як буттю суцього протистояло буття, яке не є суцим (не є річчю). Таким буттям, з одного боку, є Бог (Бог має буття, але не є суцим, річчю), з іншого – буття «Я» (свідомість), яке також не є суцим, оскільки про буття Бога заговорили лише з часів К`єркегора, та в центрі онтології як вчення про буття знаходився світ.

Таким чином: перед онтологією як вченням про світ постали такі проблеми: як виник світ (підстави існування світу); яка будова світу і який характер відношень між расами світу.

Щодо існування світу (способів визначення світу) можливі такі відповіді: світ існує сам через себе, не маючи підстав поза собою; світ існує через Бога; світ існує (визначається) через буття свідомості.

До першої відповіді вдаються матеріалісти, які розуміють під світом сукупність матеріальних речей. Матерія вічна, не знищувана, вона лише перетворюється з однієї форми в іншу.

Об'єктивний ідеалізм зводить світ до сукупності матеріального суцього. Світ ідей як самостійне суще притаманний вченню Платона. Щодо підходів до світу матеріалісти та ідеалісти принципово не відрізняються. Ідеалізм тлумачить світ як матеріальне явище, суще яке вивчає наука. Вони лише по-різному розуміли підстави існування світу, вважаючи, що він створений Богом.

Залежно від особливостей розуміння відношення Бога і світу в філософії Нового часу сформувалось три концепції – теїзм, пантеїзм, і деїзм. Риси пантеїзму, який ототожнює Бога і світ, притаманні М. Кузанському, Дж. Бруна. Концепцію деїзму, за якою Бог створив світ, дав йому імпульс до руху і розвитку і далі не втручається в його справи, сповідували Р. Декарт, Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс. Теїзм вважав Бога духовною особою. Будучи духовною особою, Бог може втручатись в розвиток подій у створеному ним світі (К'єркегор). Отже, класичний об'єктивний ідеалізм, як і матеріалізм, розумів світ як сукупність матеріального суцього. За об'єктивістсько-натурального розуміння світу як природи постає питання: що таке природа, що розуміти під природою. Тому, світ стає культурно-історичним явищем. Протягом життя людина по-різному сприймає світ.

З іншого боку, суб'єктивістсько-культурологічне розуміння світу спрямоване на виживання людини, враховує природу людини та навколишню природу.

2 У самому широкому розумінні під буттям розуміється все існуюче; все суще: матеріальні речі, процеси – фізичні, хімічні, геологічні, біологічні, соціальні, психічні, духовні, їх властивості, зв'язки і відношення. Всебічність, первинність буття властива абстрактним, загальним поняттям. Першою книгою Священного Писання є книга Буття, в якій Бог є сущим (існуючим.) Як розкривалась категорія буття в періодах розвитку філософської думки?

В античний період пошуки онтологічної основи зосереджені на пошуках первоначала світу, яка історично реалізувалась у двох варіантах: субстратному і субстранційному.

Перший зводився до ототожнення першоначала з конкретною природною стихією («вода», «повітря», «вогонь»), ц другому сущу розглядалось як відокремлена сукупність (апейрон). Перевага другого тлумачення – універсальність, абстрактність, яка уникає виведення реальної багатоманітності дійсності з окремих її компонентів. Наприклад, Парменід

серед розмаїття ідей виявляє думку, яка виводить за межі суб'єктивного: не думку про щось, а думку як таку, не існування чогось, а просто існування.

В епоху середньовіччя філософія поєднується з богопізнанням. У цей період був виведений онтологічний доказ буття Бога. В ньому Абсолютне буття виводилося з поняття буття, а саме: те, більше чого не можна помислити, не може існувати в розумі. Якщо ми Бога мислимо, то він існує він є буттям.

В епоху Відродження і Нового часу філософія стає світським знанням. Буття осмислюється як щось тілесне, предметне, як об'єктивна реальність, яка протистоїть людині та її розуму. Для концепції буття в цей час характерний субстраційний підхід: субстракція – незмінна основа буття, а її акциденції (властивості, похідні від субстракції) мінливі і змінні.

На рубежі ХІХ ст. відбулось нове дослідження буття. Для

Й. Г. Фіхте дійсне буття – діяльність Я, а матеріальне буття – її продукт. У Г.В.Ф. Гегеля ототожнене мислення і буття проходить стадії розвитку – від невизначеного, абстрактного буття до Абсолютного Духу.

У сучасній філософії акцент робиться на бутті насамперед як на людському існуванні: буття є наше життя.

В екзистенціалізмі людське буття – це одухотворене буття (М. Бердяєв). Головне в ньому – усвідомлення своєї тимчасовості, постійний страх перед останньою можливістю не бути (смертю), а отже, усвідомлення безцінності своєї особливості.

Таким чином, філософська онтологія є сукупністю теоретичних обґрунтувань та інтерпретацій будови, походження, існування і розвитку оточуючої дійсності, суцього у їх світовій цілісності - об'єктивного і суб'єктивного.

3 Спрямованість на буття-природна життєва настанова кожної людини. Явища, що здаються найпростішими для людського розуміння, виявляються найскладнішими. Виникає питання – як співвіднести розмаїття та єдність різних виявів буття з людиною?

Розвиток, прогрес – це ті атрибути буття, до яких слід ставитися обережніше. Наприклад, прогрес, нехтуючи проблемами довкілля, призводить, як відомо, до екологічної катастрофи.

Більш оптимальна позиція полягає в розумінні буття як постійного перебігу величезної кількості можливостей.

Г.С. Сковорода вважає, що серед шляхів і способів досягнення злагоди між людиною та світом, найперший є осягнення індивідом власної природи.

Сьогодні буття розглядають під кутом зору екзистенціальності, що світ має безліч шляхів, отже пізнавати його можна за допомогою багатьох, альтернативних теорій.

Гіпотеза «антропного» Всесвіту передбачає, що тільки в тій його частині, де ми існуємо, створилися передумови для виникнення живого. Ця наука подій в історії Землі і Сонячної системи оцінюється як «щасливий

випадок». Американський астроном К. Саган запропонував наочну модель розвитку Всесвіту, орієнтовану на людину. За його концепцію одна секунда космічного року дорівнює 500 рокам, а весь рік 15 мільярдам земних років. Все починається з Великого вибуху – моменту, коли почалася історія нашого Всесвіту. Згідно з моделлю К. Сагана із цілого року розвитку Всесвіту на людську історію припадає всього приблизно півтори години.

Відразу виникає питання про життя в інших частинах Всесвіту. На нього спробував відповісти вчений І. Шкловський. Виходячи з того, що Земля – єдина планета Сонячної системи, на якій є життя і розум, І. Шкловський у 1976р. висунув ідею можливої унікальності розумного життя тільки на Землі.

Питання для самоконтролю:

1. *Що таке «світ» і чому він є тільки там, де є людина? Ваші аргументи.*
2. *І чому полягає зміст поняття «буття»?*
3. *Як формувались уявлення про буття в процесі розвитку філософії?*
4. *Охарактеризуйте фундаментальні властивості буття світу.*

Проблемне завдання

Прочитайте і проаналізуйте переконливість доказів існування небуття.

Що небуття існує, можна довести багатьма способами:

- доказ від часу: існування нинішнього передбачає існування минулого і майбутнього, тобто того, чого вже або ще немає. Це часовий модус небуття;

- доказ від простору: існування чого-небудь ц таму або іншому місці передбачає не існування його в іншому місці. Це просторовий модус небуття;

- доказ від руху: тіло, що рухається є там, де його немає, і його немає там, де воно є. Це мобільний модус буття;

- доказ від виникнення нового: нове – це те, чого ще не було в причинах і умовах, але вони це нове породили. Але, де вона була, коли його не було? У небутті: Це емерджентний (сходження нижчих форм буття з вищого буття) модус буття;

- доказ від протилежності: світи, «антисвіти», частинки й античастинки, позитивні і негативні числа, взагалі все протилежне «погашає» одне в небутті і вони виникають з нього як з нуля (система координат);

- доказ від випадковості: випадкове те, що може бути, а може і не бути, отже, існування випадковості передбачає існування небуття. (Чанышев А.Н. Трактат о небытии //Вопр. филос. – 1990. - №10. с.160)

Використана література:

1. Причепій Є.М. Філософія: Посібник.-К.,2001.-с.265-272.
2. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2ч.–ч.2.–К.,2002. – с.39-43, 46-49, 63-64.

Тема: 11. Діалектика.

Питання:

1. Історія формування теорії діалектики
2. Закони діалектики.
3. Категорії діалектики.

1 Діалектика (грец. Мистецтво ведення бесіди, полеміки).

1. Мистецтво полеміки, логічний метод встановлення істини шляхом виявлення та подолання суперечностей у судженнях супротивникам;

2. Об'єктивний процес розвитку явищ на основі виникнення, боротьби та розв'язання притаманних їм суперечностям;

3. Філософська наука про універсальні закони руху; Розвитку природи, суспільства і мислення.

Поняття «діалектика» вперше застосував Сократ, який визначив ним мистецтва вести ефективну суперечку, діалог спрямований на взаємозацікавлене обговорення проблеми з метою досягнення істини шляхом протидіювання думок. Платон розумів під діалектикою сам діалог як логічну операцію розподілу і зв'язку понять, що здійснюється шляхом питань і відповідей, які ведуть до істинного визначення понять. Діалектичний спосіб філософствування орієнтує на мудрість, яка пов'язана зі знаннями та оцінкою.

У античних мислителів всезагальна мінливість буття (космосу) уявлялось як перетворення одного першопочатку в інший – води в повітря, землі у воду, повітря у вогонь і навпаки.

Відчутний вплив стихійно діалектичні ідеї знайшли у атомістів (Левкіпп, Демокріт, Епікур) поява будь-якої речі із атома є діалектичним «стрибком», оскільки кожна річ несе в собі нову якість порівняно із атомами, що її складають.

У пантеїзмі М. Кузанського і Дж. Бруна (епоха Відродження) ідеї діалектики розвиваються у вченні про вічний рух, про тотожність протилежностей, про збіг максимуму і мінімуму. Систематизатор діалектики Г.В.Ф. Гегель стверджував, що сам зміст філософії повинен рухати себе вперед у міру його розвитку. Це і є діалектика.

Сутність діалектики розкривається у її принципах. Поняття принципу (від лат. основа, начало) означає фундамент внутрішніх переконань людини, тих теоретичних засад, якими вона користується в своєму житті та діяльності.

Принцип всезагального зв'язку – закономірна форма поєднання всіх одиничних речей, явищ, процесів, єдине ціле.

Принцип єдності історичного і логічного – є методологією розуміння сутності. Історичне – процес становлення і розвитку об'єкта; логічне-теоретичне відтворення об'єкта, що розвивається, в усіх його суттєвих, закономірних зв'язках і відношеннях

2 Закон – це та об'єктивність, що не залежить від волі та бажання людини, від її свідомості. Закон – це суттєве відношення, зв'язок між сутностями, які характеризуються об'єктивністю, необхідністю, з все загальністю.

1. Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні демонструє, як відбувається розвиток.

З'ясування сутності усього закону, його проявів і дії вимагає розкрити зміст категорій якості, кількості, властивості міри, стрибка. Кожна річ, предмет, явище постає у сукупності своїх властивостей у її цілісності, що і є якістю. Якість вказує на сукупність властивостей речі, на її склад і побудову, та призначення у взаємодії з іншими речами, так і суб'єктом, що її пізнає. Якість є те, що дає можливість відрізнити одну річ від іншої. Завдяки якості ми дізнаємося, що даний об'єкт є саме той, а не інший.

Це перетворення відбувається завдяки кількісним ознакам.

Кількість є вираженням зовнішнього відношення предметів, їх частин, властивостей, зв'язків: це число, величина, об'єм, множинність та ін. Чим складнішим є явище, тим важче вивчати його за допомогою кількісних методів. Тому процес пізнання реального світу починається з якості. Кожна якість виражена у специфічній для неї системі кількісних характеристик.

Категорія міри – одна з головних у філософії. За словами Демокріта, якщо перейдеш міру, то найприємніше стане найнеприємнішим. Якщо додавати зернину до зернини, то коли буде останньою та зернина, після якої ми будемо мати купу зерна?

Стрибок – процес докорінної зміни даної якості, злам старого і народження нового.

Тривалі у часі або поступові у розвитку об'єктивної реальності – це стрибки еволюційні (виникнення життя на Землі, походження людини, великі епохи у розвитку науки, мистецтва и т. д.).

Швидкі, бурхливі, для яких характерні різкі переходи, цілісна перебудова всієї системи – це стрибки революційні (гіпотеза про Виникнення всесвіту в результаті Великого Вибуху.)

2. Закон єдності та боротьби протилежностей розкриває питання про джерело розвитку. Для з'ясування сутнісних моментів закону необхідно розглянути ряд категорій, що його конкретизують.

- Тотожність – це відповідність, однаковість, рівність предмета самому собі.

- Відмінність – це відношення нетотожності, неоднаковості предмета і в самому собі, й з іншим.

- Протилежність – це крайній випадок істотної відмінності.

- Моделлю природної протилежності може бути магніт з його протилежно спрямованими полюсами.

- Діалектична суперечність.

- Протилежності характеризуються як взаємообумовлені та взаємодіючі сторони. Суперечності «закладені» у самій сутності речей, вони

є атрибутом усіх форм реальності, виступають природною формою впливу активності матерії та духу.

- Розрізняють внутрішні і зовнішні, основні і неосновні, антагоністичні і неантагоністичні суперечності. У соціальних системах основна суперечність може виступати в антагоністичних та в неантагоністичних формах.

- Антагоністична суперечність – це взаємодія між непримиримо ворожими силами (класами, соціальними групами тощо). У суспільстві це може призвести до революції.

- Неантагоністична суперечності – взаємодія між соціальними групами, основні інтереси яких зберігаються.

3. Закон заперечення заперечення.

У цьому законі відбувається боротьба взаємовиключних сторін і тенденцій. У постійному запереченні і реалізується діалектичний процес становлення якісної визначеності явищу. Наприклад, юність заперечує дитинство і сама заперечується зрілістю, а остання – старістю. Але все це – різні стадії життя однієї й тієї ж людини. У цьому процесі здійснюється майже невловиме переплетіння нового із старим: залишаючись тією ж самою, людина все ж таки є все іншою, вона містить моменти того, що відходить і що народжується. Отже, між старим і новим є схожість (загальне) і відмінність (одиничне), і співіснування, і боротьба, взаємозаперечення і взаємоперехід.

Кожний наступний цикл розвитку не повторює старого, а становить новий, більш високий рівень. Закон заперечення демонструє спрямованість розвитку – поступального руху всього існуючого, враховуючи взаємозв'язок прогресу і регресу.

3 Категорії діалектики.

Категорії – це філософські поняття, що відображають найбільш істотні, закономірно мірні зв'язки і відношення реальності. Категорії дають можливість розвивати мислення, мову, збагачуючи їх загальними поняттями. А це дає змогу передавати результати пізнання: утримувати в думці за допомогою поняття найбільш важливі, найсуттєвіші ознаки речей. Завдяки цьому категорії діалектики можуть бути застосовані в процесі пізнання будь-якої сфери дійсності, оскільки абстрагуються від конкретного буття.

Кожна з категорій відображає який-небудь загальний закон, принцип буття, суцього, а всі разом вони оплюють світ як ціле.

Вихідною філософською категорією є категорія буття. Всі інші категорії з різних сторін характеризують зміст, можливі вияви властивостей, відношень, розвитку.

Сутність і явище

Сутність прихована від людини, явище перебуває на поверхні:

Наприклад, якою є суспільна система у своїй сутності, такі і форми її впливу у внутрішній і зовнішній політиці, у характері влади, у формах права, художній творчості

Сутність – це те глибоке, що перебуває у речах, їх внутрішніх зв'язках, основа всіх форм їх зовнішнього впливу

Явище – це виявлення моменту сутності; якщо сутність є внутрішнім глибоким, то явище – зовнішнім, більш багатим і різноманітним **Одиничне, особливе, загальне**

Одиничне – категорія, яка виражає відносну відокремленість об'єктів один від одного у просторі й часі з властивим для них специфічними особливостям, що складає їх неповторну якісну і кількісну визначеність

Загальне – єдність багатоманітності. Людська діяльність і наукове пізнання можливе лише при умові виділення з речей загального

Конкретна єдність одиничного і загального фіксується категорією особливого. Вона розуміється як специфічне у реалізації загального, характерного для даного об'єкту **Необхідність і випадковість**

Випадковість – тип зв'язку, який обумовлений зовнішніми для даного явища причинами, має нестійкий характер

Необхідність – це закономірний тип зв'язку явищ, який визначається внутрішньою основою і сукупністю існуючих умов їх виникнення, існування і розвитку Кожна вільна дія є поєднанням свободи і необхідності Свобода волі – це здатність приймати рішення і здійснювати вчинки згідно зі своїми інтересами уявлення та ідеалами **Причина і наслідок**

Явище, яке безпосередньо обумовлює і в цьому сенсі породжує інші явища є причиною, а те явище, що виникло, є наслідком Для того, щоб причина викликала наслідок, потрібні певні умови для того, щоб відбулася подія, але самі собою вони її не викликають **Можливість і дійсність**

Можливість - це те, що не існує у даній якісній визначеності, але те, що може виникнути, існувати і стати дійсністю за певних умов

Дійсність - це і можливе, і процес творення нового, і його буття, тобто результат дії всіх реальних сил світу **Зміст і форма**

Зміст - це тотожність усіх елементів об'єкта в їхній якісній визначеності, взаємодії, функціонуванні, єдності його властивостей, процесів, зв'язків, тенденцій розвитку

Форма – це зовнішній вигляд, виявлення об'єкта

Форма і зміст – різні аспекти одного і того ж, а не його складові частини Їх єдність проявляється в тому, що зміст оформлений, а форма змістовна. Форма визначає сам зміст, і кожна зникає разом із своїм змістом, якому відповідає і з якого виходить.

Питання для самоконтролю:

1. *Як розуміти термін «діалектика»?*
2. *Розкрийте сутність діалектичного заперечення*
3. *Чи може класична концепція діалектика сьогодні претендувати на статус універсальної теорії розвитку?*

Проблемне завдання

Прочитайте наведений нижче текст і поміркуйте, з чим згодні, а чим ні. «Таємниця нового пов'язана з тайною свободи, яка не виводиться з буття. Творчий акт свободи є проривом у природному феноменальному світі, ноуменального (осягається розумом) світу Творчий акт свободи не є результатом розвитку, розвиток не є результатом творчого акту свободи, яка об'єктивується. Ця таємниця при відкривається через рух у глибину, у глибину бездонну, а не зовнішню, як в еволюційній теорії.

Тваринний світ є світ можливостей, це не готовий статичний світ, у ньому повинен продовжуватися творчий процес і повинен продовжуватися через людину. Всі можливості повинні розкритися, реалізуватися....»

(Бердяєв Н.А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. – М., 1994 – С75)

Використана література:

1. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2.4. – 4.2 - К., 2002. – С.69-89

2. Заїченко Г.А., Сагатовський В.М., Кальний І.І. Філософія: Підручник. – К., 1995. – С.205 - 239.

3. І.Ф. Надольний: Філософія: Навчальний посібник. – К., 1999. – С 234-264.

Тема: 12. Філософська антропологія. Людина, її проблеми з філософії.

Питання:

1. Філософські проблеми антропогенезу.
2. Філологічне і соціальне в людині.
3. Сфери буття людини.

1 Проблема людини як унікального творіння Всесвіту належить до «вічних» філософських проблем, оскільки будь-яка філософська традиція в основі свого змісту має відношення людини до світу. Проблема людини є однією з найактуальніших у філософії. Однак лише в сучасній філософії виник окремий напрям – філософська антропологія.

Філософська антропологія – напрям, завдання якого є системне виявлення й обґрунтування сутності людського буття та людської індивідуальності.

Щоб збагнути сучасний стан філософії людини необхідно простежити історичне розв'язання проблеми людини.

Філософське розуміння людини відбувалося на основі міфів, легенд, переказів і закладених у них ідей, образів, понять.

У філософії Давньої Індії, наприклад, людина мислилась як частина світової душі, а людське життя розуміли як певну форму нескінченного ланцюга переродження. Це відповідало концепції коловороту життя (сансари), яка була найважливішою складовою Упанішад - текстів, які

водночас виражали міфологічний, релігійний і філософський світогляди. У вченні про переселення душ межа між живими істотами (рослинами, тваринами, людиною і богами є дуже умовною, рухливою, непостійною. Тільки людині притаманне прагнення до свободи, до звільнення від пристрастей з законом сансари- карми.

У давньогрецькій філософії спочатку людина не існує сама по собі, а складовою системою певних відносин, що тлумачаться як абсолютний порядок і Космос. Людина мислилась як частина Космосу, як мікрокосм, що був відображенням макрокосмосу (частина Космосу в межах людського сприйняття), який розуміли як живий організм. Такі погляди на людину обстоювали представники Мілетської школи.

Безпосередньо антропологічна проблематика знаходить свій вияв у діяльності софістів. Сократ вводив людину в буття як головну дійову особу.

Платон стояв на позиціях антропологічного дуалізму душі і тіла, хоча душу вважав субстанцією, яка і робить людину людиною, а тіло розглядав як ворожу їй матерію. Тому від якостей душі залежала й загальна характеристика людини, її призначення і соціальний статус.

У концепції Арістотеля людина розглядається як істота соціальна, державна, політична.

На його думку той, хто не здатний до спілкування оскільки вважає себе істотою самодостатньою і не відчуває потреб в чомусь, уже не є елементом держави. Він стає або твариною, або божеством. «Лише людина з усіх живих істот володіє мовою», - зазначав Арістотель. Тому соціальність розумність, і мова є тими основними характеристиками, що виокремлюють людину від живих істот.

У середньовічній філософії людину трактували передусім як частину світового порядку, встановленого Богом. Вона розглядалось як єдність божественної і людської природи, яка знаходила свій вияв в образі Христа.

А. Аквінський трактував людину як проміжну істоту між тваринами й ангелами.

Людина, на його думку, є особистісною єдністю душі і тілі. Душі – нематеріальна субстанція, але вона є тільки у тілі.

Філософія Нового часу. Цій філософії притаманний гуманізм і антропоцентризм, вона пронизана вірою в її безмежні можливості. У Новий час до визначених ознак людини було віднесено те, що вона сильно свого розуму створює знаряддя праці, щоб збільшити власну продуктивність.

Ще однією відмітною рисою філософської антропології цього часу є тлумачення людини як продукту природи.

У німецькій класичній філософії проблема людини перебувала у центрі філософських пошуків. Зокрема, І. Кант вважав питання «Що таке людина?» головним питанням філософії, а саму людину – « головнішим предметом у світі ». Людина за кантом, з одного боку, належить природній необхідності, а з іншого – моральній свободі та абсолютним цінностям, як частина чуттєвого світу явищ, вона підпорядкована необхідності, а як носій духовності людина

вільна. Відмітною рисою людини, за Кантом, є самосвідомість, яка й вирізняє її з живих істот.

Г.В.Ф. Гегель зосередився на вираженні становища людини як суб'єкта духовної діяльності і носія загально значимого духу і розуму. Особа на відміну від індивіда починається тільки з усвідомлення себе як істоти «нескінченної, загальної, вільної».

Сучасна філософська думка

Ідея наблизитися до окремо взятої живої людини, з відкриттям глибин внутрішнього світу людини. З. Фрейд підкреслював, що розум – найцінніша і найлюдськіша властивість людини. У новітній філософії з'являється важлива риса у тлумаченні специфічних особливостей людської природи – жива істота, яка стверджує своє «Я», усвідомлює себе, як самостійну величину. Тільки люди мають здатність піднятися над собою, аналізувати і оцінювати природу.

Таким чином, філософи на різних етапах розвитку філософії прагнули розгадати природу людини, віднайти в ній своєрідне щось, завдяки чому людина є людиною. Водночас зміст, розуміння цього сутнісного чинника по різному демонструвалося у різні філософські епохи. Тому соціальними є відокремлення не одного, а кількох невід'ємних ознак людського, зокрема:

- Соціальність (людина є істотою, буття якої через необхідність потреби добування їжі, захисту і відтворення собі подібних, набуття людських якостей);

- цілеспрямована діяльність (людина є істотою, що свідомо творить. Людина реалізує себе через цілеспрямовану діяльність із створення необхідних умов для задоволення її біологічних і соціальних духовних потреб передусім створення знаряддя праці);

- здатність творити символу насамперед слова (завдяки слову людина спілкується, полегшує і поліпшує процес суспільної діяльності - трудової, соціальної, політичної, духовної);

- духовність як міра якості особи її людськості (те, що надає людині неповторної унікальності. Це визначальна якість є надбанням активності самої людини, самоспрямованої на задоволення своїх внутрішніх природних потреб).

2 Сутність риси людини з'являється не під час народження. Вони набуваються людиною у процесі її життєдіяльності, через взаємозв'язок із зовнішнім предметним світом. Філософська традиція започаткована С. К'єркенгором, розглядає людину як таку, що сама формує себе творити сама себе, тобто набуває сутності. «Людина створена таким чином, - писав І.Кант, - що враження і хвилювання викликані зовнішнім світом, сприймає за допомогою тіла – видимої частини її істоти...» Тобто природний організм людини є активним чинником формування її сутніх рис і властивостей.

Біологічне є найвищим рівнем природного. Особливостями людського організму є: пряма хода на двох ногах, розмаїття функцій рук, зір, великий мозок.

Біологічні особливості людини передаються від покоління до покоління записані в генетичній програмі молекул ДНК. Генетична програма розвитку організму забезпечує визначеність людині, расову належність, впливає на тип вищої нервової діяльності та численні індивідуальні особливості морфологічного характеру (ріст, колір волосся, форму обличчя, силу голосу, тривалість життя).

Таким чином, людина, ставши істотою соціальною, не позбулася біологічної індивідуальності.

Якість людини, її здібності у загальному вимірі є результатом поєднання трьох факторів :

1. біологічного (задатків)
2. соціального (соціальне середовище і виховання)
3. психічного (внутрішнє «Я» людини, її воля тощо)

Тобто людина підпорядкована як законам живої природи, так і суспільним законам, законом власної цілісності. Людина не існує поза суспільством, але її не має без особливого роду природних якостей.

3 Буття людини охоплює різні сфери її визначеності. Людина є передусім біологічним організмом, тілом. «Я» співпадає зі своїм тілом, не існує поза ним. «Я» ототожнює себе зі своїми переживаннями – думками, емоціями, сподіваннями : «Я» думаю, хочу та ін. Крім цього, «Я» є членом суспільства (сім'ї, робочого колективу, суспільних і політичних організацій), «Я» є, наприклад, батько, викладач філософії. Тут «я» ототожнює себе з певною соціальною роллю. І нарешті «я» може визначити себе як духовну істоту. «Я» є носієм певних духовних цінностей моральних, релігійних, правових тощо.

Отже в бутті людини можна виділити такі сфери : тілесність, свідомість, соціальність, духовність. Виміри сфери буття людини існують у нерозривній єдності. Тільки у вісній чи за психічного захворювання на біологічний організм. А в нормі будь – який вияв людини включає майже всі виміри буття. Так, споживання їжі є задоволенням біологічних потреб, але вона здійснюється за участю свідомості та культурних норм, кохання є соціальним почуттям, але включає тілесність людини і культуру – один в коханій людині бачить вільну істоту, інший зводить її до речі.

Проблемне завдання

Прочитайте і проаналізуйте наведені точки зору щодо сутності особистості: «У самому широкому значенні особистість людини складає загальна сума всього того, що може назвати своїм: не тільки її фізичні і душевні якості, але також її костюм, її дім, її сім'ю, дітей, предків, і друзів, її репутацію і роботу, її масток, її коней, її яхту і капітали. Все це викликало в неї аналогічні почуття. Якщо стосовно всього цього справа йде добре – вона торжествує, якщо справи прийшли в занепад – вона засмучена, зрозуміло, кожний із перерахованих нами об'єктів впливає не однаковою мірою на стан

її духа, але й всі вони здійснюють більш чи менш схожий вплив на її самопочуття.. у всіх проявах особистості – фізичному, соціальному і духовному – ми проводимо різницю між безпосереднім, дійсним, з одного боку і більш віддаленими, потенційним - з іншого боку, між більш недалекою і більш далекою точкою зору на речі, діючи всупереч першій і на користь останній. Заради загального стану здоров'я необхідно жертвувати хвилинним задоволенням у нинішньому: потрібно випустити з рук один долар, щоб отримати на нього сотню, потрібно розірвати дружні стосунки з відомою особою сьогодні, щоб мати більш достойне коло друзів у майбутньому і потрібно бути людиною невишуканою, позбавленою будь-якої ерудиції, щоб дійсно отримати спасіння душі...»

(Джеймс І. Личность // Психология личности . Тексты- М., 1982- С.68 70)

Використана література:

1. Причепій Є.М, Філософія : Посібник. К.,2001 – С. 335-336,341-346,355-360
2. Ільїн В.В. ,Кульгіна Ю.І. Філософія : Підручник в 24.- 4.2 – к., 2002.-С. 100-124
3. Петрушенко В.Л. Філософія : курс лекцій. Навчальний посібник для студентів 1-4 р.а ВНЗ . –К.,Львів., 2001- с.277- 293

Тема: 13. Феноменологія. Проблема свідомості у філософії.

Питання:

1. Виникнення і природа свідомості.
2. Визначальна роль соціальності у виникненні свідомості.
3. Структура свідомості, її основні рівні.

1 Свідомість людини прийнято розглядати як певний процес, потік переживань, що складається зі сприймання, міркування, пригадування хотіння, оцінювання та ін.. Розрізняють три види актів свідомості – мислення, воління та емоційні переживання.

Мислення – один із найважливіших актів свідомості, який полягає в оперуванні абстрактними поняттями (наприклад, розв'язання математичної задачі).

Таким чином, розум – це лише певний тип мислення, мислення – один із видів свідомості, свідомість – певний рівень розвитку психіки.

Мозок є матеріальним органом свідомості, подібно до того, як рука є органом праці: Мозок стає органом свідомості, мислення під впливом культури. Мозок має навчитися мислити, засвоюючи мову, форми мислення. У виникненні та розвитку свідомості важливу роль відіграла мова.

Мова – спеціалізована, інформаційно-знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості. Мова є способом вияву ідеального змісту свідомості, через такі способи: слова, жест, інтонація. Мова концентрує в собі ті смисли і значення, які віднаходить і стверджує у світі людини.

Найістотнішим у визначенні свідомості є те, що вона є відношенням людини до світу.

Свідомість – це сприйняття світу людиною у формах культури.

2 Тільки людина, говорив Арістотель, зі всіх живих істот володіє мовою. Так, тварини повідомляють одна одній певну інформацію. Наприклад, шимпанзе можуть передати кілька десятків звуків, у дельфінів існує складна система сигналізації та ін.. Проте ці засоби сигналізації мають принципову відмінність від людської мови, яка служить засобом вираження суб'єктивного стану, потребою щось повідомляти.

Думки і почуття виражаються у діях, вчинках людини в тому, що і як вона робить. Саме за допомогою мови (письмової та усної) думки людей передаються на величезні відстані, переходять з одного покоління в інше. Однак не все можна висловити за допомогою мови. Таємниці людської душі настільки глибокі, що для їх вираження слова мало, потрібна і поезія, і музика, і весь арсенал символічних засобів. Адекватне осмислення реальності свідомості реалізується у практичній і теоретичній діяльності, що передбачає формування задуму, мети, ідеї та ідеалу. Ідея – поняття, яке орієнтоване на практичну реалізацію задумів. Творча діяльність свідомості тісно пов'язана з практичними потребами, які відображаються у голові людини, набувають характеру мети. Мета формується на основі всього досвіду людства, завдяки їй визначаються соціальні, етичні, естетичні ідеали.

Таким чином, свідомість є специфічною людською формою освоєння світу. Основними ознаками свідомості є:

1. Ідеальність.

Поza ідеальністю свідомості не існує. Існують два носії ідеального: розум людини і об'єктивовані форми культури та історії: мова, наука, мистецтво, релігія мораль тощо.

2. Опосередкованість мовою.

Як ідеальна, свідомість існує тільки в матеріальній формі свого вираження – мові. Наші знання, проекти майбутньої діяльності, різноманітна творчість неодмінно пройняті мовою.

3. Інтенціональність (лат. прагнення). Свідомість є усвідомленням чогось. Вона спрямована на певну предметність.

4. Здатність творити і відтворювати ідеї.

Свідомість людини вільно відтворює різні образи та уявлення. У своїй творчій уяві людина вільна переміщується в різноманітних параметрах простору і часу.

3 Поняття свідомості неоднозначне. Залежно від того, на якому психічно-діалогічному чи соціальному, чуттєвому чи раціональному здійснюється відображення, виявляється специфіка структурної організації свідомості.

Відчуття, уявлення, поняття, мислення створюють ядро свідомості. Але вони не вичерчують його структурної повноти: свідомість містить і акт уваги

як необхідний компонент, що стимулює пошук істини. Сфера емоційного життя людини включає почуття як компонента структури свідомості.

В силу певного відношення до об'єкта знання одержують різну значимість для особистості, що знаходить свій вияв у переконаннях: вони «пронизані» глибокими і стійкими почуттями.

В основі всіх психічних процесів лежить пам'ять – здатність фіксувати, зберігати і відтворювати інформацію.

Рушійною силою поведінки і свідомості людей є потреба – стан нестійкості організму як системи, що викликає прагнення, пошукову активність, вольове зусилля. Коли потреба знаходить свій предмет, то прагнення переходить у бажання. Воля – це факт свідомості, її практичне виявлення. Причина вчинків людей – у їхніх потребах. Мета – це відображена у свідомості потреба. У виникненні потреб, прагнень, бажань, визначальну роль відіграє зовнішній світ. Він обумовлює поведінку людей не тільки безпосередньо, але й опосередковано через складний взаємозв'язок минулих вчинків, думок, почуттів і не тільки своїх, але й інших людей.

Людина існує не тільки сама в собі, але й для себе, це виявляється у зверненні на саму себе: вона усвідомлює себе через те, що робить, думає, відчуває.

Вона усвідомлює себе як особистість, своє Я, що її оточує.

Самосвідомість – це усвідомлення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого положення в суспільстві.

Осмислюючи свій внутрішній світ, людина може критично оцінити негативні сторони свого духовного світу (погані звички тощо). Пізнаючи себе, людина ніколи не залишається такою, якою була раніше.

Проблемне завдання

Прочитайте і зробіть висновок, наскільки правильні міркування автора:

«Наявність свідомості та її відмінності від мислення не помічалось до цього часу з тієї ж причини, з якої ми не розрізняємо в дзеркальній єдності відображення і дзеркальності як сутності, або, точніше сказати, базису дзеркального відображення. Дивлячись у дзеркало, всі багатьох відображення, але не те що відображає, та й воно не може бути просто так побачене, якщо повністю закриті відображеннями, тобто тим, що йде від дзеркала?»

Коротше кажучи: у дзеркалі ми побачимо все, що завгодно, але ніяк не дзеркальну поверхню його, бо її тільки тому і не видно, що вона відображає все. Але, якщо той, хто дивиться в дзеркало, не бачить дзеркальної поверхні, то це ще не означає, що її немає. І в правомірності цього можна переконатися, якщо подивитись, як роблять дзеркала (там можна навіть взяти у руки дзеркальність), або почати осягати дзеркала з його зворотної сторони. Свідомість, яка не розрізнялась до цього часу як особлива сутність, як самостійний, виділений механізм, цілком може бути порівняна із дзеркальністю: на неї(свідомість) дивилися, в ній – бачили, її не бачили, але вона – певно є.»

(Таранов П.С. Острая философия: Выдающиеся сюжеты овладения неизвестным. – Симферополь, 1998.-с.465.).

Використана література:

1. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2ч. –ч.2.-К., 2002. – с.138-147.
2. Причепій Є.М. Філософія: Посібник. –К., 2001 – С.326-328.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. –Львів: «Новий світ – 2000», 2001 .-с.308-321.
- 4.

Тема: 14. Гносеологія. Проблема пізнання. Чи можливо пізнати світ?

Питання:

1. Проблема пізнання у філософії

а) Пізнання – процес цілеспрямованого активного відображення дійсності.

б) категорії «суб'єкт» та «об'єкт» у пізнанні.

в) Проблема істини у теорії пізнання.

2. Пізнання людиною світу.

а) Відчуття, сприймання, уявлення

б) Мислення

в) Судження

г) Умовивід

д) Інтуїція, розуміння, пояснення.

1 Кожна людина від природи прагне до пізнання, до здобуття нових знань. Оволодіння таємницями буття є виявом найвищих спрямувань творчої активності розуму, який є гордістю людини і людства. Розвиток наукового знання відбувався одночасно з розвитком виробництва, з розвитком мистецтва, художньої творчості. Знання утворює складну систему – соціальну пам'ять, багатства її передаються з покоління в покоління, від народу до народу за допомогою механізму соціальної спадковості, культурі.

На сучасному рівні теорія пізнання є результатом узагальнення всієї історії розвитку пізнання світу. Вона досліджує природу людського пізнання, форми і закономірності переходу від поверхневого уявлення про речі (думки) до осягнення їх сутності (істинного знання), а у зв'язку з цим розглядає питання про шляхи досягнення істини, про її критерії.

Важливим питанням всієї гносеології є питання про те, який практичний, життєвий сенс має достовірне знання про світ, про саму людину і людське суспільство. У самому широкому розумінні знати означає володіти і мати.

Знання – це сполучна ланка між природою, людським духом і практичною діяльністю.

а) Чи можливо в принципі пізнати світ? Це не просте питання, оскільки Всесвіт нескінченний, а людина скінченна, і в межах її скінченного досвіду неможливе пізнання того, що є нескінченним. Давньогрецькі філософи використовували антитезу: пізнання за істиною і за думкою.

Перше – це те, що дає філософія, яка піднімається над звичайними поглядами недосвідчених людей.

Друге – це думка натовпу.

Демокріт вважав, що за думкою існують різні речі, а за істиною – тільки атоми і пустота, які внутрішньо складають основу буття всіх речей. У філософії XVII-XVIII ст. гносеологія отримала нові імпульси для розвитку. Ф. Бекон основою пізнання пропонує вважати дослідно-експериментальне емпіричне вивчення природи. Емпіричну теорію пізнання Ф. Бекона продовжили Д. Локк,

Т. Гоббс, які виводять усе людське знання із досвіду. Зовнішній досвід обумовлюють відчуття, а внутрішній є результатом об'єднання, зіставлення, абстрагування простих ідей, рефлексій, завдяки чому утворюються ідеальні висновки.

Р. Декарт склав опозицію емпіризму. Сутність його принципу це універсальний сумнів. Але сумніваючись в усьому, неможливо позбутися самого сумніву, який є певною думкою. Отже, мисляча душа, яка сумнівається в усьому, без сумніву, існує сама. Звідси висновок: «Я мислю, отже, я існую».

Проблема можливості пізнання визначила три основні напрямки: оптимізм, скептицизм, агностицизм.

Оптимісти стверджують принципову можливість пізнання світу.

Скептики не заперечують принципового пізнання світу, але висловлюють сумніви щодо достовірності знання.

Агностики заперечують можливість пізнання.

б) Пізнання передбачає роздвоєність світу на об'єкт і суб'єкт.

Суб'єкт неоднорідний, різноплановий, являє собою багатогранне поєднання структур і утворень: від індивіда, соціальної групи, класу, суспільства, до цивілізації і людства в цілому. Під об'єктом розуміється будь-яка існуюча поза і незалежно від свідомості даність, на яку спрямована пізнавально-перетворювальна активність суб'єкта.

в) Істина є незалежною від суб'єкта реальність. Є два підходи до лематизації даної проблеми:

1. буття істини безпосереднє, безвідносне;
2. буття істини є текст.

В першому випадку істина трактується як така, що подається спогадами про буття. У другому істина тлумачиться як автономне царство пізнавальних значень (світ об'єктивного змісту думки), яке існує без суб'єкта, що пізнає.

Концептуалізація істини як відповідності знання реальності наділяє її рядом принципових властивостей. Об'єктивна істина є незалежний від людини і людства пізнавальний зміст. За формою істина суб'єктивна, вона – властивість людського знання. За змістом істина об'єктивна, оскільки не залежить від бажань свідомості.

Абсолютність істини полягає в її повноті, безумовності, незалежності її незалежно від суб'єкта пізнавального змісту, який зберігається і

відтворюється у ході прогресу знання. Відносність істини полягає в її неповноті, умовності, незавершеності.

Єдиним і остаточним інструментом виявлення істинності знання є практика, під якою розуміють матеріально-чуттєву діяльність. Практика здійснюється на основі знання, ідеального-плану, програми дії. До основних форм практики у сфері природознавства належать: науковий досвід, досвід соціального будівництва, досвід громадянської історії тощо.

2а) Відчуття – найбільш елементарна форма чуттєвого пізнання.

Інформаційна пропускна здатність органів чуття людини розподіляється таким чином: зір, сприйняття дотиком, слух, смак, нюх. Існують різноманітні види відчуттів: зорові, слухові, смакові, вібраційні, температурні, больові, органічні тощо.

Сприйняття – діяльність мозку. Спочатку виділяється лише першоначальне уявлення про об'єкт, яке потім змінюється детальним сприйняттям.

Уявлення виникають на основі пригадування, часто вони відносяться до минулого і майбутнього. У процесі пригадування людина відносно швидко відтворює раніше вироблену інформацію. Форми уявлення: фантазія, мрія.

б) Судження – це зв'язок між поняттями.

в) Умовивід є видом нового знання. Умовивід передбачає доказ, у процесі якого правомірність появи нової думки обґрунтовується за допомогою інших думок.

г) Інтуїція – це «розумне споглядання», яке немовби пронизує «дрібниці» частин і охоплює саму сутність об'єкта. Інтуїція – це емоційно насичене розуміння сутності проблеми та її вирішення, коли вчений вростає в проблему і зливається з нею до такої міри, що й уві сні вона переслідує його і владно вимагає відповіді.

Питання для самоконтролю:

1. *Що таке об'єкт і суб'єкт пізнання?*
2. *У чому полягають особливості, форми, переваги та недоліки чуттєвого пізнання?*
3. *У чому полягають сутність, властивостей та критерії істини?*
4. *Розкрийте сутність інтуїції та її роль у пізнанні.*

Проблемне завдання

Проаналізуйте висловлювання відомих мислителів про значення філософського пізнання для людини.

З ким ви згодні, а з ким хотіли б поговорити?

Арістотель – «Став робити добровільно те, що інші роблять через страх пере законом».

Антісфен – «Філософія дала мені вміння розмовляти з собою».

Діоген – «Філософія знання дає мені можливість бути готовим до будь-якого повороту долі».

Епікур – «Нехай ніхто в молодості не відкладає заняття філософією, а в старості не втомлюється йти шляхом пізнання. Адже ніхто не буває ні недозрілим, ні перезрілим для здоров'я душі».

Використана література:

- 1.Льїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2ч. – ч.2.-К., 2002. – с.155 – 186.
- 2.Причепій Є.М. Філософія.-К.,2001 -.с.303-315
- 3.Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. –К., Львів, 2001.-с.330 – 343

Тема: 15. Природнича і соціальна філософія.

Питання:

1. Природа і суспільство як об'єкти вивчення філософії.
2. Предмет соціальної філософії.
3. Розвиток соціально-філософської проблематики.
4. Суспільство як система.

1 Соціальне – це те, що характеризує сумісне існування людей і є відмінним від їх природної, фізико-біологічної основи. І вузькому смислі «соціальне» означає існування області суспільних явищ, які складають зміст соціальної сфери життя суспільства, в якій вирішується своє коло проблем, які зачіпають відповідні інтереси людей. Ці проблеми стосуються їх соціального положення, місця в системі суспільного розподілу праці, умов трудової діяльності, переміщення із одних соціальних груп в інші, життєвого рівня, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо.

У широкому розумінні поняття «соціальне» означає все, що відбувається в суспільстві.

Предметом соціальної філософії є суспільство. Це означає, що соціальна філософія розглядає і пояснює різні суспільні явища на рівні всього суспільства. Соціальна філософія розглядає також взаємодію різних суспільств. У рамках суспільних відносин людей реалізуються всі види їх практичної діяльності, створюються державні, економічні, моральні та інші соціальні інститути, розвиваються всі сторони культури суспільства.

2 Соціальна філософія як теоретично сформована система філософських поглядів на існування і розвиток суспільства виникла у 20-40-х роках ХІХст. Але її проблематика починає формуватися ще в античності. У «Державі» Платона вчення про суспільство розроблено в тісному зв'язку з теорією ідеї.

В епоху середньовіччя суспільство розглядається як «град земний». У Новий час Т. Гоббс і Ф. Локк розробляють концепцію суспільного договору і

відповідно договірну концепцію держави. «Філософія життя» і феноменологія привели до становлення соціології повсякденності, яка вивчає процес життя в суспільстві.

3 Представники різних напрямків соціальної філософії розуміють суспільство як соціальну систему – «соціальний організм».

Суспільство можна визначити як само організовану систему поведінки і взаємовідношень людей між собою і природою. Суспільство є насамперед спільним життям людей, які активно взаємодіють між собою. Ці відносини багато в чому мають об'єктивний характер. Системоутворюючими факторами існування і розвитку суспільства є діяльність людей та їх суспільні відносини.

Діяльність людей та їхні суспільні відносини складають основний зміст їх суспільного буття як реального процесу їх суспільного життя. У суспільному бутті виділяється об'єктивна сторона – те, що існує поза і незалежно від свідомості та волі людей. До неї належать умови природного середовища, фізіологічні потреби людей, стан матеріального виробництва, соціальної структури, політичної системи суспільства.

Суб'єктивна сторона суспільного буття людей – це їх свідомість і воля. Свідомість людей є ідеальна копія, виражена в поглядах і теоріях про явища і процеси суспільного життя.

Питання для самоконтролю:

1. *Які джерела та рушійні сили суспільного життя.*
2. *Розкрийте сутність соціальної структури суспільства.*
3. *Яке місце соціальних інститутів суспільства в житті людини?*

Проблемне завдання

Прочитайте наведені положення: «У суспільному виробництві свого життя, людини вступають у певні, необхідні, від їх волі незалежні відносини – виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних виробничих сил. Сукупність цих виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому зводиться юридична і політична надбудова і якому відповідають також певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі»

(К. Маркс. К критике политической экономии. Введение// Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения.-т.13.-с.6-7).

«Матеріальний прогрес за останні десятиліття дозволяє нам сподіватися, що зрештою наша система дозволить створити повністю матеріальне забезпечене суспільство. Але чи означає це, що воно стане більш щасливим? Я вважаю, що наш спосіб життя породжує все більшу тривогу і немичність, і в кінцевому рахунку призведе до нового розпаду нашої культури».

(Э. Фромм. *Иметь или быть.*-М.,1986.-с.191)

З яким твердженням Ви згодні, а з яким ні?

Використана література:

1.Льїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник в 2ч. – ч.2.-К., 2002. – с.192-217.

2.Причепій Є.М. Філософія: Посібник-К.,2001 -с.420-442

Тема: 16. Філософія науки і техніки.

Питання:

1. Предмет, проблеми та історія філософії науки і техніки.
2. Поняття науки, техніки і технології.
3. Зв'язок розвитку науки з розвитком філософії.
4. Проблема оцінки впливу техніки на розвиток суспільства.
5. Особливості історичного розвитку науки і техніки.

1 Техніка і технологія в історії людства починається з того часу, коли люди стали використовувати штучні знаряддя ручної праці.

Грецьке слово «техне» в перекладі українською мовою означає мистецтво, майстерність, уміння. Створений людиною об'єкт називають артефактом (лат. штучно зроблений). Техніка – сукупність створених засобів і знарядь виробництва, а також заходи та операції, вміння та майстерність здійснення трудового процесу.

Мета і функція техніки – перетворювання природи та світу людини згідно з цілями, які ставлять люди, що мають певні потреби і бажання. Історичний шлях людини нерозривно пов'язаний з ускладненням та розвитком техніки. Необхідність підвищення продуктивності праці зумовила функціональний поділ знарядь праці. Кожний новий інструмент призначався для виконання однієї або кількох виробничих операцій. Однак аж до промислової революції техніка і технологія не мали того загально універсального й детермінуючого характеру, якого вони набувають у Новий час, а особливо – у новітні часи.

2 Наука зароджується в давні часи, коли починається усвідомлений розвиток людини. У IV ст. до н.е. Арістотель поставив завдання формування філософії як науки, оскільки вона вивчає кінцеві причини і мудрість – основи людського існування. Розвиток науки вимагав постійної опори на факти. Ситуація кардинальним чином змінилася в XVI-XVIIст. Саме в Новий час форми мислення стали надбанням більшості освічених людей, і наука стає найважливішим фактором життя. У середині XX ст., в результаті зміцнення зв'язку науки з технологією, відбулась подія яка отримала назву науково-технічної революції (НТР), що ознаменувала новий етап в розвитку наукового знання і характеризується: зростанням науки з технікою в єдину систему, внаслідок чого наука стала безпосередньо виробничою силою;

небувалими успіхами в справі підкорення природи і вивчення самої людини як частини природи.

Нині не існує чіткого та однозначного визначення поняття «техніка». Техніка є тим, за допомогою чого людина перетворює природу, саму себе, суспільство. Розвиток техніки – об'єктивна передумова вдосконалення людської діяльності.

3 На відміну від науки філософія є розмислом про смислові життєві основи людського буття. Філософські системи неможливо повністю підтвердити або заперечити: вони говорять про світ в цілому. Критерій істинності – практику – до них не можна застосувати. Наукові положення мають конкретні наслідки, які можуть бути перевірені безпосередньо або з допомогою відповідної апаратури.

Філософські положення не мають наслідків, які перевіряються, оскільки вони відхилені від конкретного. Наука надає інформацію для філософії. Філософський аналіз наукових понять формує категорії, і яких будується філософська система.

4 Техніка сама по собі ціннісно нейтральна. Наприклад, чим є «сам по собі» автомобіль: предметом гордості й престижу, який забезпечує людині вільне пересування, чи чотириколісним монстром, який вбиває людей та отруює атмосферу?

Отже, якості й характеристики, які людська свідомість пов'язує з технічним об'єктом, більше залежать від свідомості, ніж від особливостей об'єкта.

Одним з класичних філософських проблем, яку висуває філософія техніки, є питання про походження техніки та її взаємозв'язок з природою і суспільством. У техніці, де її ускладнення і вдосконалення є головним гностичним актом об'єкт дослідження постійно змінюється у процесі пізнання, будучи залежним, як від цього процесу, так і від волі своїх творців.

Наприклад; створюючи нову модель літака, її досліджують в аеродинамічній трубці, і залежно від результатів випробування конструкція може підлягати певним змінам. Але зміни можливі не тільки на основі цих випробувань – вони можуть бути й довільними. У теперішній час ключовим є питання про взаємозв'язок техніки з природою та суспільством.

Традиційні уявлення про технічний прогрес як безмежний шлях «поліпшення» ґрунтувалися на двох головних ідеях науки та філософії Нового часу: тезі про безмежність природних ресурсів планети; тезі про людину як «царя природи», покликаного планувати над нею. Обидві вони є хибними. Ресурси планети обмежені, ці межі очевидні. Крім того, дедалі більшої популярності набуває розуміння місця людини в природі, яке ґрунтується на визнанні того, що людина – лише частинка природи і не може існувати поза нею. Цим пояснюється необхідність філософського усвідомлення феномену технічного прогресу, тобто зв'язків між технікою, природою і людиною.

5 Поряд з проблемою розуміння чинників технічного та історичного прогресу найголовнішою є необхідність вироблення ідеалів розвитку людини. Існує декілька груп різноманітних нормативних людей розвитку техніки. Традиційна «модель НТР» ґрунтується на принципах технологічного детермінізму, популярна у світі. Вона виходить з необмежених сподівань щодо можливостей людського розуму. Технологічний прогрес у межах її сприймається як найвище благо та основа всіх позитивних соціальних змін.

Згідно з нею швидкість технічного прогресу зростає у зв'язку з розвитком науки (НТР) і такий стан збережеться в майбутньому.

Альтернативні думки, пов'язані з обмеженістю природних ресурсів і можливостей адаптації довкілля. Першим аргументом тут є твердження, що людський розум, безперечно, буде спроможний в історичній перспективі підшукати заміники всіх не відновлюваних ресурсів.

Другий аргумент, що відкидає тезу про обмежену здатність природи впоратись із зростаючим техногенним тиском, ґрунтується на вірі в могутність розуму наших нащадків і на висновку, що людство ще з часів виникнення осілого землеробства живе практично не в дикому природному середовищі, а в умовах організованих технологізованих ландшафтів (наприклад – засіяне житлом поле). Отже, техніка, спрямована на організацію дикої природи, зможе перетворити її на цілком адекватне середовище для існування людини. Логіка такого підходу очевидна: якщо зникнуть річки – будуть створені штучні озера.

Питання для самоконтролю:

1. *Розкрийте основні етапи становлення філософії техніки як галузі філософських знань.*
2. *Коли виникла наука?*
3. *У чому полягає сутність основних закономірностей розвитку науки?*
4. *Охарактеризуйте сучасні моделі розвитку техніки.*

Проблемне завдання

Прочитайте уривок і поміркуйте: «Хто сьогодні, крім деяких дорослих дітей, яких можна зустріти якраз серед природознавців, хто ще вірить в те, що знання астрономії, біології, фізики або хімії може – хоча б найменшою мірою – пояснити наш сенс світу або хоча б зазначити, на якому шляху можна потрапити на слід цього «сенсу», якщо він існує? Якщо наука і може що – не будь зробити, то скоріше вбити віру в те, що взагалі існує щось таке, як «сенс» світу! І вже тим більш безглуздо розглядати науку як шлях «до Бога» - її цю особливо чужу для Бога силу. А що вона саме така – у цьому сьогодні в глибині душі не сумнівається ніхто, зізнається він собі в цьому чи ні. У чому ж полягає сенс науки як професії тепер, коли розв'язались все попередні емоції, завдяки яким наука вступала як «шлях до справжнього

мистецтва», «шлях до справжньої природи», «шлях до істинного Бога», «шлях до справжнього щастя»?

Найпростішу відповідь на це дав Толстой: вона позбавлена сенсу, тому що не дає жодної відповіді на єдино важливе для нас питання «Що нам робити? Як нам жити?» А той факт, що вона не дає відповіді на це питання, абсолютно незаперечний. Питання лише в тому, в якому сенсі вона не дає «жодної» відповіді. Може, замість цього вона в змозі дати щось тому, хто вірно ставить питання?».

Якою є ваша відповідь?

/Вебер М. Наука как призвание и профессия// Судьба искусства и культура в западноевропейской мысли XX века. -М., 1979. –с.263-264.

Використана література:

1. Причепій Є.М, Філософія : Посібник. К.,2001 – С. 511-525

2. Ільїн В.В. ,Кульгіна Ю.І. Філософія : Підручник в 24.- 4.2 – к .,2002.-С. 279-281, 302-304.

3. Петрушенко В.Л. Філософія : курс лекцій. Навчальний посібник для студентів 1-4 р.а ВНЗ . –К.,Львів., 2001- с.401-420.

Тема: 17. Аксиологія. Цінності в житті людини і суспільства.

Питання:

1. Історичний розвиток філософських уявлень про цінності.
2. Цінності в структурі соціуму.
3. Ієрархія цінностей людського буття.

1 В античній, а потім і середньовічній філософії цінності ототожнювалися з самим буттям. Цінності не відділилися від буття, а розглядалися як такі, що знаходиться в самому бутті. У Сократа і Платона основними питаннями теорії цінностей були: що є благо? Що є справедливість? Вони ж були і головними критеріями істинності буття . У Арістотеля до розуміння цінності належать: людина, щастя, справедливість. але разом з тим він стверджує і відносний характер більшості цінностей, оскільки різні речі є цінними по-різному для дітей і дорослих, добрими і злим, мудрим і немудрим людям. Мудрість полягає в осягненні розумом речей найбільш цінних за своєю природою. У середні роки природа цінностей пов'язується з божественною сутністю, набуває релігійний характер. Епоха Відродження висуває на перший план цінності гуманізму, зокрема самодостатність людини.

У Новий час розвиток науки і нових суспільних відношень висувають на перший план цінність пізнавальних можливостей розуму (Р. Декарт). У німецькій класичній філософії І. Кант вперше вживає поняття цінність у суспільному, вузькому значенні.

Цінності – це вимоги, звернені до волі цілі, які стоять перед людиною; значущість тих чи інших факторів для особистості.

Цінності завжди є людськими цінностями, мають соціальний характер. Вони формуються на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності людини і в рамках певних конкретно-історичних суспільних відношень і форм спілкування людей. Весь життєвий досвід людини і система її знань безпосередньо впливають на характер її цінностей.

2 Більшість людей відчуває свій розрив зі світом (природи, соціуму, космосу), і це переживається ними як відчуття самотності. Усвідомлення людиною своєї самотності не завжди звільняє від нього, але веде до самопізнання. Найбільш адекватним засобом самопізнання, а разом з ним вироблення ціннісних орієнтацій є краса (естетичне) і прагнення до добра (етичне).

Естетичні цінності:

У світі людини існує краса, що інтуїтивно зрозуміла всім. Кожна людина здатна на любов, але люблять здебільшого красиве, прекрасне, піднесене. Тому необхідно філософське обґрунтувати сферу краси.

Засновник естетики Баумгартен визначав красу як досконалість чуттєвого, а мистецтво – як втілення краси. У своєму естетичному відношенні до природи, до інших і до себе людина постійно перевіряє все на людяність, шукає пропорції, які б органічно пов'язували її із оточенням. Ціннісний характер естетичного особливо яскраво виявляється у співвідношенні в ньому прекрасного з потворним, причому вони не порівнянні. Людина прагне не до негарно, а до прекрасного і піднесеного.

Виразом краси може бути звук, речовина, рух, ритм, тіло людини, слово, думка, почуття.

Мистецтво – це вміння виразити себе за законами краси.

Мету творчості можна визначити як прагнення до реалізації потреби самовираження і до естетичного освоєння світу. Разом з тим творча людина – це людина, яка віддає, дарує себе іншим. Творчість є засобом самовираження, самореалізації, спілкування, морального задоволення, самоствердження.

Етичні цінності.

Термін «етика» Аристотель утворив від грецького слова «епіос», що означає звичай, характер.

Основні ідеї етики доброчинності розробив Аристотель. Доброчинність – це такі якості особистості, реалізуючи які, вона творить добро. Вважається, що діючи відповідно до своїх чеснот, людина неминуче виявляється моральною. Зло пов'язане з обмеженістю чеснот. За Аристотелем, головними чеснотами є мудрість, розсудливість, мужність, справедливість. Англійський філософ ХХ ст. Б. Рассел пропонує свій перелік чеснот: оптимізм, хоробрість (вміння відстоювати свої переконання), інтелігентність. Новітні автори вказують на такі доброчинні цінності, як розумність, толерантність

(терпимість до чужої думки), комунікабельність, справедливість, свободолюбство.

Етика цінностей.

За її основами існують тільки відносні цінності, відносно добро. Найбільш значними представниками етики цінностей є англійський утилітаризм і американський прагматизм.

Англійський утилітаризм розвивали А. Сміт, І. Бентамон,

Дж. С. Міль. Латинський термін « утилітас» означає вигоду, користь. У межах утилітаризму найважливішим критерієм добра є досягнення користі. Користь – це насолода при відсутності страждань.

В американському прагматизмі (Ч. Пірс, У. Джемс, Д. Дьюї та ін.) моральне благо розуміється як досягнення успіхів, яке пов'язане з вирішенням конкретної проблемної ситуації, з відповідними практичними методами. Прагматисти наполягають на тому, що цінності є результатом діяльності людини.

Єдність істини краси і добра.

Подібно до того, як у людини розум, серце і воля утворюють єдність, так єдині пізнання (істина), чуттєво-емоційне (краса) і діяльність (добро).

Але характерні риси цієї єдності неоднозначні, існують різні тенденції її розуміння. Сутність проблеми полягає в своєрідному феномену повноти життя людини. При всьому бажанні людини ніяк не може обмежити своє буття однією з трьох сфер: пізнання, почуття, вчинку. Тому людина об'єднує істину, красу і добро, а тому, хто стверджує, що істина найвища за все, тут вже вказують на достоїнства краси і добра. Хто вважає красу вершиною людини, випускає з виду істину і добро. А той, хто наполягає на пріоритеті добра, не до кінця оцінив переваги істинної краси. Людина досягає повноти життя в єдності всіх цінностей, прагнучи до їх гармонії.

3 Кожна людина живе в першій системі цінностей, предмети і явища якої покликані задовольняти її потреби. Причому різні цінності мають для неї різні значення, з цим пов'язана ієрархія цінностей. Цінності особистості стверджують систему її світоглядних орієнтирів під якими розуміються сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості. Наприклад, один вчиться, щоб більше заробити, а інший працює щоб мати можливість вчитися і самовдосконалюватися.

Найважливішим моментом соціалізації є самоактуалізація особистості.

Існують різні способи і принципи класифікації та ієрархії цінності. Можна виділити цінності-цілі або вищі цінності та цінності-засоби (інструментальні цінності). Можна говорити про цінності позитивні і негативні, маючи на увазі їхнє соціальне значення і наслідки їх реалізації. Можна виділити матеріальні та духовні цінності тощо. Але, існує найвища і абсолютна цінність – це сама людина, її життя. Людина як цінність повинна розглядатися тільки як цінність-мета і ніколи як цінність-засіб; людина – це самоцінність, абсолютна цінність. Свобода волі, яка виявляється у здатності

вибирати свою долю, шляхи свого життя – головна і основна з цих властивостей людини.

Цінності є соціальні спільноти та суспільство в цілому, які також є суб'єктами цінностей. До вищих цінностей відносяться цінності, як сенс життя, добра, краса, справедливість, істина, свобода і т.д.

Втрата цінності веде до втечі дійсності. «Якщо не хочеш тікати від дійсності, потрібно знайти в ній людські цінності». (А. Камю). Важливе значення мають цінності-засоби. Без цінностей-засобів недосяжні ні які цінності-цілі, але разом із тим ніякі найбільші благородні цілі не виправдовують негідних засобів. Цінності-засоби можуть бути різні матеріальні і духовні, екологічні, економічні, соціально-політичні. Всі цінності пов'язані з гуманізмом.

Головне призначення суспільства – підтримувати те, що об'єднує людей, а не те, що роз'єднує. Які ж ключові принципи етики гуманізму?

1. Гідність і незалежність особистості.
2. Особисте самовизначення.
3. Удосконалення особистості.
4. Відповідальність і обов'язку по відношенню до інших.
5. Здатність співпереживання і турботливості.
6. Моральне виховання молодого покоління.

Питання для самоконтролю:

1. *У чому полягає сутність ціннісних орієнтацій?*
2. *За якими принципами класифікують цінності?*
3. *Яке місце займають цінності у структурі людської діяльності?*
4. *Від чого залежить різне ціннісна орієнтація людей?*

Проблемне завдання

Прочитайте наведений текст і визначте у ньому систему цінностей:

«Діогену йшов восьмий десяток. Був він невибагливий, жив самотньо у великій глиняній діжці (піфосі), вхід до якої був завішаний овечою шкірою. А сьогодні вночі випав сніг – велика рідкість для Греції. Подивитись на нього вийшов із свого аскетичного житла і Діоген. З посмішкою відпочившої людини, він потягнувся, зробив гімнастичні рухи, потім взяв рушник і, підійшовши до скульптури Ареса, став обмітати засніженого бога війни. Побачивши це, народ став потішатися над ним, показувати з подивом пальцями. Діоген в улюбленій манері почав говорити до городян: «Воно і видно, що вас дивує, громадяни Корінфу, має заняття. Адже ваші зніжені тіла не сприймуть холодного снігу. А такі, як я легко переносять і холод і голод, і спеку, і спрагу, витримують будь яке нещастя».

- Ти нас з собою не порівнюй, Діоген – заперечив йому громадянин

• Життя наше, шановний, стає тим або іншим не від того, якими ми народилися, а від того, наскільки бажаємо вдосконалювати себе.

• Е-е, Діогене, - сказав городянин, доброчинністю ситим не будеш. А у мене є все, чого душа забажає.

• У тебе немає головного, - відповів Діоген, - того, без чого не буває щастя, - поміркованостей в бажаннях.

З того часу, як я залишив багатство, що мав, і почав жити природнім життям, дух мій завжди бадьорий, розум ясний і діяльний, серце чуттєве. А тепер подумайте і скажіть: чи щаслива така людина, як я, чи ні?»

(«Из жизни описания философа Диогена Синопского» // Таранов П. С. Острая философия. – Симферополь, 1998.-с.422-424)

Поміркуйте і скажіть, чи згодні Ви з цінностями життя, запропонованими Діогеном?

Використана література:

1. Ільїн В.В., Кульгіна Ю.І. Філософія: Підручник в 24.- 4.2 – к., 2002.- С. 225-240.
2. І.Ф. Надольний: Філософія: Навчальний посібник. – К., 1999. – С. 554-564.